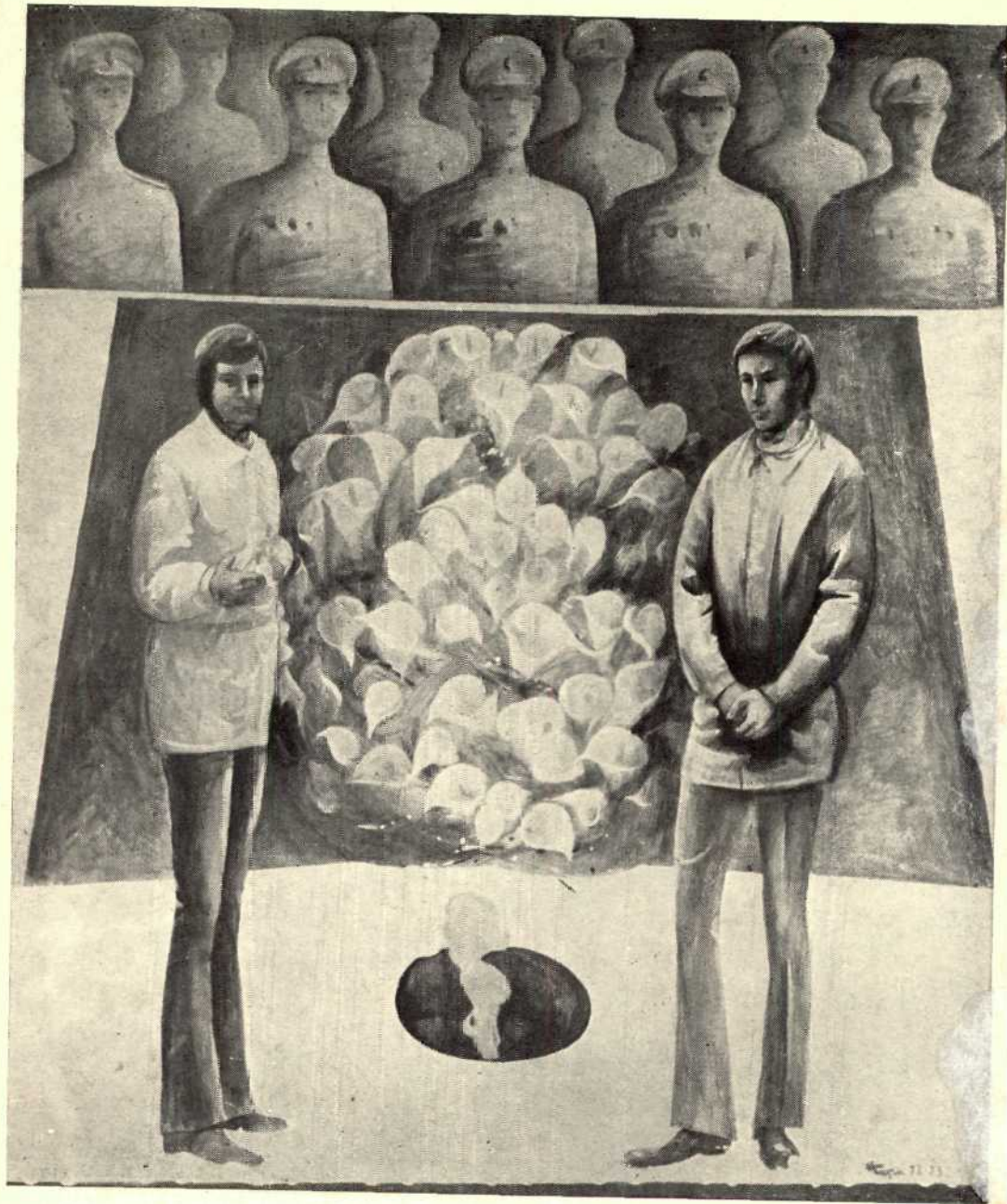

LOOMING

2

1975

NIKOLAI KORMAŠOV

Pojad (Öli) 1972/73

LOOMING

2

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

KOOLIMINEK

Savilatern laubal,
heliredel seljas,
taskus tähtede tunniplaan,
jooksin ma piki vaikuse tara
teistera teedele koguni vara,
kannul murede muckerjaan.

Porilauka lastega üheskoos
kandsime trepile mulda ja prahti.
Punaste pükstega tuuleroos
keeras viulivõtmega
kooliukse lahti.
Küll oli avar me avaõhu-klass,
kuhu meid vilistas vihmakass!

Kuigi seal ajas me käratsev kamp
laiali lausete siidised lambad,
vankusid säravad sõnade sambad, —
katki ei kliranud
päikeselamp.

Esimene tund oli emakeel.
Enne meid murjaneid muidugi pesti.
Olles kõik õhu ja mullagi mesti,
teadsime üht ainult mudasest maast:
pori
ei ole veel
sajandi saast.

A

Korraga
kusagil kõrgemal kõlistas kella
sajandi koolitādi Satanella,
lõõmasid linnad ja mürises maa.

Klassis me häälekas õpetaja,
kohkunud kaja
kordas koos meiega:
«Trahh-trahh!
Traraa . . . aa . . . aa . . . !»

Siisap see mürin jäi metsadel meelde,
sattuski lehtede sahina keelde
ahistav
aabitsa
hiiglane
A

ÕPILASED

Koolis loeti kaht juttu — «Kosmoraama» ja «Kaos».
Meie harjutusklass oli kolmes jaos.
Ikka seal istusid esimeses reas
pisikesed pärituuled ja õnneõhud.
Neil olid heledad heegelmütsid peas,
proosamannast näod ja prosoodiakõhud.
Viimseni vagad ja valgetverd,
kodus ja koolis kui ainuke raskus
tilluke talisman-friikmasin taskus,
tahtsid nad siledaks friikida merd,
panna pärkuni pasunad
portselankappi.
Nende kõned ja kombesid olid lahked ja leebed,
nende hinded ja funderid olid eriti head.

BETTI ALVER

Ainult kõike nad kartsid —
laadapräänikut,
labakut, põrandalappi,
tõrvatunkesid,
elu ja heeringapead.

— — — — —

Klassi keskel käis pätsiga praktikal
pärm.
Ikka seal karjuti, kakeldi-kisti.
Rusikad püsti ja hambad risti,
ruffasid raginal sõnasõtta,
tahtsid kõik vägisi västliga võtta
kisa, müra ja kära,
läre, menu ja lärm.
Olid need alles põrakad poisid!
Olid need alles peruvil pööripead!
Kõik neile meeldis, mis mürtsus ja kärtsus,
kõmas ja kaikus,
lõi midagi uppi,
luppi ja loppi.
Vahel, kui tundi tuli tuulevaikus
või vihm oli pika jutuga,
siis nemad karjusid: «Mats, uha vett!» —
kargasid üles ja tegid kõik poppi,
kolkisid killadi-kolladi
pada,
loopisid laiali pupemad pildid,
saksemad saiad ja lauanõud.

Saapanumber oli neil 100.
See oli jõmmakas
elujõud.

— — — — —

Meilegi, meilegi kolmandas jaos
meeldis kõik elav, mis otsis ja eksis,
lootis ja lendas,
põles ise
või paistis
teiste tähtede tõttu.

Peagi meid peletas kujutu «Kaos».
Me ju tundsime seda.
See kahmas ja kahmas
ja neelas ja neelas
ka väetimat valgust
su endamas endas.

Kui «Kosmoraamat» meile luges kord elurööm,
peas kollased kakrad,
käes punane tulp,
armas alahuul natuke nakkis
nagu metslase mammukulp,
ja meie ta ümber kõik üheskoos
löime porilauka lastega päikesepolkat
nii elevil-põlevil nagu meid loodi, —

siis hüüdis üks pisike pornorett:

«Ikka juba ivake
inimese moodit!»

KODUNE KIRJANDUSTUND

Must vari käib akna taga ja kobab me korteriuust.
Mis uutmoodi õhinaga me uurime kirjandust!

Me täna ei kisenda huupi: «Kõik teised on jahupead!»
Teiste peas on ehk teri ja kruupi ja mõndagi mõttekat head.

Me tahame teada, kas looja on tõesti piiritult prii?
Kas kiirgavad valgust ja sooja ta juuksed? Või pilgud? Ja pintsak?
Vist pole see nii.

Mõni mees, kel on lokke ja laupa, kuldprillid ja puhevil pluus, —
muudkui sohiseb köidete kaupa, nagu oleks tal takud suus.

Mõni teine, kel värsivirves lööb vilkuma ridade raadium, —
näib vilets kui vihmakirves ja vaheti kõige vaimetum.

BETTI ALVER

Mõnel värsil on vänderjalad. Mõni mõttemärku ei saa.
Mõned sõnabetoonist palad näivad hiljem kui märg halvaa.

Võib ju pörkida nagu pörgel. Võib ju siduda ennast sõlme.
Võib ju väänata silmi ja suud.
Aga kunst on koletu kõrgel. Aga kunst on salalik sügav.
Ja kunsttükk on midagi muud.

Ei vist aita ka viin ega õlu, vitamiinid ja kohvipaks.
Aina loojate varjatud võlu vahel sähvib kõik elavaks.

Palju sädinat ära neilt palu. Just niisama kui sinul ja mul
on hamba- ja südamevalu igal sündinud laulikul.

Ning ikka on isemahti neil hoopis hullemat hoolt:
nende ukсед käivad kõik lahti ainult hingede poolt.

KLAUSEL

Kord loogikat lohutas luule:
«Sündinud sõna ei sure.
Alasti süda ei aegu.
Loomingu lauseid on kolm.
Esiteks:
on sul ehk raske?
Teiseks:
lase ma kannan su koormat.
Kolmandaks:
ära mind paremaks pea.»

Siis loogika tänas loojaid:
«Ei kurjale te müünud oma hinge.
Ei, seda mitte.
Kuid... üks on kindel, päris kindel:
te lummate.
Ja lummasite!»

IGAVENE AARIA

Me koolis käis kohta kuulamas
professor Irin-Virin.
Tal oli must sametist saterkuub,
kriitvalge valatud kikilips
ja hää! nagu klaasiklirin.

Ta kargas katusele korstnasse,
ja laskudes alla me ahju,
seal alustas igavest aariat:

«Ah mõrad ja killud!
Oh võlu ja valu!
O donna Clara!
O mia cara!
Kui kahju! Kui kahju! Kui kahju!»

Me jooksime Irina-Virina eest
kõik laiali laande ja linna.
Seepärast nüüd undabki ulu all
ta naine,
suur sopran
Irinna-Virinna.

NOVAATOR

Tasa töötas kujutav kunstnik
novaator Kivilihv,
peas Haanjamaa kuppelkaabu,
rinnataskus Tahkuna rihv.

Ta kuhjas kvartsi ja kruusa
merepiiril ja mannermaal
ning ikka tal mõlkusid mõttes
uued vormid,
uued voolusängid,

BETTI ALVER

ued muinastornid ja torsod,
mõni maardla
ja mineraal.

Mis ta otsis me väravalappes?
Miks ta iial ei märganud meid?
Kas ta kutsus kuhugi kaasa
graniiti ja telliseid?

Ainult kord,
kui ma kõrgetel karkudel käisin
ja meil põnnidel põrises trumm,
siis äkki
kesk hõljuvaid härmalõngu
rääkis minuga ränide keeli
see sõnatust sõnatum.

VIIMNE INSTANTS

Mis pidalit pillitab llmakõrts!
Kes iial seal istus
või ööbimas käis,
teab-tunneb, kui tuubil see tolmune tuba,
need sasitud sängid,
puukoikud ja kretud,
pukkjälad ja pingid,
kõik narid ja nurgad,
õlgmademed, matid
ja magadiskotid
on oigajaid,
soigujaid,
sonijaid
täis.

Viimseni väsinult vajuvad ühte hülli
pimedal põrandal tulevil tuuled,
lumise laotuse vankuvad vardjad,
mandrite-mereede

kodutud kolarid,
hulkurid-kalkarid,
ebardiks ehmunud elavad hinged,
libardiks langenud linnade lapsed,
kõikjal põlatud, põdevil, —
kosukohta
eikusagil.

Nad ise on süüdi. Nad ei pidanud piiri.
Neile taevas pole taevas
kui maa pole maaks.
Nende ripsmeil on räppa ja killuli kiiri.
Kuidas,
oh kuidas neid jällegi jalule saaks?

Kuid mis ka ei tehta
ja kes ka ei nõua,
nad enam ei vasta
jah ega ei.
Nende mõtted on mäffas.
Nad lendu ei lähe.
Nad käia ei kehta.
Maas looskvel kui loomad,
neil jalus on prei.

Unne,
unne
neil unuvad riid,
äikesehällid ja pendinud põhk.

Ilmsi,
ilmsi
neid keegi ei tunne,
kui nad nii tasa, need hälbinud hiiud,
ägavad:
«Ema,
sa puhas õhk!»

BETTI ALVER

JUVEEL

«Mu vend, sa ehid maailma
ja särad kui päikesekiir —
tule korrakski tagasi kojul!»

«Smaragd!
Opaal!
Safiir!»

«Me valguse varjutas ära
akent ahistav majamüür,
me tuba on praegu nii pime...»

«Alabaster!
Marmor!
Porfüür!»

«Su vend sai varaste kilda,
tead isegi... sõbrad ja viin...
Ta oli nii noor ja uljas...»

«Granaat!
Almandiin!
Rubiin!»

«Su maruse meelega isa
jäi süngi kui jalutu sant
ja vaatab vahel nii kurjalt...»

«Korall!
Berüll!
Briljant!»

«Su ema vangub kui vari
nõnda kõveras, pilgud maas,
nagu oleks tal kivi kukil...»

«Türkiis!
Turmaliin!
Topaas!»

«Ja mina, su mustuke öde,
seal kodukatuse all
kannan muret kui mullakotti...»

«Kuld!
Plaatina!
Pärlid!
Kristall!»

SÜGIS

Kui pilved kähinal käisid
üle madala taevalae,
tuli tasa me tundi sügis,
kaelas vihma-vetfinud krae.

Sügis leiutas pööraseid pille
ja oli me sajandil vist
kõige rahutum, kõige raskem,
kõige sügavam komponist.

Kui ta kõrgel katuserennil
ööhelinad esile tõi
või vastu vihmaveetoru
maas kõiejupiga löi —

siis ta meeletu mühina mõjul
kottpimedas üsna pea
ulus korruga kogu elu,
kaasa karjusid kiviseinad
ja sosistas midagi süda.

Eks igaüks ise tea.

Raimond Kaugver

KEERDTREPP

Maantee jooksis vastu ühetaolise halli lindina, aeg-ajalt laisalt ja otsekui vastutahtmist paremale või vasakule vongerdades. Auto tuuleklaasi taga väreles õhtune hämarus, kerge udu tegi selle veidi muinasjutuliseks. Joonas hoidis rooli ja mõtles: tuleb sant öö. Tal oli kerge palavik, ta polnud sellest hoolinud, kui paarimehe käest masina vastu võttis, nüüd kahetses.

Kogu vahetus oli viletsasti alanud, esimene klient tahtis kohe Vasalemma sõita. Mis teha — vähem kui viiskümmend kilomeetrit, tuleb alla anda. Joonas oli ainult korra kergelt ohanud ja kohe ironiliste vihjete märklauaks saanud — nojah, ega teie, taksojuhid...

Seda tüüpi reisijaid Joonas tundis, parem oli vaikida, muidu läheb asjatuks sõnasõjaks, rikud tuju tükiks ajaks. Ta lükkas kolmnurkakna enda kõrval lahti, harjunud liigutusega võttis taskust sigareti ja süütas armatuurlauda monteeritud elektrisüütajaga. Otsekohe kostis tagant nõudlik hääl:

«Ma võin muidugi kah ette panna, jah?»

Igal teisel juhul oleks Joonas heatujuliselt vastanud, et olge head, laske käia, kui tervis kannatab, aga nüüd häiris teda selle algusest peale pretensioonika ja virila mehe toon: «muidugi». Mis kuradi «muidugi», kui sellesama armatuurlaua külge on liimitud selgesõnaline plakat: «Suitsetamine keelatud!»

Joonas kaalus viivu, kas mitte juhtida reisija tähelepanu plakatile, otsustas aga siis loobuda sellestki nagu ennist vastuvaidlemisest.

«Palun.»

Tagant kuuldus tikkude krabinat, siis hakkas ettepoole imbuma imalat, Joonas jaoks liiga aromaatsset suitsuvingu. Ta heitis vilksamisi pilgu peeglist ja vaatas oma sõitjat alles nüüd põhjalikumalt. Hari-likult oli Joonal kombeks autosse pugev klient juba taksopeatuses kiire vilunud silmaga ära hinnata. Seekord olid palavik ja närune ilm ta pisut tuimaks teinud ning ta polnud mehe poole piilunudki.

Mees oli tüsedavõitu, hästi rietatud. Jahimehekübaraga sarnaneva kaabu oli ta hooletult tagaaknale visanud, heleda nailonjope hõlmad laiali heitnud ja lesis istmel niisuguses poosis, mis kohe ütles: see mees on harjunud käskima. Tema ninajuure kõrval ümardus suur punetav vistrik — või oli see kasvaja? — ja muutis muidu täiesti talutava näo kuidagi röpaseks ja ebameeldivaks.

Jootraha siit ei näe, mõtles Joonas. Ja tagasisõitjaid vaevalt leiab — sellel kellaajal liigub busse missuguseid, peale selle käib Vasalemmast mitu rongi. Liiatigi kartis Joonas veidi neid õhtuseid tee ääres hääletajaid. Oli küllalt juhtunud, et paar meest viisakalt ja kenasti peale palusid, siis kuskil metsa vahel sulle harja kargasid ja...

Ei, see sõit oli sitt mis sitt juba algusest saadik.

Liiklusmärkide rodu tee kõrval hoiatas Joonas, et kohe tuleb teerist ning ta peab Keila poole ära keerama. Ta vähendas veidi gaasi, mõttis automaatselt enda ja risttee vahemaad ning kontrollis siis armatuurlaua näituseid. Kõik oli korras, jumal tänatud sellegi eest.

Pöörde tegi Joonas elegantse kaarega ja märkas peeglist, et tüse reisi-sija vastu vasakpoolset ust põrgatas. See tegi lapselikku heameelt ja Joonas tuju hakkas paranema. Paras talle.

Praegu kuluks ära üks tubli naps. See ergutaks, kisuks ehk palavi-gugi allapoole. Autojuhile oli see midugi rangelt keelatud, Joonas teadis seda ja lülitas mõtte meeldivast kiusatusest välja. Eemalt hakkas paistma autobussi kõrge kogu värviliste tuledega, Joonas võttis kiiruse maha ja juhtis masina võimalikult paremale teeserva. Buss kihutas mööda, oli üks neid uusi moodsaid klaasmaju, mida rahvas akvaariumideks kutsub. Tee jäi tühjaks, Joonas nihutas auto uuesti teeteljele lähemale. Paremat kätt vilksatas mööda üksik suure aiaga elumaja, Joonas mäletas, et siin pidi elama keegi skulptor, kes kogu majaümb-ruse oma kujusid täis ladunud. Peaks ükskord vaatama minema, mõtles Joonas, vennas käis ja rääkis, et olevat hiiglama tore, nagu kunstinäi-tusel kohe.

Peaks. Joonas elus oli sellel sõnal oma kindel ja vääramatu koht. Ta teadis alati täpselt, mida peaks, aga ometi jäi peaaegu kõik tegemata. Mitte et Joonal ettevõtlikkusest puudu oleks tulnud, oh ei. Aga ikka keeras elu mingi vimka vahele, tõsimeeli nõuksvõetud samm jäi astu-mata ja jalad vedasid su kuhugi, kuhu sul esialgu üldse polnud kavat-sust minna. Kahju Joonas sellest ei tundnud, ta oli oma iseloomuga harjunud ja isegi rahul, mõtles ainult vahetevahel imestades, et ei tea, kas see kõigi juures nii peaks olema — inimene muudkui mõtleb ja jumal muudkui juhib, aga miks pagan küll need inimese ja jumala taht-mised naljalt kunagi kokku ei lange.

Espe on praegu kah tööl. Imelik tüdruk see Espe. Sihuke pikk ja peenike, algul vaatad, et lausa kondine, aga kui lähemalt... Joonas sirutas end alateadlikult, nii et pea üsna auto lae lähedale tõusis. Ka Joonas oli pikk poiss, pikem kui paljud teised, äh, ta teadis ju küll, et NSV Liidu meeste keskmine kasv on sada seitsekümmend kaks senti-meetrit, temale oli helde loodus aga veel viisteist otsa lisanud.

Vana oli ju kah paras koljat, mõtles Joonas tunnustavalt. Kui ema juttu uskuda, siis kaks meetrit täis. Joonas ise polnud oma isa näinudki, vana — või mis vana ta siis oli! — Tasuja läks sõtta neljakümne esi-mesel, kui Joonas oli alles aastane, ja tagasi ta sealt enam ei tulnud, teised tasusid ilma temata, kuigi just tema oleks pidanud juba oma nime pärast tagasi tulema. Aga see... ajalooline Tasuja sai ju kah otsa, ju see siis on mingi seaduspärane nähtus.

Õieti oleks Joonas nimeks pidanud olema Jaanus, see käinuks pere-konnanimega kokku nagu kinnas käega, aga ema oli millegipärast Joo-naga peale käinud ja nii oli jäänudki. Piiblit Joonas ei tundnud, teadis ainult, et tolle Vana Testamendi Joonas oli valaskala alla neelanud ja jälle välja sülitanud. Tema arvates pidi see olema hea enne: kui jäädki kuskil millegagi vahele, tuled lõpuks ikka puhtalt välja.

«Kas te kiiremini ei saaks?»

Joonas ärkas mõtetest ja kaalus, kas vastata või mitte.

«Ma sõidan sünnipäevale.»

Ja kurat sinuga, mõtles Joonas. Vistriku hääl oli märksa leebemaks muutunud, Joonas andis järele ja kostis kergelt:

«Ei saa, peremees. Udu.»

Tagant vastati ebamäärase urinaga, vaikus võttis uuesti maad ja Joonas mõtted manööverdasid end pikkamisi endistele rööbastele tagasi.

Espe on töö. Kella kolmeni. Ja poole viieks on juba kodus ning magab nagu surnu.

Ka Espel oli veider nimi. Õieti polnud see mingi Espe, vaid hoopis pikem ja suursugusem: Bonne-Espérance. Kui nad tuttavaks said ja Joonas sellest kuulis, küsis ta juhmilt, et mis — oled sa's prantslanna või?

Tuli välja, et Espegi oli ema ohver — proua Paulus oli enne Espe sündimist mingit igivana raamatut lugenud ja sellesse nimesse kohe kiindunud — see kõlas nii kaunilt. Paulus ise, kes tollal maju projekteeris ja koduski poole ööni tööd teha rabas, urises küll, et naisele ilmselt on veel sellest vähe, et nad Stalingradi all põhjakõrbenud feldmarssali perekonnanime kannavad, nüüd tuleb tütrele kah veel Hea Lootuse neeme nimi anda, aga proua Paulus polnud iialgi vasturääkimist sallinud ega kannatanud seda seegi kord. Nii sai siis pööraselt rööktiv ja maailma väga umbusklike silmadega vahtiv lapsehakatise nimeks Bonne-Espérance, mis otsemaid Espeks muutus, niipea kui lapsuke vähegi kaela kandma ja suud pruukima õppis. Proua Pauluse meelega ei aidanud midagi, tema headest kavatsustest sai nüüd teada ainult mõni ametnik või militsionäär, kes Espelt passi juhtus küsima.

Need lood olid Joonale tuttavad, ta naeratas ise seda teadmata ja nägi Espet järsku selgesti enda ees: valge põllege kirsspunasel vormikleidil, viimasel ajal moodiläinud hõbekingad jalas. Jumal tänatud, homme on mõlemal vaba päev. Peab kohe hommikul Edgarist venna üles otsima ja temalt toavõtme võtma...

Keila kirik paistis juba siinsamas, kerkis hõredast udust nagu viirastus ja lõppes lõpetamatuna kuskil lõpmatuses, isegi torni küljest välja-vahtivaid draakoneid polnud näha.

Joonas sõitis kahekordistatud ettevaatusega läbi linna. Selle kellaaja paiku kaaberdas siin alati ringi Bacchuse kämmalde vahelt läbi käinud valvejoodikuid, nüüd uduga oli asi üsna hull. Näe, seal kontrollibki üks isehakanud maamõõtja tänava laiust, endal käed-jalad ühepikkused.

«Sel mehel ju kummid päris tühjad,» ütles tüse sünnipäevale kii-rustaja ja vahtis silmanähtava mõnuga läbi kergelt vinesse tõmbunud akna vaevalist edasipürgijat.

Joonas ei vastanud ka nüüd midagi, ta kummardus aknale lähemale ja suunas kogu tähelepanu teele.

«Ja miilitsaid pole muidugi kuskil,» tegi vistrik rangel häälle kriitikat. «Vaat jookseb sulle sihuke ette — noh, mis sa siis ütled? Ja pärast pahandust kui palju.»

Joonas oli juba restoranist möödunud, sõitis parajasti miilitsajaoskonna eest läbi ja mõtles kergendatult: veel pool kilomeetrit, siis on jälle roheline tee. Või mis kuradi roheline ta tänapäeval üldse kuskil

on, aga vähemalt siit saab välja. Ta lisis läbematult gaasi, juba paistiski suure plaaniplakati tagakülge, mis teiselt poolt tulijatele õpetas Keila linnas liiklemist. Otse plakati all vehkis keegi meeleehtlikult käega, Joonas juhtis auto temast kaarega mööda ja oligi taas maanteel.

Viisteist kilomeetrit on jäänud. Kahju, et pimedaks hakkab kiskuma. Vasalemma loss, kus nüüd asus koolimaja, meeldis Joonale. Tema meelest oli see kuidagi sarnane inglise lossidega, ehkki ta küll kunagi Inglismaal polnud käinud. Niisugune hall ja range. Nüüd muidugi ei näe midagi.

Ees hakkasid korruga paistma mitmed tuled. Osa neist kumas tee paremal, osa vasakul serval, Joonas arvas nägevat mitme auto mustendavaid kogusid. Uudishimu löi lõkkele — seal on midagi juhtunud. Ilmtingimata on. Noh, kohe näeme. Ta vabastas gaasipedaali ja lülitas käigu välja. Ühtlaselt aeglustuva kiirusega ees paistvate tuled poole veeredes hakkas silm seletama mitme auto kontuure. Üks neist oli keset teed kummuli.

«Teie soov, palun?» Espe seisis laua juures ja hoidis pliiatsit löögi- valmilt käes. Aeg oli varajane, programm algab alles kell üksteist, siis saab tükiks ajaks rahu. Nüüd on kõik just äsja saabunud, keegi poleks nagu terve kuu süüa ega juua saanud, aina vahivad näljaste nägudega ja viipavad. Eesriie kõrge akna ees oli veidi kõrvale nihkunud, Espe nägi oma peegeldust tumedal klaasil ja ta silmad välgatasid rahulolevalt. On kah, keda viibata. Muide, see kergelt hallinevate oimukohtadega mees kõrvallauas on päris huvitav...

«Niisiis, meie palume...»

Espe pööras kähku pilgu rääkija silmadesse ja muutus kehastunud püüdlikkuseks. Noor, tumesinisesse ülikonda pugunud blond mehemürakas kogeles ja jäi hetkeks vait. See oli Espe kõigutamatu eelis teiste mitte vähem nägusate ettekandjate ees: ta oskas kliendile suunatud pilku panna nii palju siirast tähelepanu ja teenimisvalmidust, et juba mitmendat aastat püüdesid kõik külastajad tema lauda.

«Litsike oled,» ütles talle mõni aeg tagasi pisut vanem kolleeg halvakspanevalt. See oli kolmekümnendate aastate keskpäeva ületanud blondiin, keda lakkamatult vaevasid maokatarr ja mingi seni lahtimõtestamata sooltehaigus, mille tõttu ta muidu peenel ja ilusal näol alati väreles valuline ilme. «Igaühele naeratad nii, nagu tahaksid temaga jalamaid voodisse pugeda.»

«Mis see mulle maksab?» naeratas Espe. Tal oli tookord just väga hea tuju, terve eelmine päev ja öö oli möödunud taksojuht Joonas Tasujaga selle venna, autoinspektor Edgar Tasuja linnatoakeses ja Espe oli puhkepäevaga väga rahul.

«Mis see maksab?» osatas blondiin. «Paha vaadata.»

«Ära vaata.»

Vaevalt sõnavahetus sellega oleks piirdunud, kui administraator poleks kööki astunud ja blondiinile oma läbilõikava pilguga otsa vaadanud.

«Espe,» ütles ta kergelt, «sinu lauas on täna kolm külalist Soomest. Ma usun, et sa teed kõik, et nad rahule jääksid.»

«Olge mureta,» vastas Espe üle näo särades. «Kõik on korras.»

«Ma loodan.» Administraator silmitses Espet poolvargsi ja parandas ebateadlikult rühti. Selles tüdrukus on midagi. On. Mis see just on, seda ei osanud administraator endale seletada, aga ta tundis ametialase vais-tuga, et too tüdruk jõuab kaugele. Temal endal pole pensionini enam kuigi palju. Väga võimalik, et... Juhtkond igatahes arvestab tema ettepanekuid, see on kindel. Ja olgu kõige muuga kuidas on, aga restora-ni hea käekäik oli selle nüüd juba vananeva naise elus esimesel kohal.

Nii oli tookord halvustavatele märkustele piir pandud, mis muidugi ei tähendanud, et neid hiljem enam poleks tulnud.

Litsike.

Noh, ja siis? mõtles Espe muiates. Tuntud jutt — kui lähed sellega, kellega sa tõepoolest tahad minna, oled litsike. Kui vireled kas või elu-aeg mehe kõrval, keda sa üldse ei taha, siis loetakse sind moraalseks ja korralikuks naiseks.

Selge, omad keerukused ja ebameeldivused on igal inimesel ja alati. Kui isa suri — armas aeg, kuidas Espe siis nuttis, ta armastas oma isa tõepoolest väga —, nojah, kui isa suri, siis selgus äkki, et ema, see kogu Kivimäel tuntud proua Paulus, kes seni kõrt kõrre peale polnud pan-nud, seisis lõhkise küna ees. Ainus tütar, seesama Bonne-Espérance, kes oli just ülikooli majandusteaduskonda lõpetamas, võis äärmisel juhul pretendeerida seitsme-kaheksakümnerublasele palgale. Kas sel-lest saab siis ära elada? Proua Paulus ahastas ja kombineeris, aga praktilise lahenduse tõi ikka seesama Bonne-Espérance: selle asemel et kuhugi kontorisse narrikannelt taguma minna või mõnes tehnikumis haridusele vastavat kohta otsida, tegi ta emale teatavaks, et asub ette-kandjana tööle restoranvarietees «Tallinn».

Proua Paulus langes minestusse, toibus suhteliselt kähku ja karjatas: «Ei iialgi!»

Bonne-Espérance tsiteeris seepeale tema mälus ammu nime kaotanud klassikut — klassik pidi see olema, sest proua Paulus tunnistas ainult klassikuid —, kes oli lausunud kuldsed sõnad: on ainult kaks suurt valet — «igavesti» ja «ei iialgi». Et klassik polnud eksinud, tõestas juba esimene palgapäev — Bonne-Espérance hoidis ettenägelikult alal nende esimeste nädalate jooksul teenitud jootrahad ja asetaskoos pal-gaga ema ette lauale. Et sõnad nüüd niisugusel ühelt poolt ebameeldi-val, kuid teisest küljest äärmisel lahendust tooval viisil lihaks (rahaks) olid saanud, ei jäänud proua Paulusel muud üle kui ohates tunnistada, et praktiliselt on see siiski kõige parem lahendus. See ei takis-tanud teda iganädalastel teeõhtutel tuttavate juures summutatud häälel kurtmast, et tema tütart diskrimineeritakse, et näete ise, kõrgema hari-dusega spetsialist, aga peab töötama — oh issand küll! — ettekandjana. Ja lisas paljutähendava pilguga: isade patud nuheldakse laste kätte...

Bonne-Espérance, kes siis juba ammu ainult Espe oli, kuulus komso-moli, oli oma varieteerestorani komitee liige ega teadnud kõige hoo-likamale minevikus kaevamisele vaatamata oma isal mingeid patte olevat.

Nüüd seisis Espe laua ääres ja kordas endiselt oma vastupandamatu naeratusega:

«Jah, palun?»

Tellimus oli nagu ikka — pudel «Ekstrat», mõned õlled (külm toit oli

ettetellituna laual) ja paar pakki sigarette («Kas teil «Tallinna» on? On? Siis palun k a k s pakki.»).

Espe märkis selle kõik väljakujunenud ja ainult temale mõistetavas kiirkirjas üles, naeratas veel kord ja kõndis minema.

Ta teadis, et talle järele vaadatakse, ega teinud sellest väljagi — eriti tobe oleks ju näidata, et sa kellegi tähelepanu p ü ü a d.

Puhvetis tellimust ära andes mõtles ta jälle Joonale. Joonas on täna öövahetuses, tähendab, homme on nende päev. Veider poiss see Joonas. Espe tutvus temaga siinsamas — kus mujal ta siis olekski võinud veel tutvuda? Joonas oli oma korvpallimängija-kasvuga kohe tähelepanu äratanud, peale selle olid tal niisugused hirmus pehmed juuksed, siis ei olnud Espe neid muidugi veel katsunud, aga ta vaatas ja lihtsalt t e a d i s, et nad on pehmed. Kuidas nad jutule said, ei mäletanud Espe praegu enam isegi, aga nad said, ja pärast restorani sulgemist läks Espe temaga kaasa.

Kui need nõiad ainult teaksid! mõtles Espe ja kihistas. Siis oleksid märkused hoopis selgemad olnud... Tegelikult ei läinudki Espe poisiga kaasa mingi kindla kavatsusega, oli lihtsalt tore poiss ja äratas kuidagi usaldust.

Sellest peale seisis Joona takso tihti ees, kui restoran töö lõpetas — kui talle just mõnda kaugemat otsa ei sattunud.

Joonas vend oli teisest puust. Espe oli teda ainult paar korda näinud, korra siinsamas, kui vennad Edgari sünnipäeva pidasid (naine oli tal küll päris kena, kuulu järgi kooliõpetaja), ja korra tänaval, kui Edgar oma autoinspektori-mundris talle vastu tuli ja teda ära tundmata tõsise ja sünge näoga mööda astus.

«Võta oma viin ja õlled.»

Espe ladus kandiku täis ja läks saali tagasi. Varasest ajast hoolimata olid laud juba peaaegu täis, siit ja sealt kostis elavat suminat, mis vihas kodus tehtud ettevalmistusele.

Koonerid, mõtles Espe ükskõikselt. Pigistavad kodus kas või vägisi pool liitrit sisse, et siin kallist viina vähem osta.

Ta viis tellitud pudelid oma lauda ja jäi hetkeks seisma, näol seesama salapärane naeratus, mis teda teiste hulgast esile tõstis. Noormehe polnud vahetamisega kitsid, kuid tellimusele enam midagi ei lisanud, ja Espe kõndis taas kergel tütarlapsesammul edasi.

«Teie soov, palun?»

Hallinevate oimukohtadega mees kõrvallauast silmitses teda kärsitult, aga Espe tegi mitte märkama. Sinu jätan viimaseks, mõtles ta otsustavalt.

Paks ja lakkamatult rätiga laupa pühkiv blond mees ajas ennast sirgemaks.

Imelik, miks peavad kõik paksud blondid olema? küsis Espe eneselt. Ma pole siin veel ühtki paksu brunetti näinud. Naiste seas veel, jah. Aga naiste juuksevärvus on tänapäeval liialt vähe usaldusväärne. Kui aus olla, siis olen ju minagi sitikmust, kuigi tegelikult...

«Sedaviisi. Kõigepealt kaks konjakit. Siis...»

«Tellige algul üks.»

«Mis? — Ah sedaviisi. Noh, üks siis üks. Üks konjak. Mis marki teil on?»

«Vaadake, palun, joogikaardilt.»

«Kas teie siis...»

Espe võttis menüü, leidis sellest vilunult joogikaardi, avas õigelt kohalt ja ulatas naeratades paksukesele.

«Olge head.»

«See et... Mhmh.»

Paksuke süvenes joogikaardi uurimisse ja Espe heitis taas kiirpilgu hallinevate oimukohtadega mehele. Ei, mees näeb tõesti hea välja. Huvitav, kes ta võiks olla? Espele tundus, et on seda nagu kuskil näinud, kinos või teatris või estraadil või... Noh, kui nii... Vaatame.

«Ohoh, teil on «KV»-d? Palun siis seda.» Paksuke voltis joogikaardi kokku, tõmbas läbi nina sügavasti õhku ja vaatas nagu muu seas oma partnerile — kolmekümnendates aastates naisele, kes lamaskles tooli seljatoel ja imes sigaretti.

«Olge head.»

«Sa unustasid kohvi,» ütles kolmekümnendate eluaastate esindaja raue resignatsiooniga.

«Äh jah. Kaks kohvi.»

«Palun.»

Espe naeratas oma võitmatut naeratust ja sammus puhveti poole. Ta oleks ühtlasi võinud ka hallinevate juustega mehelt tellimuse võtta, aga ei teinud seda nimme.

«Kuulsid juba?» küsis puhvetipidaja konjakipudelit lauale tõstes ja kohvi villima hakates. «Paldiski maantee nurgal jäi inimene takso alla. Kutuks. Kohe.»

Ega ometi Joonas? jäi Espe viivuks hingetuks.

Puhvetipidaja seletas edasi:

«Täis, muud midagi. Kargas kõnniteelt otse ette. Paul tuli praegu, rääkis.» Paul oli üks orkestrantidest, kõige kohusetruum, ta oli alati aegsasti kohal, kontrollis kõik üle ja jagas uudiseid.

«Juhtub.»

«Kuradi joodikud. Tead, mul on oma vanamehe pärast ööd ja päevad hirm.» Puhvetipidaja mees töötas kuskil laos, oli iga tööpäeva lõpuks parajasti pehme ja saabus enamasti siiasamasse, rõugearmiline nagu punetamas. Espe oli teda vaadates korra öelnud: nagu hernekotiga vastu nagu saanud. Sellest peale ei sallinud mees teda.

Espe nägi enda ees kohviautomaadi silti «Bakony» ja luges seda mõtetult mitu korda. Äkki Joonas? Kui mees oli purjus, siis pole Joonas muidugi süüdi. Aga ikkagi on inimese...

«Ah jah — Milvil on uus kübar,» ütles puhvetipidaja äkki teisele teemale üle minnes. «Minu meelest ei sobi see talle mitte üks raas. Ise niisuke kitsa näoga ja siis korruga sihuke pütt peas. Panid tähele?»

«Mida?» küsis Espe jahmudes.

Puhvetipidaja vaatas teda tükk aega ja raputas pead.

«Sinul pole vist muud meeles kui mehed.»

«Mehed?»

«Kuule, mis sul viga on?» küsis puhvetipidaja äkki valvsaks muutudes.

«Minul? Mis mul viga peaks olema?» Espe kogus ennast kähku ja tõmbas märkmiku esile. «Üks «KV» ja kaks kohvi.»

«Ohoh. Miljonärid ilmusid, jah?»

«On üks paksuke.»

«Raha on ennegi imesid teinud,» märkis puhvetipidaja elutargalt ja tõstis «KV» letile. «Ole sa siis paks või peenike.»

Espe võttis aeglaselt konjakipudeli ja mõtles ikka veel Joonale. Esimene ehmatus oli möödas, optimism tõstis söakalt pead. Kui ongi, pole tema kindlasti süüdi, ta on väga ettevaatlik. Ja kui ta peakski... Edgar on lõpuks tema vend. Kui vend venda välja ei aita, pole enam õigust maailmas. Küllap Edgar juba teab. Edgar...

Edgar Tasuja istus sinikollaseks võõbatud inspeksiooniautos ja näris vihaselt kuivama hakanud võileiba. Vahetuse algusest oli kulunud juba ligi kaksteist tundi, aga nii paljukest rahu ei antud, et oleks saanud kuskil söökklas korraliku kõhutäie süüa. Üks prohmakas teise otsa. Ja nagu alati — kuni keskpäevani oli kõik rahulik, siis hakkas karussell pöörlema. Kõigepealt üritas keegi poisinolk — Termini baasist, jah — Pirita kitsastel aiatänavatel uut TT-rada sisse seada ja pöörutas muidugi vastu kiviaeda. Önn, et kedagi peal polnud, «Moskviši» parem esikülg oli kenasti lömmis. Siis astus Marxi puisteel vanamutike just liikuma hakkava bussi ette ja sai reieluumurde. Kui Edgar pärast bus-sijuhiga klaarimist haiglasse sõitis, räägiti talle naeru kihistades järgmist lugu: eidekesel olnud riiete all lai mähis ümber keha, lausa pad-runivöö, mille igasse taskusse oli ömmeldud sada rubla.

«Esimene küsimus oli, kas raha on ikka alles,» seletas nooruke öde naeru lagistades.

Esimene küsimus. Ja sina naerad. Aga vanainimese jalaluu on katki, pagan teab, kas enam paranebki.

Edgar jõudis vaevalt haigla õuele, kui juba kuulis oma samas seisvast autost raadiotelefoni tuttavat signaali. Keegi läti turist oli Narva maantee ja Laikmaa tänava ristumiskohal valgusfoori all järsult pidurdanud, taga sõitnud veoauto rammis pisikesele «Zaporožetsile» sisse.

Must päev.

Edgar oli hommikul lootnud, et tal jätkub aega haiglast läbi minna, kus tema naine Loore raskesti haige isa juures istus. Isal oli tugev vesoonte lupjumine või kuidas need arstid seda nimetasid, Loore oli endast väljas ja oleks hädasti tuge vajanud. Selle asemel pidi Edgar nüüd siin kägerasse muljutud autokülgi pildistama ja pealtnägi-jate segaseid tunnistusi kuulama, kusjuures igaüks kirjeldas asja oma-moodi. Poisikesed ja vanemadki mehed tunglesid avariikohal, Edgar kihutas nad vängete sõnadega eemale.

Ja sealsamas vingus raadiotelefon jälle — Tõnismäel oli keegi otse trammile ette pööranud. Edgar vastas masinlikult:

«Jah, sain aru,» ning jätkas mõõtmist.

Lätlaste lugu oli igapidi sant — mootor rivist väljas, autokere tugevasti deformeeritud. Täiesti uus auto.

«Mis teil ärus oli?»

Mõlemad juhid kehtitasid õlgu. Edgar sülitas. Pabereid mappi toppides mõtles ta südametäiega, et kui nii edasi läheb, siis tuleb tal hommikul materjalide vormistamise kallal oma kaks-kolm tundi istuda.

Juhtum Tõnismäel oli lihtne, autojuht tunnistas puhtsüdamlikult, et on ise süüdi ja valmis kõigele alla kirjutama. Edgar mõõtis, mida vaja, istus siis avatud uksega autosse ja ootas kärsitult, kuni paar-kolm agarat pealtnägijat püüdlilikult oma tunnistusi kirjutasid. Raadiotelefon vaikis, vist oli selleks korraks küll saanud, ja Edgar mõtles, et siit sõidab ta otsemaid haiglasse, kas või viieks minutiks.

Tunnistajad kirjutasid, Edgar jälgis mehaaniliselt möödasõitvaid autosid ja sai korraga aru, et temaga on toimunud imelik muutus. Veel paar aastat tagasi, kui ta autobaasis töötades väsitavatest pikamaasõitudest tüdines ja ennast inspeksioonis sisseeadnud koolivenna kutse peale siia üle tuli, tegutses ja mõtles ta peamiselt kui autojuht. Ta hoidis sinikollase — ei, siis olid nende autod veel teist värvi! — rooli, sõitis avariikohtadele, tegi sisuliselt sedasama mis praegu, aga tema mõtted olid autojuhi, mitte inspektori omad. Ta tundis mõnu kerge auto kiirest ja sujuvast liikumisest, nautis viimistletud tehnikaga võetud kurve, kuulas masina hingamist, oli ikka veel nagu osa autost endast, nagu oli seda olnud ligi kümme aastat. Praegu märkas ta jahmudes, et mõtleb juba nagu inspektor. Auto polnud tema jaoks enam sõber ja teekaaslane, ta ei pannud enam tähele mootori aeg-ajalt kaeblikke ohkeid, ei tunnetanud enam autot kui kaaslast. Auto oli nüüd ainult vahend, tööriist, niisama hea kui pastapliiats või protokolliblankett või mõõdulint.

Vastusõitjaisse ei suhtunud ta enam kui kolleegidesse, vaid kui ilmingutesse, kelle suhtes tema, inspektor Edgar Tasuja, pidi võtma otsekohese ja kindla seisukoha: määrustepärane või mitte. Avariinspektor Edgar Tasuja.

Edgar haigutas äkilist väsimust tundes ja mõtles tigidalt: siin see nüüd on. Ma hüppan peale igale juhile, kes üle lubatud aja roolis on istunud, aga ma ise? Tegelikult peaksid mul kaasas olema autojuht, topograaf, fotograaf ja jumal teab kes veel, aga ometi olen ma üks. Pole inimesi, öeldakse. Aga mis siis, kui mina kahekümne nelja tunnisest ringikihutamisest väsinuna avarii teen? Keda siis karistada?

Taevas tänatud, viimane naine maalib juba allkirja. Kohe saab siit minema ja siis välgukiirusel haiglasse. Imelik, et peamised tunnistajad on alati naised. Mehed tunglevad avariikoha juures võib-olla veel ägedaminigi, aga kui hakkad tunnistajaid otsima, haihtuvad mehed nagu õhku. Naised seevastu kannataksid nagu mingi tunnistamise või kirjutamise maania all, neid tuleb kahe käega tagasi lükata ja lihtsalt tõenäosuse alusel arukamad välja valida.

Sensatsioonihimu on vist küll igavene. Edgar mõtles aegadele, mil ta ise veel Pirital ringrajasõitudest osa võttis — tõsi, midagi silmapaistvat ta ei saavutanud, aga ikkagi oli tore —, jah, juba siis pani ta imeks, et just need võistlused kõige rohkem publikut kokku meelitavad. Kuidas vanad roomlased ütlesidki? Leiba ja tsirkust, jah. Tsirkust. Mitte niisugust nagu tänapäeval, kus julgestusvõõga mehed trapetsitel üht-teist teevad. Tõelist tsirkust. Niisugust, kus voolas veri ja surid inimesed.

Verd. Verd ja armastust. Seda on inimesed vist alati kõige rohkem ihaldanud — muidugi pealt vaadata.

Edgar ei tahtnud pealt vaadata. Ta tahtis ise riskida, ise midagi teha. Ja tegigi — nii kaua, kui tutvus Loorega, selle imevärselt armsa

ja toreda naisega. Siis tuli armastus — ja ka selles ei tahtnud Edgar Tasuja pealtvaataja osas olla. Nii juhtuski, et just siis, kui tärkas lootus ringrajal midagi saavutada, astus ta kõrvale Loore palvel. Ma ei taha sinu pärast lakkamatult väriseda, oli Loore öelnud. Ja Edgar andis alla, see uus tunne oli midagi rohkemat kui vastu nägu kihutav tuul, raja ääres seisvate inimeste mõirged ja käteplaksutused, undava mootori sõbrahääli. Ta loobus — ega kahetsenud.

«Palun, seltsimees inspektor.»

Edgar võpatas ja haaras keskealise naise käest peaaegu kalligraafilise käekirjaga kirjutatud tunnistuse.

«Täna. Võimalik, et me teid veel kord tülitame...»

«Oh, hea meelega. Hea meelega.»

Edgar sulges autoukse, pistis tunnistused mappi ja istus hetke päris vagusi. Nii. Nüüd haiglasse.

Ja siis pinises raadiotelefon jälle.

«Kolmsada kaksikümmend. Kolmsada kaksikümmend. Lähen vastuvõtule.»

«Kolmsada kaksikümmend kuuleb. Vastuvõtt.»

«Keila ja Vasalemma vahel, umbes seitsmendal kilomeetril raske avarii. Sõitke kohe välja.»

«Lähen.»

Edgari peast olid ühekorraga kadunud kõik muud mõtted, ta lülitas mootori sisse, andis pika signaali ja kihutas mööda Komsomoli tänavat minema.

Endla nurgal rikkus keegi amatöör silmanähtavalt eeskirju, aga Edgaril polnud praegu lihtsalt aega temaga jännata. Ta andis ainult valju hoiatussignaali ja kihutas edasi.

Raske avarii.

Kerge avarii.

Keskmine avarii.

Kus on nende mõistete vahe?

Edgar surus gaasipedaalile ja mõtles: ilmselt on kõige selle taga inimene. Kui inimõnnetust ei ole, loetakse avarii kergemate hulka kuuluvaks. Kui on — raskemate. Aga... Seesama inimene, kes ajas asutuse auto kraavi kummuli ja ilmatu aeg peab tehtud kahju tasuma — kas see pole inimlik õnnetus? Kas tööpoolest tuleb lugeda raskeks avariiks ainult seda, kui keegi surnult teel lamab?

Ometi tundis Edgar selgelt, et Keila ja Vasalemma vahel ootab teda just niisugune juhtum. Professionaalne harjumus teeb oma töö, muidugi. Aga Edgaril oli alati kergelt iiveldav tunne, kui nägi maanteel presendiga kaetud laipa, kellelt ta sellesama presendi ära pidi tõstma, mõõtmisi tegema, väga sageli äärmiselt võika pildiga kokku puutama.

Pärnu maantee lõpul viipas tuttav inspektor talle putkast lõbusa tervituse. Edgar sundis end vastama, kuigi tal polnud mingit tuju joviaalsusteks. Esimest korda oma kaunis pika teenistusaja jooksul mõtles ta õelalt: mis sul viga. Kükivad oma soojas putkas, kui igavaks läheb, pead ajaviiteks mõne masina kinni ja mängid ülemust. Sinu punkti ees on kehtestatud kuuekümnecilomeetrine kiirus, siin ei juhtu ühtki avariid. Äärmisel juhul võid sattuda õnneliku juhuse otsa, et keegi ebakainena ja liigse kuraasiga sinust mööda sõidab, sa pead ta

kinni, võtad load ära, teed ettekande, oled hoolas. Aga kas meie ülesanne seisab selles?

Profülaktika, avariide ennetamine ja nii edasi. Aga kas mõni neist-samadest inspektoritest, kelle hulka temagi kuulus, pole kunagi lõhnadega sõitnud? Ja kuidas veel! Edgarile meenus päev möödunud aastast, millal ta ühe oma ülemusega maale sünnipäevale sõitis ja ülemus äkki rooli enda kätte nõudis. Edgar tundis Dzeržinski reeglit, et ülemuse käsk on alluvale seadus, ja andis rooli üle. Siis kihutas seesama majoripagunitega ülemus saja kümne kilomeetrise kiirusega mööda küllaltki elava liiklusega maanteed, kasutades oma mundri eeliseid: kui keegi vastu tuli, pandi sireen huilgama.

Midagi on meie eetikas viltu, mõtles Edgar. Mis on lubatud Jupiterile, pole lubatud härjale. Kuigi härg tihti on vastutustundlikum kui Jupiter.

Keila teeristil seisis suur autobuss ja juht vehkis meeleehtlikult käega. Muidugi, sul on abi vaja. Tehniline rike, mis seal muud saab olla, ühtki teist masinat ju näha pole. Aga anna andeks, kolleeg, mul ei ole praegu lihtsalt aega.

Edgar surus signaali uuesti peale ja kihutas lausa lubamatu kiirusega kurvi sisse. Tal oli vana auto, kuid sisse töötatud, ta teadis täpselt, mida võib endale lubada, mida mitte.

Vastutulijaid rohkem polnud, kuni Keilani oli tee puhas ja Edgar laskis masinal minna.

Raske avariid.

Tähendab, keegi on surnud või vähemalt raskesti vigastatud. Ühe päeva jaoks on seda natuke palju, mõtles Edgar. Õeldakse, et vahel on seitse reedet nädalas. Ilmselt oli seesugune nädal nüüd kätte jõudnud.

Paremal tee kõrval vilkusid tuttava skulptori aknad ja Edgar mõtles kahetsusega, kui hea meelega ta oleks sinna sisse pööranud, koduveini maitsnud ja kujusid vaadanud. Teha polnud midagi, ootas «raske avariid Keila ja Vasalemma vahel».

Õhtu oli kergelt udune, Edgar pingutas silmi, et teed täpselt näha. Enne Keilat kooberdas purjus jalgrattur, Edgar möödus temast kiirust maha võtmata ja mõtles: vaat, siin oleks sind vaja, sa putkas istuja. Keilas tuigerdasid sel ajal nagu alati vintis mehed, autoinspektsiooni masina nägemine sundis neid ennast siiski veidi kokku võtma.

Ainult mitte laipu, mõtles Edgar juba mitmendat korda. Olgu inimehe ka ise süüdi, kuid tema surm kustutab igasuguse süü ja paneb ellujäänu mõtlema.

Keila miilitsajaoskonna ees viipas keegi kolleeg tervituseks, ilmselt polnud tal asjast aimugi. Edgar tõstis automaatselt ka oma käe, vist isegi naeratas — taevas hoiat, inimesele on ju mingid refleksid sisse sündinud! — ja kihutas edasi.

Mis toimub praegu haiglas? Loore kindlasti ootas, et ma vähemalt kord päeva jooksul sealt läbi lipsan. Nüüd . . .

Raudtee-ülesõidukohalt pörutas Edgar kiirust vähendamata üle. Sinikollast nähes tõmbus isegi raudteevaht ukse vahele ja jäi autole ärevalt järele vaatama — midagi on vist juhtunud . . .

Seitsmendal kilomeetril nägi ta sama mis Joonaski: ees vilkusid pal-

jud tuled, mustendasid autode siluetid, üks neist lamas keset teed kummuli.

Tuleb üks suur jama, mõtles Edgar. Ja lülitas mootori välja.

Loore istus haiglas isa voodi ees ja hoidis tema peaaegu tundetut kätt. Alles hommikul oli ta haiglasse helistanud ja kuulnud, et kõik on korras, et isa paraneb ja et tal tuleb ainult veel paar päeva sees olla — täiendavate analüüside pärast, ütles öde. Ja siis tuli täiesti ootamatu telefonikõne, Loore kutsuti tunnist välja, ta võttis uudishimulikult toru ja kuulis ainult paari lauset:

«Teie isal on halb. Paremp, kui saaksite kohe siia tulla.»

Loorel polnud haiguste ega suremisega kogemusi. Kuid helistava õe — või oli see arst? — hääl ütles talle, et miski on väga halvasti. Ta ei mõelnudki enam tundi tagasimineku, riietus palavikulise kiiruga ja jooksis maantee äärde, märkamata, et koolimaja aknast jälgisid teda paarkümmend uudishimulikku ja samal ajal ulakast rõõmust säravat silmapaari: õpetaja pani minema, tähendab, tunni lõpust ei tule enam midagi. Klassis valitses endiselt vaikus, Loore oli oma kasvandikud hästi välja õpetanud.

Loore ise seisis sel ajal juba Leningradi maantee ääres ja vehkis lootusetult käega igale mööduvale autole — tol kellaajal ei läinud siit Tallinna ühtki bussi.

Mis seal võis toimunud olla, sellele Loore ei mõelnud ega tahtnudki mõelda. Peaasi oli kiiresti haiglasse saada.

Individaalautode omanikud vuhisesid üksteise järel mööda, keegi ei teinud Looret märkamagi.

Hoolimata oodatavast ilmselt raskest kohtumisest, mille ränkust Loore veel nagu ei tajunud, kohendas ta soengut ja mõtles vihaga, et mõned aastad tagasi peatuti ilma et oleks tarvis olnud kätt tõstagi. Olen ma siis nüüd juba nii vanaeide moodi?

Edgarist seda küll märgata pole, tema suhtub minusse ikka nagu vanasti. Või on see abielu nõiavägi, mis pideva kooselu tõttu ei lase näha ühe või teise poole vananemist?

Edgar ise oli täna jälle valves, kuidas ta küll kõiki neid avariisid välja kannatab, mõtles Loore. Rusudes masinad, purukskistud või raskesti vigastatud inimkehad... Kah amet. Vajalik, aga siiski jube. Loore pidi tunnistama, et Edgar oli selle aja jooksul märgatavalt muutunud. Avarii-inspektori töö ei möödu jälgi jätmata — nagu vist ükski asi elus.

Lähenes uus «Žiguli», Loore tõstis veel kord käe. Ennää, seekord hakkas auto parempoolne signaaltuli lootustandvalt vilkuma. Loore kohendas veel kord soengut. Auto peatus, nooruke meeldiva välimusega juht avas ukse ja küsis:

«Linna?»

«Jah.»

«Siis ronige muudkui peale.»

Loore puges tagaistmele, viskas käekoti enda kõrvale ja tajus alles nüüd tõeliselt, miks ta sinna linna sõidab. Ta puhkes nutma. Autojuht vaikis mõne aja, päris siis delikaatselt:

«Pahandused?»

«Isa... Haiglas.»

Autojuht näis mõistvat ja lisas kiirust.

«Millises?»

«Tõnismäel.»

«Viin teid sinna.»

Loore mõtles juba ainult isale, jõudis aga siiski veel täheldada: on kahesuguseid inimesi. Need, kes su murest aru saavad, ja need, kes ei saa. See sümpaatne poiss siin . . .

Sümpaatne poiss kibeles veidi ja küsis siis:

«Suitsetada võib?»

«Olge head.»

«Võib-olla . . .» Poiss ulatas üle öla sigaretikarbi.

«Andke.»

Loore polnud kunagi suitsetanud, kuid täna tundus see loomulik. Täna tundus kõik ebaloomulik loomulik. Ta imes sigareti oskamatult põlema ega unustanud tänada.

«Ei kesta kiita,» kostis poiss ükskõikselts.

Maardu karjääri kohal vastsel viaduktil kihutas vastu pulmaauto, valge lint uljalt tuules lehvimas.

«Rõõm ja mure olevat kaksikvennad,» tähendas poiss enda arvates taktitundeliselt.

Loore ei vastanud, teda valdasid sel ajal hoopis teised mõtted. Kas saab Edgarile sõna saata, helistada?

«Pole viga, küll vana terveks saab,» pidas poiss oma kohuseks lisada. Vana?

Isa oli küll ligi seitsmekümnene, aga vanaks poleks teda keegi nime-
tanud. Loore vaatas peaaegu vaenulikult poissi, kes ilmselt ei teinud
vahet tõelise ja konventsionaalse vanuse vahel. Muidugi — palju ta ise
võis olla? Kakkümmend viis-kuus. Selles eas paistavad isegi nelja-
kümneaastased vanad.

Edasi jäi Loorele mällu tee, nagu mitte iialgi varem. Maardu auto-
inspeksiooniputka juures vähendas uljaspea kiirust ja pidas vajalikuks
selgitust:

«Ikkagi RAI. Saate aru. Teed siin kilomeetri üle normi, ja load
läinud. Neil on ju nüüd aparaadid — teate, niisugused, mis võtavad su
kiiruse kinni nagu nalja. Ükskord . . .»

Loore ei kuulanud teda enam. Talle meenus järsku klass ja tema
enda ootamatu, kellelegi teatamata põgenemine.

Mida koolis küll võidi mõelda?

Sealsamas köitis ta tähelepanu uuesti tee.

Maardu kohal nägi ta paarikümmet kalameest, kes järve ääres õnne
katsusid.

Seal, kus magistraal hargnes, kihutas uljaspea ilma pikemata oma
sõidurajale.

Bussipeatuses seisid kolm igavlevat meest, suitsetasid ja vahtisid
möödakihutavat «Žigulit» kadedate ning vihaste pilkudega.

Edasi tuli lage arupealne, tee veeres kasvasid kidurad puukesed.

Siis hakkas taamal paistma Tallinna kõrge televisioonimast, rattad
vuhisesid üle silla . . .

«Mis vanal viga on?» küsis poiss järsku, nähtavasti igavledes või ka
kahetsedes, et seni polnud huvi tundnud.

«Süda.»

«Nojah, vanainimese asi. Küll ta üles kosub.» Poiss pidas oma viisakusekohuse sellega täidetuks ja mõtles oma mõtteid. Varsti oleme linnas. See suts Tõnismäele ei võta palju aega. Kohe masin garaaži ja...

Kujutlused ootavast õhtust täitsid poissi ülevoolava rõõmuga.

Muidugi, selle vanaeide oleks ju võinud peale võtmata jätta, aga saad sa siis kohe aru, kellega tegemist. Eemalt paistis kaunis kobe mutt olevat. Ja et haiglasse ja isa ja... Oleks seda teadnud, poleks peatunud. Poiss armastas lõbusaid, terveid, elurõõmsaid inimesi. Aga nüüd polnud enam midagi parata, tuli too haiglasse viia. Ta ületas Leningradi maantee viadukti, vaatas põlglikult mäest ülesronivatele vanadele markidele ja kihutas neist signaali vilgutades mööda.

Trammi lõpp-peatuses sagis rahvast, oleks pidanud aeglasemalt sõitma, aga poiss oli kord niisuguses tujus, et ei vaevunud gaasi maha võtma.

Pae tänava juures takistas teda seesama tramm, ta kiristas hambaid ja andis pidurit. Ikka koperdavad nad jalus, kui mina tulen. Tramm mõõdus õnneks kähku, poiss vajutas pedaalile ja keeras Majaka tänavausse. Siin oli ees lage tee, inspektoreid näha polnud, poiss lisis gaasi. Ja kui ongi keegi — noh, siis on tal ju esmaklassiline vabandus: vanamutt sõidab haige isa juurde, haiglasse veel pealegi. Lõhnu tal seekord küljes polnud, kuigi oli ka selle vastu patustanud. Nii et karta polnud midagi.

Loore istus vaikides tagaistmel ega osanud veel ikka millestki konkreetsest mõelda. Tema silme ette jäid tänaval liikuvad naised, kellest mõni tema arust juba lausa ultramoodne välja nägi. Ta sirutus ettepoole ja silmitses end vargsi auto tagapeeglist. Pole viga. Neile ei anna ta milleski alla. Otse vastupidi — maitsekam ja hoolitsetum. Kui ainult juustele pisut...

Isa.

Äkki kerkis talle uuesti meelde, miks ta siia sõidab. Jõudmata veel selle mõttega kohaneda, kuulis ta poissi küsimas:

«Paneme siis piki Kingisseppa, jah?»

«Jah...»

Poiss näitas, et on ka linnatingimustes tasemel autojuht. Paar minutit hiljem mõõdusid nad Tõnismäe ristmest, poiss tegi pöörde paremale, nii et Loore lendas vastu ust, ja sööstis siis haigla ette.

«Palun.»

Loore taipas nüüd käekotist rublalist otsida, kuid poiss tegi suuremeelselt tõrjuva liigutuse.

«Mis te minust õige arvate?»

Loore ei arvanud midagi, avas vaikides autoõrke ja nägi enda ees silti: «Tõnismäe polikliiniku haigla». Alles sel hetkel adus ta täielikult, milline teekond see oli olnud. Ta läks vaikides valvetuppa, teda juhutati kohe isa juurde. Ja siin ta nüüd istus, isa käsi peos. Teadvusetult lamava mehe silmanurka ilmus äkki pisar, Loore pühkis selle ära ja puhkes valjusti nutma.

Õde tuli kohe, vaatas haigele ja lausus kaunis külmalt:

«Palun mitte hüsteeritseda. Siin on teisigi haigeid.»

Loore silmitses uuesti isa silmi, talle näis, et neisse valguvad ikka ja jälle pisarad, ja teda haaras meeleheide.

Kus on küll Edgar? Ta oli ju alt valvetoast helistanud, autoinspeksioon lubas kohe teatada. Kus ta siis on?

Joonas pidurdas takso kümme meetrit enne avariipaika. See-kord ei avaldanud seni kaunis pretensioonikas klient mingit protesti, vaid oli esimene autost välja kargama. Joonas lülitas mootori välja. Ta vaatas järele paksukelele nailonjopes sünnipäevalisele, kes naljakalt lühikestel jalgadel sibades sündmuskohale tõttas.

Nüüd on sul aega küll, mõtles Joonas irooniliselt. Sinusugustele anna ainult sensatsiooni, anna verd, anna katastroofe. Siis unustate kõik muu.

Joonas ei teadnudki, et samu mõtteid oli hiljuti mõelnud vend Edgar. Edgar oli täna valves, järelikult pidi ta kas juba siin olema või iga hetk siia jõudma. Mida see «iga hetk» tähendas, sellest oli Joonal selge ettekujutus. Ta teadis venna juttudest, kuidas mõne tühisegi avarii puhul karjutakse: kus see inspeksioon nüüd on, oota ja oota, aga kedagi ei tule. Aga vaene Edgar lahendas samal ajal teist kokkupõrget, kraavisõitmist või teab mida veel. Raadiotelefon võis piiksuda palju tahes, kuid nagu öeldakse, igale asjale on loodus seadnud oma raja. Helikoptereid esialgu inspeksiooni käsutuses veel polnud.

Joonas tuli välja, lõi ukse hoolimatult kinni ja läks pikkamööda lähemale. Juhtum oli värske, seda tõendas ümberpaiskunud veoauto ümber sagivate inimeste ärevus. Ta süütas sigareti ja lonkis õnnetuskoha poole.

Vilunud juhisilmale oli asi selge esimesest hetkest. Veoauto oli püüdnud kurvi lõigata, nagu autojuhtide keeles öeldakse, talle olid keset kurvi vastu sõitnud «Moskvitš» ja selle taga buss. Veoautojuht oli neid viimasel hetkel märganud ja paremale pööranud, seal aga kihutas juba lubamatul viisil kurvis möödasõitu üritanud suur külmutusauto. Muidugi polnud veoautojuhil muud teha kui proovida keskelt läbi laveerida. Selle juures — kiirus oli loomulikult liiga suur — libises masin vastu «Moskvitši», tõukas selle kraavi, pörkas siis kokku vastutuleva külmutusautoga ja paiskus ümber.

Paksuke oli juba kõik olulise kindlaks teinud, nägi lähenevat Joonast ja ütles näost kaamena:

«Kole.»

«Juhtub,» vastas Joonas.

«Laipu kõik kohad täis,» jätkas paksuke, olles täiesti minetanud oma ülemuslikkuse. «Ise nägin. Üks vedeleb otse keset teed, õudne vaadata.»

Ära siis vahi, oleks Joonas hea meelega öelnud, aga vaikis nagu tavaliselt. Selle asemel otsis ta silmadega inspeksiooni masinat. Seda polnud veel. Kahju, siin oleks paras juhus...

Joonas astus nüüd päris ümberkukkunud auto juurde ja silmitses kõike tähelepanelikult. Jah, keset sõiduteed lebas inimene, arvatavasti jalakäija, kes nägi enda peale tormavaid autosid ja püüdis viimsel viivul nende vahelt läbi joosta.

Küps, konstateeris Joonas lamajat vaadates. Sellises asendis on ainult laibad. Kuidas see temaga juhtus? Kummulipaiskunud veoauto teda

puudutada ei saanud, järelikult käis ta külmutusmasina rataste alt läbi.

Joona kõrval seletas keegi ärritatult:

«Ise nägin. Veoauto tuli täitsa valesti vasakut kätt, siis tuli «Moskvitš» ja siis buss ja siis see suur...» Ta ei osanud külmutusautole nähtavasti õiget nime anda.

Nii kitsa teega oli avarii muidugi paratamatu, otsustas Joonas. See tähendab, sedavõrd paratamatu, kui võrd üks juhtidest rikkus jämedalt määrusi. Aga laiemal teel korral...

Joonale meenus üks tema enda sõit Moskva—Bresti magistraalil. Tee laius oli oma viisteist meetrit, asfalt priima, muidugi oli Joonal seetõttu oma sada kaksikümmend rauas. Ees loksus mingi sõjaväe veomasin, Joonas lülitas signaali sisse, andis igaks juhuks veel ka helihoiatuse ja surus pedaali põhja. Eesliikuja veokasti nurga kohale jõudes märkas ta jubedusega, et veoauto juht avas vasakpoolse ukse ja hakkas ära keerama. Saja kolmekümne kilomeetrise kiiruse juures — nii palju oli Joonal nüüd juba kindlasti — pole teha suurt midagi. Joonas reaktioon töötas tookord laitmatult: ta kihutas vasakute ratastega kraavipervele, peaaegu et kraavi, ja lipsas minimaalse edumaaga veoauto eest läbi. Sadakond meetrit eemal pidurdades nägi ta peeglist, et veoauto seisis ikka veel teel nagu naelutatult. Ahah, käis kerest läbi, mõtles Joonas võidurõõmsalt ja vaatas oma reisijaid. Neid oli kaks — isa ja poeg, temast vanemad, mõlemad näost valged kui lubi.

«Vedas,» ütles Joonas lühidalt ja lülitas mootori uuesti sisse.

«Kui ehk sõidaksite veidi aeglasemalt,» palus isa. Joonas muigas.

«Tõenäosuse teooria järgi teist niisugust juhust enam ei tule.»

Ta kihutas tookord nimme saja kahekümnega edasi, tundes mingit õelat naudingut meeste hirmust.

Jah, see oli seal, suurel magistraalil. Ja kah õnnejuhus. Aga siin kitsukesel asfaldil... Selge, avarii oli paratamatu. Ära hoida poleks seda suutnud ükski kolme kokkupõrganud masina juhust. Buss oli õnneks suutnud pidurdada ja seisis nüüd meetrit viisteist õnnetuskohast eemal.

Pagana õnn, mõtles Joonas, nähes, kui palju inimesi maanteel seisis. Ilmselt kõik bussist. Oleks see lahmakas teie pihta tulnud...

«Moskvitši» ukse vahelt nõrgus kraavi punane nire, inimesed vaatasid seda tardunult, kuigi oleks tulnud midagi teha.

Joonas leidis taas oma paksukese ja ütles omamehelikult:

«Paistab, sõber, et meie sünnipäevasõit lükkub edasi.»

«Noh, aga mis meil selle avariiga pistmist on?» oli nailonjope vahepeal kuraasikamaks läinud. «Ega meie pea nende pärast...»

Joonas osutas suletud maanteele.

«Tahate üle lennata või?»

«Kas piki põlluäärt...»

«Ei,» vastas Joonas kategooriliselt. Tal oli teinegi mõte — nii nägi ta varem või hiljem Edgarit, keda ta muidu oleks pidanud kuskilt inspeksioonist taga ajama. Edgar oli talle aga täna vajalik.

Paksuke vaatas teda põlglikult ja ajas käed tasku.

«Teid see sõit muidugi ei huvita. Aga võtke teadmiseks, et ma kompenseerin kõik selle aja ja...»

«Seda ka kompenseerite?» küsis Joonas üle öla pöidlaga teel lamaja poole näidates. Paksuke vaikis segaduses.

Joonas vaatas teda nüüd omakorda ja luges täpisealt mõtteid, mis selle pretensioonika nailonjope peas liikusid. Ta tahtis muidugi iga hinna eest kiiremini oma sünnipäevalauda jõuda, et seal esimesena sellest hirmsast avariist rääkida.

Sulle on see sensatsioon, mõtles Joonas jälle. Aga meile töö. Kas meie omadega ei juhtu peaaegu iga päev — muidugi just mitte niisuguseid, aga siiski avariisid? Meie riskime iga minut... sinusuguste pärast.

Joonas süüdistus oli loomulikult veidi ebaõiglane, seda taipas ta ka ise — vana lugu: kui hunti kardad, ära metsa mine. Kui kardad maanteedel varitsevaid ohte, istu kodus. Rooli taha istusid sa ju lõpuks ikkagi ise.

Samal hetkel kostis eemalt inspeksiooniauto meeletult undav sireen ja Joonas ohkas kergendatult. Edgar tuleb. Või on äkki täna tema asemel keegi teine?

Kartus osutus asjatuks. Sinikollane tuli udust nagu viirastus, puged osavalt bussi tagant läbi ja peatus otse selle ees teepervel. Uks löödi järsult lahti ja välja hüppas morni näoga Edgar Tasuja.

Muidugi, nii nagu ta oli arvanud. Kohe kostis ka teine signaal ja ühekorraga ilmusid kiirabi ning uurimisorganite masin.

«Servus, vennas,» ütles Joonas. «Ei kadesta.»

Edgar surus mööda minnes venna kätt ja läks siis kiirel sammul õnnetuskohale.

«Seltsimees inspektor, ma ise nägin...» alustas jälle keegi eriti püüdlik vanaeideke, aga Edgar lükkas ta lihtsalt kõrvale.

«Pärast.»

Ta astus kummuli oleva veoauto juurde, vaatas süngelt selle kõrval lebavat inimkeha ja asus tegutsema.

«Palun laiali minna.»

Rahvahulk käitus nagu tavaliselt — keegi ei liigutanud.

«Palun kohe laiali minna!»

Edgar vihkas neid igakordseid peaaegu et kähmlusi kangekaelsete uudishimulikega, aga nad olid vältimatud. Seekord oli tal õnne — kohe tema kannul saabunud uurimisosakonna mehed asusid talle viibimata ja resolutselt appi. Sellest hoolimata kihvas avariikoht ikka veel inimestest.

«Ärge segage mõõtmist!» käratas Edgar vihaselt.

«Mis siin veel mõõta, asi on ju selge,» ütles tagantpoolt keegi autoriteetselt. «Veoautojuht...»

«Teile võib asi selge olla,» vastas Edgar. Ta oli ärritatud, raadio-telefoni kaudu oli ta kuulda saanud, et Loore istub pidevalt isa juures ja et asjad on tõenäoliselt väga halvad. Nüüd segas see oma arust väga teadlik jõuk tal juhtumiga kiiremini mahasaamist.

Joonas loivas tema kõrval ja ütles vaikselt:

«Vaata «Moskvitši», seal on asjad vist üsna hullud.»

«Ära õpeta,» vastas Edgar tigidalt. Tal olid vennaga omapärased suhted. Ühest küljest polnud tal midagi selle uljavõitu ja veidi kerge-meelse poisi vastu — Joonas oli ju hulk maad noorem —, teiselt poolt

ärritas teda Joonas liiga pealiskaudne suhtumine elusse, poisi sagedased romaanid, mille tegevuspaigaks peale kõige muu oli tema linnatoake. Edgar oli korduvalt otsustanud Joonale võtit mitte anda, kuid venna esimese palve peale koukis ta selle alati sõnatult taskust. Jumal tänatud, vähemalt maal Loore juures oli kõik vaikne ja harmooniline, kuigi Edgar tunnistas ausalt, et on ise viimasel ajal läinud pisut liiga närviliseks. Teenistuskohused sundisid teda seda õnnetut tuba linnas alal hoidma, muidu oleks ta kõigele ammu lõpu teinud.

Nüüdki tundis ta, et Joonal on õigus, viivitas hetke ja ronis siis kraavi pea peale pöördunud «Moskvitši» juurde. Esimese pilguga oli kõik selge: autos oli kolm inimest, keegi neist ei liigutanud. Edgar haaras uksekäepidemest, aga deformeerunud kere tõttu tõrkus see avane-mast. Joonas asus appi, kahekesi said nad uksest lõpuks jagu. Pilt pol-nud rõõmustav — kõik kolm näisid olevat surnud. Üks neist oli umbes kümne aastane poisike.

«Kuradi . . .» ütles Edgar ja Joonas sai väga hästi aru, keda vend sel-lega mõtles. Süüdi oleva veoauto juht oli oma süüdivuse juba kaotanud, ta leiti kümnekond sammu eemalt metsa alt, kuhu ümberpaisku-mise hoog ta oli visanud.

Ja parem talle, mõtles Joonas. Sellest loost juba nii kergelt välja poleks tulnud. Ning kohe järgnes sellele teine mõte: aga võib-olla oli ka temal perekond, lapsed . . .

Isegi neile parem. Etem on surnud kui vanglas istuv isa.

Joonas mõttekäik oli julm, kuid omamoodi loogiline.

«Poiss elab,» ütles Edgar veidi aja pärast. Ta oli just katsunud lapse pulssi ja leidnud selle küll nõrgalt, kuid rütmiliselt tuksuvat.

«Ja teised?» küsis Joonas.

«Ei tea veel.»

Edgari näol peegeldus siiski mingi kergendus ja Joonas arvas, et nüüd on paras aeg:

«Kuule, viska mulle võti. Mul on täna nii, et . . .»

Edgar ei kuulnud teda. Ta tegeles parajasti ülejäänud kahe autos oli-jaga, juba olid juures ka uurimisosakonna mehed.

Isa ja ema olid surnud.

Edgar lükkas vormimütsi kuklasse ja ronis sõna lausumata kraavist välja. Algas see, millel praktiliselt ei olnud enam mingit tähtsust — vähemalt käesoleva juhtumi jaoks. Mõõtmised, joonised, protokollid, tunnistajad . . .

«Kas võiks kuidagi edasi sõita?» küsis vaikselt tema kõrvale ilmunud bussijuht. «Saate aru, terve bussitais inimesi ja . . .»

«Eks visake siis see seliti masin kõrvale,» vastas Edgar järsult. «Minu poolt takistusi ei ole.»

«Seda ma tahtsingi teada,» märkis bussijuht endise respektiga. «Mõõtmised . . .»

«Jäljed on küllalt selged,» vastas Edgar.

«Minu reisijad on valmis teda nii palju nihutama, et . . .»

«Laske käia.»

Edgar astus pikkamisi bussijuhi kannul teele, märkamata tema kõr-vale trügivat Joonast.

«Kuule, ole hea ja anna siiski võti. Mul on täna ees . . .»

«Käi kuradile!» käratas Edgar äkki ja sammus tagasi vaatamata sinna, kus inimesed juba askeldasid veoauto juures.

Espe vaatas kella ja ta silmadesse ilmus rõõmus vabanemisaimus. Veel poolteist tunnikest, siis on Joonas siin — jumal hoidku, see ei võinud ju olla tema, kes...

Ta võttis käekoti, pistis sinna pudeli konjakit ning vaatas peeglisse. Ei, väsinud ta välja ei näinud. Homme on mõlemal vaba päev, siis...

Mida sellega teha, ei teadnud Espe isegi. Seni olid nad lihtsalt kahekesi olnud, neil oli hea, ja sellest piisas täielikult. Mõnikord käisid nad jalutamas, aga needki käigud kujunesid lühikesteks. Kõige parem oli kodus — issake, mõtles Espe, ka mina nimetan seda Joonas venna toakest juba koduks! —, kus keegi ei tikkunud tülitama.

Espe polnud kergemeelne, ei. Ta eelistas pidevat ning meeldivat suhet kellegagi ega julgenud eales tunnistada, et on oma olemuselt hoopis kiinduv loomus. Seesugune, kes võiks üheainsa mehega... Kui Joonas ainult osutuks selleks meheks. Vahetevahel märkas Espe tema juures kärsitust ja püsimatust ning see tegi talle muret. Temal endal poleks olnud midagi selle vastu, et jäädagi Joonas juurde. Esialgu polnud selleks mingeid praktilisi väljavaateid — Joonal endal oli ju ainult koht ühiselamus, kuhu Espe ka päise päeva ajal ühelgi juhul poleks läinud. Ja Espe — noh, Espe mamma oleks tõstnud surmakisa, kui oleks selgunud, et tema (just nimelt tema) korterisse tahetakse majutada veel kedagi. Pealegi poleks ka Joonas ise sellega nõus olnud. Ta teadis kolleegide kogemustest liiga hästi, mida tähendab ämmadega koos ja ämmade korteris elamine.

«Sind oodatakse,» tegi mööduv kolleeg talle veidi sapise märkuse.

Espe ei vastanud, võttis viivu pärast kandiku ja läks oma tuttavale kergel sammul saali. Halliseguste oimukohtadega mees, kes algul paisis huvitav, osutus tavaliseks seelikukütiks, kelle labased meelitused kustutasid Espes igasuguse huvi tema vastu.

Pealegi ängistas teda ikka veel mure Joonas pärast. Pauli jutu järgi oli takso olnud musta värvi, Joonas oma aga kindlalt roheline, nii et see ei saanud olla Joonas. Aga kes teab — mõni taksojuhtidest võis puududa, Joonas masinal võis mõni rike olla ja inimene võidakse ju ka teisele autole ümber paigutada. Espe lootis kindlalt ainult ühele — Joonas oleks teatanud. Avariist oli möödunud juba tubli tund, aga Espele polnud keegi helistanud peale ema, kes pisut nõrduvalt küsis, kas Espe seekord jälle ületunde teeb ja alles teisel päeval tuleb.

«Sul on väga täpne vaist,» oli Espe kärsitult vastanud ja kohe lisanud: «Anna andeks, mul on väga kiire. Helistan sulle ise hiljem.»

Ema vastus jäi kuulmata, sest Espe riputas toru kohe hargile. Ema aimas midagi, selles polnud kahtlust, aga oma küllaltki lühikese iseseisvuse jooksul oli Espe õppinud ennast juba perekonnapeana ülal pidama, ja üleauruseid uurimisi pelgas ema selle ootamatult päris täiskasvanuks saanud tütre kallal ette võtta.

Ükskord tuleb see ikkagi välja, mõtles Espe nina krimpsutades. Peaks Joonas ometi kiiremini korteri saama, talle oli ju lubatud, ja Joonas oli andnud märku, et siis...

Armastan ma teda? küsis Espe endalt juba mitmendat korda. Mis on

armastus? Muudkui arutavad ajalehtedes ja raamatutes, aga et keegi selle asja kordki ka asjalikult ära seletaks!

Tõsi, praegu ei mõelnud Espe kellelegi teisele, keegi ei huvitanud teda sedavõrdki, et mõnda süütut seiklust ette võtta. Ainult Joonas. Temaga oli Espe harjunud. Kas see ongi armastus?

«Kuule, see hallide juustega pahandab, et sa talle külma biifsteegi viisid.»

Ja paras talle, mõtles Espe. Tükkigu veel oma totrate komplimentidega. Muidugi, pahandusi polnud vaja, ta võttis kandiku, manas näole endise malbe naeratuse ja läks saali.

«Andestage, ma vist kogemata . . .»

Seekord pani Espe oma pilku nii palju rõõmsat püüdlikkust, et mees sattus segadusse ja pomises abitult:

«Ei, ega ma siis . . . Ma ainult juhtisin tähelepanu, et . . . noh, et oleks ehk võinud kuumem olla . . .»

«Silmapilk vahetan ringi,» ütles Espe teenistusvalmilt ja sirutas käe taldriku järele.

«Oh, kuulge . . . Ma juba maitseisin kah . . .»

«Meie asutuses peab igaüks olema teenindatud nii, et ta rahule jääb,» vastas Espe ja haaras taldriku kergelt kätte. «Üks hetk.»

«Noh, mis? Poriseb?» küsis kokk mornilt.

«Viriseb väheke. Aga kohe on kõik korras. Anna mulle üks kuumem suutäis.»

Kokk täitis urisedes teise taldriku ja lükkas Espe ette. «Tahad omal kulul neid söötma hakata? Mis ma selle näritud portsjoniga teen?»

«Viska ära,» kostis Espe ja juba ta läkski, enne kui kokk jõudis midagi lisada.

Halliseguste oimukohtadega mees oli end vahepeal jõudnud koguda, tema pilgus välkus endine enesekindlus ja ta üritas Espele paljutähendavalt naeratada. Paljugi, mis tüdruk ennist teravalt vastas. Uue biifsteegi igatahes tõi. Seda ei juhtu igas restoranis ega iga ettekandjaga. Tähendab, temaga tuleb jätkata.

Mees oli kohaliku kino direktor, günekoloogist naine parajasti Moskvas konverentsil, terve mugav korter enda päralt. Tuttavaid — kui neid nii erapooletult nimetada — mees sisse viia ei tahtnud. Jutud on kiired tekkima, varsti teavad sellest sõbrannad, siis sõbrannade sõbrannad, ja siis ulatub kõik juba armsa abikaasa kõrvu. See neiuke siin oli nagu loodud väikeseks kenaks õhtuks ja ööks. Abielus ta vaevalt on, sõrmust igatahes pole. Ja kui ongi — noh, eks ta siis ise tea, mis ja kuidas.

Mees kummardas tänades ja alustas hoopis teisel toonil:

«Te vabandage, et ma siin teiega . . . pisut lõõpima tikkusin. Meil kollektiivis niisugune komme, päris õiget sõna ei kuulegi. Noh, eks siis kipuvad mõned külgejäänud ulakused ka mujal keelele, ei oska ennast nagu enam kontrollida.»

«Pole midagi,» vastas Espe oma tavalisel kergel toonil ja naeratas edasi.

«Ärge siis pahandage.»

«Oh, mis te nüüd.»

Espe seadis taldriku vilunud liigutusega lauale, kohendas vaasis viltu

vajunud lillekest ja läks kotsadega tasa klöbistades järgmiste klientide juurde. Mees jälgis teda tükk aega ja tegi kindla otsuse: mäng jätkub. Aega on, programmi pole veel alanud. Öhtu on pikk, jõuab kõik selgeks rääkida. Rahapuudust ei ole, koduski peaks üht-teist valmis olema, kui siit kaasavõtmise kuidagi keerukaks osutub. Nüüd ju ranged seadused, alkoholi väljaandmise eest trahvivad päris kõvasti, nagu kuulda.

Restoran elas samal ajal oma igapäevast elu. Orkestri taha varjatud ruumi kogunesid esinejad, riietusid kostüümidesse — enamasti küll kostüümitusse, nagu Joonas esimest korda programmi vaadates oli täheldanud —, suur saal täitus aeglaselt pilgeni, ka baaris polnud vabu kohti enam näha.

Espe vaatas kella — pool üksteist. See tähendas, et mõneks ajaks saab istuda ja puhata, programmi ajal ju kedagi teenindada pole tarvis. Isegi praegu ei märganud ta harjunud silm üheski lauas kavatsust midagi tellida. Ta läks köögipoolele, istus väikese laua taha ja hakkas oma arveid kokku võtma. Vanasti polnud Espel sellega erilist kiiret, nüüd aga, kus Joonas autoga täpselt sulgemise ajal ette sõitis, ei tahtnud ta noormeest — ja ka ennast — asjata oodata lasta.

Joonas, Joonas. Täna mõtles Espe esimest korda tõsiselt abiellumisevõimalusele.

Muidugi, ema lööb lärmi. Vähe sellest, et tema tütar ettekandjana töötab, nüüd tahab veel taksojuhiga abielluda! Just nagu maailmas...

Endale märkamatu oli proua Paulus nende aastate jooksul muutunud teatud liiki kupeldajaks. Ta viis sageli jutu sellele, et nii viisakas restoranis — issand, ikkagi «Inturist» ja nii edasi! — käib kindlasti väga soliidseid ja keni mehi. Kas siis Espel pole tekkinud nendega ka mõnda... noh, pikemat jutuajamist või kuidas seda nüüd öelda...?

Et Espe vahetevahel autoga koju toodi, seda oli proua Paulus paar korda unetult öelnud. Ta oli küll kohe auto peatudes üles karunud ja kardina ettevaatlikult kõrvale nihutanud, aga midagi selgemat polnud kunagi näinud. Tuli Joonas takso katusel loomulikult ei põlenud ja nii ei osanud proua Paulus masinat ka kuidagi taksoks pidada. Ei, see oli tingimata kellegi auto, kellegi isiklik «Volga», millega tema tütar viisakalt koju saadeti. «Viisakalt» pani proua Paulus kramplikult juurde, see oli nagu endaõigustus. Ja mis ebaviisakat seal saigi olla? Bonne-Espérance pole ometi mõni niisugune. Kõrgema haridusega naine. Mis siis, et olukorrad...

Bonne-Espérance ise ütles küll igal niisugusel hommikul, et sõitis taksoga, et pimedas on julgem, kuigi proua Paulus ei osanud mõista, mida praegusel ajal peaaegu keset linna õige karta on.

«Kõik üksikud lapsed kardavad pimedust,» oli Espe sellele kavalalt ükskõikse näoga vastanud ja kohe sügavasti haigutanud. «Anna andeks, ema, aga ma olen maru väsinud. Lähen magama.»

Need sõnad on ta kõik sealt õppinud, mõtles proua Paulus. Maru, jube, jõle, kihvt... Peaks talle tasakesi katsuma selgeks teha, et kui ta pretendeerib viisakas seltskonnas liikumisele, siis tuleks püüda neist lahti saada. Sellest... uulitsapoiisi žargoonist. Ometi jäi see jutt alati rääkimata ja proua Paulus ei saanud arugi, et hoolimata oma lapsevanemalikust toonist ja riukalistest kavatsustest Espele soliidne mees

välja valida, oli ta kogu oma autoriteedi kaotanud ning et majas valit-
ses juba ammu Espe.

Pole ma nii rumal, et sinult su illusioone röövima hakata, mõtles
Espe hajameelselt märkmikulehti pöörates ja rahasummasid kokku
võttes. Aga Joonaga...

Joonas meeldis Espele ikka päris tõsiselt. Taksojuht. Noh, ja mis siis?
Kas tema ettekandjaamet oli parem? Ja üldse — mis see amet siia
puutub? Iseasi, kui partnerite arenguvahe on nii suur, et neil millestki
rääkida pole. Joonas teadis palju, käis teatris, kinos, isegi kontsertidel,
luges iga kuu läbi hunniku raamatuid. Ei, sellest oma «kõrgest haridu-
sest» hoolimata polnud Espel Joonaga kunagi igav. Ja üldse...

Huvitav, kaua see korterisaamine veel kestab?

Administraator astus sisse ja pöördus kohe Espe poole:

«Soomlased tulid.»

Espe ütles juhmilt: «Jah?», taipas siis ja tõsis, hakates jälle kohe
üle näo särama. «Lähnen silmapilk.»

Kus soomlaste laud seisis, seda teadis Espe juba esimesest veerand-
tunnist, mil ta programmipoodiumi esisele lauakesele oli asetanud sini-
valge lipukese ja selle kõrvale aukartustäratava sildi: «Reserveeritud».

«Mingi kaubandusesindus,» teadis administraator lisada. «Noh, kül-
lap sa nendega hakkama saad.»

Hakkama saamises ei kahelnud ka Espe ise põrmugi — oli siin vastu
võetud ja teenindatud igasuguseid rahvusi. Pealegi — soomlased. Kui
vanaproua Paulus mõne aasta eest oma televiisorile soome antenni las-
kis panna, kasutas Espe iga vaba minutit aparadi ees istumiseks.
Keelepraktika, nagu ta ise ütles. Tegelikult veetlesid teda kõige roh-
kem tihti küll vanad, kuid siiski nägemata filmid, revüüetendused või
«show'd», nagu neid seal nimetati — tõsi küll, nüüd kõlas see nimi üsna
tihti juba ka meie diktorite suust ja ilutses afiššidel. Kõik kokku moo-
dustas see aga ka korraliku keelepraktika, ja et Espe mitte väga ammu
ilmunud õpikutki lehitses, siis luges ta ennast piisavalt korralikuks
keeleoskajaks.

Soomlased olid kolm lõbusat selli, silma järgi mitte üle kolmekümne
viie, ja tegid Espele kohe agarasti silma. Nendega koos istus keegi
vanem mees, keda Espe mäletas siin varemgi näinud olevat. Temale ta
naaber parajasti ägedasti seletaski:

«Näete, teie ütlete, et mina olen pisike kapitalist ja mis mul viga
elada. Tõsi see on, vabrikuköks mul on, oma kuussada töolist kah. Aga
teie istute oma aja tehases maha, nõuate riigilt materjale ja saate.
Nõuate uusi tootmishooneid ja saate. Aga mina? Näete, siin ma praegu
istun, muusika mürtsub, konjakit kantakse lauale, ilusad neiud liigu-
vad ringi. Aga mina ei saa rahulikult istuda, ma pean kogu aeg mõt-
lema sellele, kust oma vabrikule toormaterjali saada, kust tööliste
palka võtta. Tühi jutt, et...»

«Teie soov, palun?» küsis Espe võluva naeratusena. Soomlase jutt
katkes, ta mõõtis Espet varjamatu uudishimuga ja lausus oma kaaslas-
tele otsustavalt:

«Õelge, mis tahate, aga eesti neiud on pagana ilusad. Perkele. Tõe-
poolest.»

«Aitäh komplimendi eest,» vastas Espe soome keeles ja naeratas edasi.

«Perkele. Vabandust. Nüüdsel ajal oskavad nii paljud eestlased soome keelt, et ei või enam suudki paotada. Olge siis kena ja tooge...»

Eestlasest kaaslane hakkas nüüd vastu vaidlema, et jätku kallis külaline kõik tellimised tema hooleks, et tema on võõrustaja ja tema ka...

Espele tuli see kõik juba hirmus tuttav ette, ta säilitas naeratuse, aga mõtles korraga jälle Joonale. Ka Joonal pidi autoraha peaaegu koos olema, taksojuhid teenivad korralikult. Siis oleks mamma Paulusel see ammu ihaldatud ja väljamõeldud oma auto käes, millega tema tütar õhtul või öösel koju tuuakse...

Annaks taevast, et see inimese allaajaja poleks Joonas. Ta on kiire sõitja, sageli lausa lubamatult kergemeelne... Kus ta praegu võiks olla?

Joonas ronis venna kõrval kraavipervest üles ja pidas aru, kas korrata oma palvet veel kord või mitte. Edgar oli äärmiselt närviline, see oli selge. Joonal endalgi läks süda kergelt pahaks, kui ta kogu seda masinate ja inimeste virvarri vaatas. Aga elu tahtis edasi elada, ega siis tema, Joonas, selles süüdi olnud, et üks vastutustundetu autojuht niisuguse katastroofi põhjustas. Kui õige küsida veel...

Kummulilangenud veoauto oli juba otsapidi liikumas, meestehulk nihutas ta suhteliselt väikese vaevaga teise teeserva poole.

Bussijuht istus oma kabiinis, mootor surises. Ta pistis pea veel kord aknast välja, nägi Edgari kärsitut viibet, andis signaali ja pugus teokirusega eesseisvate ja lamava auto vahelt läbi.

Ja juba tuli kiirustades ka Joona paksuke:

«Mis te veel ootate? Sõidame edasi! Hirmus, hirmus! Aga me peame edasi sõitma!»

Said oma verejanu rahuldatud, mõtles Joonas põlglikult. Ta heitis viimase pilgu Edgarile, see askeldas juba koos uurimisosakonna mees-tega katusel lebava vraki juures, all kraavis toimetasid kiirabiauto mehed, kõik olid kibedas tegevuses.

Ei tule välja, mõtles Joonas tuseselt. Oma venda ta tundis — niisuguses olukorras oli mõttetu järeleandmisele loota. Moka üks ilus öö ja ilus päev. Ta silmitses teise kraavi kaldal lamava veoautojuhi surnukeha, millele riie oli üle visatud, ja tundis ägedat viha. Kihutate, kuradid, igasuguste reeglite vastu, tapate teisi inimesi ja iseennast ja segate teiste elamist.

«Tulge juba ometi!» kostis tema kõrval paksukese nõudlik hääl.

Joonas tegi kangelasliku otsuse. Ta ütles:

«Oodake, ma küsin inspektorilt luba edasisõitmiseks.»

«Aga autobuss ju ometi...» alustas paksuke kärarikkalt, kuid Joonas ei teinud temast väljagi, vaid suundus otsejoones Edgari juurde, kes parajasti mõõtmisandmeid taskuraamatusse märkis.

«Kuule...»

«Sõida minema,» vastas Edgar lühidalt. «Näe, klient läheb kärsitusest lõhki.»

«Aga...»

«Kuulsid?»

Püsti hull, mõtles Joonas nõrдинult ja pööras selja. Mis see talle oleks maksnud? Üksainus käeliigutus, ja võti oleks praegu Joonas taskus. Kuramuse... kohusetundlikud! Siis aga meenus talle, et oli alles ise surmani vihastanud avariitekitaja peale — ehk küll rohkem isiklikest huvidest, aga... eks olnud ka siin tegemist ei millegi muuga kui lihtsa kohusetunde puudumisega. Ta läks vaikides paksukese juurde tagasi ja ütles lakooniliselt:

«Sõidame.»

Kaheksa kilomeetrit Vasalemmanni vaikus Joonas nagu haud, ainult paksuke seletas vahetpidamata, kuidas see kõik ikka oli olnud ja mida ühe või teise auto juht oleks pidanud tegema, et niisugust vapustavat õnnetust poleks juhtunud. Kohutavat õnnetust. Õudset õnnetust.

«Mitte õnnetust, vaid kuritegu,» vastas Joonas äkki ennast mitte enam pidada suutes. «See on kuritegu, saate aru?»

Paksuke hakkas kogeleva. — Muidugi, ega temagi teisiti mõelnud, ainult et tema ei näe asja mitte nii professionaalsest küljest, tema räägib sellest lihtsalt kui, noh, tavaline inimene, kelle jaoks...

«Kas see tavalise inimese jaoks pole kuritegu?» sähvas Joonas ja lisis kohe:

«Ka teie sundisite mind kogu aeg takka — kiiremini, kiiremini! Kriminaalkodeksi ees on teil arvatavasti aukartus, aga liikluseeskirju peate lastemänguks?»

Paksuke pomises midagi ja jäi vait.

Vasalemma loss hakkas paistma. Udu oli hõrenenud, hoolimata aina tihenevast pimedusest nägi Joonas seda autolaternate kiirtevihus üsna selgesti.

«Kuhu?» küsis ta lühidalt.

Paksuke seletas püüdlikult ja pikalt. Esmalt jaama teele, siis teine tänav paremale, siis...

Mõne minuti pärast peatus auto heledasti valgustatud individuaal-elamu ees. Paksuke kobas rahakotti.

«Kui palju ma... võlgnen?»

«Vaadake taksomeetrit,» vastas Joonas järsult.

«Noh, aga see seisak ja... Ma ju ütlesin, et ma...»

«Numbreid tunnete?» küsis Joonas endisel toonil.

Paksuke sibilis kiiresti kotis, tõmbas sealt viierublalise ja ulatas Joonale. «Palun.»

Ta asutas kiiresti väljuma, aga Joonas käratas:

«Oodake! Kakskümmend viis kopikat saate tagasi.»

Paksuke tahtis protesteerida, aga Joonas ilme sundis teda oma kavatsust muutma. Hull juht. Vaata, et virutab veel millegagi. Ta pigistas Joonalt saadud peenraha kõvasti rusikasse ja julges alles auto ust väljastpoolt kinni lüües öelda:

«Nii et... head sõitu.»

«Teile ka,» vastas Joonas ja pani harjumuse vastaselt kohe sisse teise käigu, jõuga gaasipedaalile vajutades. Auto kiunatas ja sööstis paigast. Joonal polnud mingit kindlat sihti, temasse hakkas kõik nähtu alles

nüüd õigesti mõjuma. Ta tundis, et käed värisevad, juhtis auto suure vaevaga Vasalemma jaama ette ja jäi sinna seisma, mootorit välja lülitades. Tal puudus igasugune tahtmine sedasama teed veel kord tagasi sõita, uuesti mööduda kohast, kus kõik tõenäoliselt alles samasuguses kaoses laiali lamas. Ta toetas pea roolile ja mõtles: kui jääkski siia, magaks masinas?

Loore istus endiselt isa voodi ees ja oli veidi rahunenud. Isa nähtavasti magas, hingetõmbed olid selgesti kuulda ja tundusid Loorele üsna tavalised. Silmanurkadesse ei kogunenud enam neid kohutavaid, väikesi, kuid millegipärast hirmus valulistena näivaid pisaraid, ja Loore tundis, et temas hakkas tasapisi pead tõstma lootus.

Kogu Loore elu oli seotud isaga — alates ema surmast. Alles Edgari ilmumine otsekui kahestas jäägitu armastuse, mida Loore kogu aeg oma isa vastu oli tundnud. Nüüd oli tal kaks armast inimest, tõsi küll, suhe nende vahel oli erinev ja nad võisid eksisteerida täies jõus teineteise kõrval ilma teineteist segamata. Ja ometi tekitas see tunnete poolitumine mingi õhkõrna vaheseina, mille olemasolust ei kõnelnud ega isegi mõelnud kunagi ei Loore ega ka isa. Nad ei tahtnud mõelda. Aga nad unustasid seejuures ühe asja — inimene võib mitte tahta ja keelduda rääkimast, ent ta pole võimeline ohjeldama oma mõtteid, nii väga kui ta seda tahaks. Ta võib neid maskeerida, püüda muuta neid naljatlevaiks või meeldivalt irooniliseks, kuid neid vältida ta ei suuda.

Nad olid elanud kadestamisväärset elu, isa ja ema. Loore mäletas oma lapsepõlve nii, nagu mäletatakse väga noores eas loetud muinasjutu — sõna-sõnalt, täht-tähelt, päev-päevalt. Isa, vana range kooliga raamatupidaja, ei hilineud kordagi töölt kojutulekuga: polnud ainsatki sõpra, ühtki kaaslaste ringi, kes oleks suutnud keelitada teda jääma pärast tööd kaardipartiile või lihtsalt sõbralikule jutuajamisele. Ta oli täpsus ise, ja ema, vaikne koduperenaine, pisut usklike kalduvustega, kuid mitte niivõrd, et see oleks põhjustanud mõttevahetusi või koguni mõtete lahkuminekuid, ootas teda alati ühteviisi, toit laual, kodukuub valmis pandud, värske ajaleht lauanurgal. Sest isa ei raisanud iial tööaega lehelugemiseks, võib olla, et ta tahtis ka selle toiminguga jätta endale õhtuseks meelelahutuseks, pisinaudinguks, millest sai osa kogu pere, sest leidnud mõne huvitava artikli või põneva sündmuse kirjelduse, luges ta selle alati valjul häälel kogu perele ette.

Siis oli neil veel kogu pere. Esimesena lahkus sellest tihedalt kokkuliitunud pisimaailmast Loore vend, kaheteistkümneaastane blond ja oma ea kohta silmatorkavalt suure kasvuga Knut, kelle viis hauda ootamatu kopsupõletik, haigus, mis isegi tollal oleks pidanud olema ravitav.

Loore oli siis kolmene, ta ei käsitanud juhtunut, võttis ainult omaks tõsiasja, et venda enam ei olnud kodus. Isa, kes ei armastanud ilusaid valesid, ütles talle, et Knut on surnud ja maetud, et ta ei tule enam iialgi tagasi ja et Loore võib ainult käia kalmistul ja vaadata lihtsat muruküngast, mille alla Knut nüüd igaveseks on pandud.

Loore kuulas teda, aga sõna «surnud» ei õelnud talle midagi; liiati oli ema talle lugenud paljusid muinasjutte, kus printsessid või printsid uinutati surmaunne, millest nad alati üles ärkasid. Niisiis jäigi Loore

mällu kauaks ajaks teadmine, et tuleb ainult kannatlikult oodata Knuti ärkamist.

Kui sõjakeerises hukkus ema, oli Loore juba üheksa aastat vana; sõna «surm» polnud talle enam saladuseks, ja ta elas üle oma elu esimese leina. Sellest peale kasvasid nad isaga kokku nagu kaks puud, millest üks on juhuslikult vanem ja mille juurelt äkki võrsub teine, noorem ja haljam.

Isa polnud nimetamisväärset haridust saanud, ta kuulus veel sellesse põlvkonda, kes oma tööskused ja teadmised ammutas juhuslikelt lühiajalistelt kursustelt, raamatutest ja elust enesest. Võib-olla tingis see tema tahtmise, et Loorest saaks kooliõpetaja — inimene, kes võiks teistele anda seda, mis tal endal jäi saamata.

Ja nii kestis see aastaid. Loore lõpetas keskkooli, siis ülikooli ja määrati Tallinna lähedale maale kooliõpetajaks. See polnud esimene pikem lahusolek isaga, sest ka ülikoolipäevil jõudis Loore ainult mõned korrad semestris isa vaatamas käia. Ja ometi oli sel kõigel mingi vahe, ülikool tundus ajutisena, millenagi, mille lõpp oli selgelt ja kindlalt määratud, kuigi aastatega, aga siiski määratud. Tööleasumine nagu katkestas selle seni kestnud ettemääratuse, nüüdsest peale polnud enam võimalik öelda: ma lõpetan siis ja siis ning siis tulen sinu juurde tagasi.

Nüüd oli Loore õpetajapõlv kestnud juba viisteist aastat — heldeke, tema praegused vanimad õpilased olid viieteistkümmesed: läheb aeg aga ruttu — ja kontaktid isaga jäänud üha harvemaks. Siis tuli Edgar ja sellest peale jätkus Loorel isa jaoks veel vähem aega, seda enam, et isa elas kauges provintsilinnakeses ega olnud sinna pääseminegi nii lihtne.

Kuu aega tagasi kohtuti uuesti. Tuttavad teatasid isa ootamatust haigusest ja Loore ei viivitanud tema enda juurde toomisega. Erilist ruumiküllust küll polnud, kaks tillukest tuba koolimaja internaadis, kuid parata polnud midagi. Edgar ei öelnud sõnagi, hakkas ainult endisest sagedamini viibima oma linnatoakeses, eriti pärast väsitavaid valvekordi. Loore mõistis teda täielikult, sest haige isa tahtis rääkida, tahtis lakkamatult kõigest rääkida, oli ta ju aastaid tummana üksinda elanud ja tundis otse valulist vajadust seda pikka vaikumist tasa teha.

Esiagu oli Loore pisut egoistlikul viisil isegi rõõmus, et isa jälle tema juures viibis, seda enam, et haigus ei paistnud olevat ohtlik ja haige talitamisega ei tekkinud erilisi raskusi. Rohud tõi Edgar Tallinnast — Edgari sinikollasega oli ära toodud ka isa, kuigi see oli nagu seadusevastane, aga Edgar ei mõelnud sel päeval seadusele. Ja natuke süüa teha, needsamad rohud sisse anda, vanainimese puhtuse eest hoolitseda, see polnud ju õieti midagi. Ainult ühte märkas Loore enda juures imestuse ja üllatusega: kõige tähtsamaks tema elus oli muutunud kool, lapsed, keda tal endal polnud, nende õpetamine ja kasvatamine, karistamine ja hellitamine, nii kuidas keegi seda ära näis olevat teeninud. Ja koos sellega tundis ta taas tolle õhkõrna vaheseina olemasolu, mis teda isast lahutas — oma elu jäi peale, oma elu nõudis nii palju ja andis nii palju, et selle kõrvalt ikka vähem ja vähem üle hakkas jääma. Oli hetki, mil ta tundis põgusat võõrastust isegi Edgari vastu, kui too väsinuna ja sageli morninagi teenistusest tuli, paar päeva maal veetis ja

uuesti neid hirmsaid rususid ja ohvreid uurima ruttas. See kõik oli siiski midagi muud, see oli hetkeline ja pinnaline. Isa suhtes . . .

Ja nüüd istus ta siin isa voodi ees, löödud ootamatusest, millega isa seisukorra halvenemine oli tulnud, ja tajus korraga sedasama igi-ammust lähedust, mis neid kunagi nii tugevasti oli sidunud. Ootamatu oli see küll. Loore mõtles juba teist korda, et tegelikult polnud isaga ju midagi juhtunud, haigla oli ainult palunud teda mõneks päevaks siia tuua, et mingeid lõplikke analüüse teha, mida kodustes tingimustes olevat väga raske läbi viia. Siis tuli telefonikõne, poolsegane linna tormamine, kohutavad valupisarad isa teadvusetutes silmades, ja Edgarit ei ole, kedagi ei ole, ainult tema ükski istub siin ja valvab ega tea, mida ta õieti valvab, aga tunneb, et ära minna . . .

«Te võiksite kah mõneks tunniks pikali heita,» ütles tema kõrvale ilmunud arst, ammust ajast tuttav doktor Kaldma, kes vastutulelikult mitu korda maal isa juures oli käinud. Hea, et Edgari vend taksojuht on, saab mitmed asjad lihtsamini ära korraldada, natuke kerge loomuga näib ta küll olevat, seiklushimuline ja vahel pisut frivoolnegi, aga hea südamega, abivalmis ja ennastohverdav kui vaja.

«Heitke pikali,» kordas arsti hääl. «Kui te siin öö läbi magamata närveerite, tuleb meil viimati ka teid sisse jätta. Isa pärast ärge muretsege, ega me teda silmist lase.»

Pikali?

«Ei, ei, ma istun siin,» ütles Loore nii valjusti, et arst sõrme hoiatavalt huulte tõi.

«Asjata. Teie ei saa teda praegu millegagi aidata.»

Need sõnad omandasid Loore jaoks äkki kohutava tähenduse. Kas siis . . .

«Rahustuge. Midagi väga ohtlikku ei tohiks olla. Ja kui midagi peaks nagu . . . küll me siis kutsume teid. Ma korraldan teile all valvetoa kõrvale voodi, seal saate ennast pisut välja puhata.»

«Ma ei tahaks . . .»

Arsti kõrvale ilmus vanemõde ja sosistas midagi. Arst noogutas ja vaatas Loorele elavamalt otsa.

«Noh, näete. Teie mees on all ja tahab teiega kokku saada. Siia üles me teda kahjuks lubada ei saa, aeg on väga hiline. Tulge, palun.»

Ometi kord. Edgar. See ei tähendanud midagi, aga Loorele tundus ta päästerõngana. Ometi kord. Ta pole enam ükski siin hirmutatavalt vaikselt palatis. Edgar. Ta tõusis ja vaatas südant pitsitava rahutusega isa poole. Arst asetaski talle käe õlale.

«Olge rahulik. Lähme nüüd.»

Kui nad alla jõudsid, istus Edgar kitsal kušetil, oli mõtsi enda kõrvale visanud ja toetas pead põlvedele pandud kätele.

«Noh?» oli ta ainus küsimus.

«Magab,» vastas arst Loore eest kiiresti.

«Slaava boogu. See tänane päev . . .» Edgar pühkis higist laupa.

«Küll te näete, kõik läheb veel hästi,» ütles arst, ja see kõlas ergutavalt ja optimistlikult. «Vestelge siin, ma ütlen valveõele, et ta teile voodi valmis teeb.» Ta läks kõrvaltuppa.

«Sa jääd siis siia?» küsis Edgar.

«Ma ei või teisiti.»
 «Saan aru. Koolis teavad?»
 «Koolis?» Loorele meenus äkki, et koolis ei tea tõepoolest keegi midagi. Ja kell on juba nii palju!
 «Ma ei jõudnud kellelegi öelda.»
 «Hm. Võib-olla ma katsun homme hommikul sealt läbi sõita...»
 Edgar vaatas täis vastumeelsust mütsi all kuhjuvale paberivirnale.
 «Sul oli palju tööd?»
 «Kuidas võtta.»
 «Inimõnnetused?»
 «Eks neidki.» Edgar ei tahtnud naist erutada. «Eks ma kuidagi ikka jõua.»
 «Ma helistan direktorile koju,» ütles Loore korruga otsustunult.
 «Kohe.»
 Edgar vaatas kella.
 «Saab varsti kaksteist...»
 «Mis siis? See pole naljaasi. Mul on...»
 «Helista siis pealegi,» lausus Edgar ja tema häälest kostis enesevalitsemisest hoolimata kergendust. «Kui lubatakse. Ma pidin hommikul nagunii maale sõitma, aga... ma jään ehk liiga hiljaks.»
 «Sa võiksid täna linnas ööbida,» ütles Loore ja see kõlas nagu palve.
 «Võiksin...» Edgar vaikus. See pagana Joonas oli tagasi sõites ikkagi võtme välja pressinud. Oli rääkinud, et on väga ärritatud ega taha ühiselamusse minna. Teada see ärritus. Aga võib-olla kah. Kahvatu ta igatahes oli. Kui ma teaksin, et ta seal üksinda on...
 «Jää linna.»
 «Hea küll.» Lõppude lõpuks oli see tema tuba. Kui ongi... Löön välja, mõtles Edgar ilma vihata. Lihtsalt löön välja ja kõik.
 «Ma jään. Ainult et enne pean, näed, selle hunniku ära vormistama. Hommikul tulen siia.»
 «Sa oled...» ütles Loore ja jäi vait. Talle kippus äge nutt peale. Edgar silmitses teda valvsalt ja patsutas õlale.
 «Nonoh. Võta ennast kokku. Kuulsid ju — midagi väga ohtlikku pole. Küll näed, hommikul paistab kõik teistes värvides.»
 Arst tuli kõrvaltoast, heitis Loorele uuriva pilgu ja ütles midagi valveõele. See avas kapikese ja tõi Loorele kolm valget tabletti.
 «Võtke sisse. Saate magada.»
 Loore neelas tabletid alla, ja äkki meenus: kool.
 «Kas ma tohiksin siit helistada? Ma tulin koolist niimoodi ära, et keegi ei tea, kus ma...»
 Arst heitis pilgu kellale. Loore mõistis.
 «Ma helistan direktorile koju. Niisugusel puhul...»
 «Palun,» ütles arst ja viipas laual oleva helevalge telefoniaparaadi poole.
 Loore läks kergelt kõikudes laua juurde ja võttis toru.
 «08? Palun lubage mulle kiirkõne...»
 Kool. Kool. Kool.
 «Madisson kuuleb.»
 «Siin õpetaja Tasuja... Minuga juhtus...»

Espe seisis kõõgiukse kõrval ja ühe silmaga vaatas programmi. Selles polnud midagi uut, kõik oli juba mitu korda nähtud, aga Espe ei saanud praegu lihtsalt rahulikult istuda.

Teda kiusas lakkamatult mõte Joonale — pealegi oli see esimene õhtu, nüüd juba küll pigem öö, kus Joonas kordagi polnud helistanud. Pidevalt kestva mure kõrval hakkas teda närima ka kerge vim. Polnud võimalik, et Joonas mitme tunni jooksul kordagi ei sattunud telefoni juurde — issand jumal, Tallinn on ju automaate täis! —, niisiis: pidi selle taga peituma midagi, mis võis olla hoopis muu kui avarii.

Et Joonas talle kedagi teist oleks eelistanud, näis naeruväärne. Alles eile olid nad koos olnud, kõik oli olnud tore ja tavaline. Joonast võis kahtlustada mõneski surmapatus, mitte aga oskuses teeselda, selles oli Espe kindel. Ta ei pannud seda niivõrd Joonale ülluse kuivõrd lihtsalt poisilikkuse arvele. Mees, kellel kunagi pole olnud tarvidust oma poolehoidu või vastumeelsust teeselda — kuigipalju teadis Espe lõpuks ka Joonas senisest elust, ei õpi seda kunsti paari minuti ega paari tunniga. Järelikult pidi olema miski muu, mis teda takistas, olgu siis väline või sisemine tegur, ja seda tegurit oleks Espe kõigest hingest teada tahtnud.

Kui ta äkki ei tulegi?

Praktiliselt ei tähendanud see midagi, teised ettekandjad lasksid šveitseril takso välja kutsuda ja sõitsid koju niisama mugavalt kui Espe. Ei, vihastas ainult see, et Joonas võiks tulemata jääda. Ja kui aus olla, siis muidugi eeskätt see, et teised niisugust tulematajäämist näevad. Noh, olgu, võib ju luisata mingist pikemast väljasõidust, mõnest hullust kliendist, kellel äkki keset ööd tuleb tahtmine kuhugi pärapõrgusse kihutada. Aga Espe teadis, et iga telefonikõne registreeritakse siin tähelepanelike silmade ja kõrvade poolt. Kust võinuks tema siis teada, et Joonas välja sõidab?

Õelavõitu blondiin oli alles mõni päev tagasi vihjamisi tähendanud, et niisugusel siledal poisil nagu Joonas pole vist küll naise valikuga erilisi raskusi — autoraha ka koos, küllap plaanitseb vägevat korteritki ehitada. Selle autoloo oli Espe kergemeelselt ise välja lobisenud ja kohe kahetsenud.

Soomlased olid hoos, meie esindaja laskis järjest uusi pudeleid lauale tuua. Espegi ei jäänud tähelepanust ilma, kõige noorema vabrikandi pilgud kõnelesid juba üsna avalikku keelt. See kutsub kindlasti kaasa, mõtles Espe. Nad elavad arvatavasti siinsamas, mingeid komplikatsioone ei tekiks, need mehed juba oskavad.

Joonale mõeldes valdas teda äkkviha ja temas kihvatas: vaata kui lähengi. Ega ma seal midagi, aga... Las murrab pead, mõtleb järele.

Halliseguste oimukohtadega mees oli oma šansside mannetuse juba läbi näinud ja vaatas Espet nüüd ainult toonitatud üleolekuga: nojah, välismaalased mängus, mis seal enam. Preilike mujal ei seisagi kuni nende laua juures.

Vahi, mõtles Espe. Sinu jaoks on kõik ettekandjad ainult... Ta ei tahtnud mõttesse karanud mõistet endalegi selgelt välja öelda, seda enam, et oli alles äsja peaaegu otsuseks teinud vastu võtta soomlasekutse, kui too selle peaks esitama.

Soomlaste lauast viibati jälle, programm ei paistnud neist kedagi

eriti huvitavat — peale ühe, kes kiindunult jälgis järjekordset revüünumbrit.

Noorem oli oma valiku teinud, ta palus selgel sõnal, et Espe nende lauda istuks. Noh, see veel puudub. Esiteks on see keelatud ja teiseks... Espe naeratas nüüd juba kivinenud naeratust ja vabandas viisakalt: ei ole ette nähtud.

«Perkele! Meil Helsingis...»

«Ole vait,» keelas teine. «Sa oled Tallinnas.»

«Veidrad kombed,» pahandas noorem. Ta oli tugevasti joonud, aga näis täiesti kainenena. Espe naeratas endiselt.

«Mis parata.»

«Mis kellaajal see värk siin suletakse?» tahtis soomlane teada.

«Kell kolm.»

«Siis me räägime veel.»

Nii, arvatav ettepanek oligi käes. Miski Espes hoiatas, et see tuleb kohe tagasi lükata, aga trots sundis vaikima. Ta ei lausunud sõnagi, kirjutas üles uue tellimuse ja läks tagasi. Programm lõppes, üldine sumin võttis jälle maad. Nagu kiuste istus köögipoolel toosama blondiin ja sõi vahukoort.

«Sinu rüütel on täna täitsa kadunud?» oli esimene küsimus.

«Eks seda tea igaüks ise,» kostis Espe ja läks viivitamatult puhvetisse.

Samal hetkel helises telefon. Espe jalad tegid impulsiivse liigutuse, aga jonn pidurdas. Ei jookse tema ummisjalu toru võtma, nagu oleks see tõesti elu küsimus. Ja kes ütleb, et see ongi Joonas?

Oli. Blondiin, kes kiiruga toru kahmas, tegi pettunult paar laiska sammu puhveti poole.

«Noh, võid rõõmustada. Tema.»

Espe pani kandiku letile ja läks rõhutatud rahuga telefoni juurde.

«Espe?»

«Mina.»

«Igavene jama. Tahtsin ammu helistada, aga... Noh, eks sa pärast kuuled.»

«Juhtus midagi?» küsis Espe peaaegu kiljatades. Talle meenus jalamaid Paldiski maantee nurgal toimunud õnnetus.

«Juhtus igasugust jampsi. Ei, mitte minuga. Minu asjad on okei. Ja võti on kah taskus. Nii et kella kolme ajal?»

Espe kergendustunne oli nii suur, et ta esimese hooga tahtis kiusakalt vastata — tasuks närveerimise ja ootamise eest. Blondiin püsis aga visalt kuuldekaugusel ja sellepärast vastas ta igapäevaselt lõbusa häälega:

«Noh, siis on kõik korras.»

«Mis ma pidin ütleva...» Joonas hääli katkes viivuks. «Saad sa sealt midagi tõhusamat kaasa võtta?»

«Juba tehtud.»

«Võta rohkem. Täna... läheb tarvis.»

«Kuule, sul ikka juhtus tööga midagi?» hakkas Espe uuesti muret tundma. «Jäid kuskil vahele?»

«See mees vahele ei jää.» Nüüd oli Joonas toonis tunda jälle senist uljast poissi ja Espe rahunes täiesti.

«Olgu. Palju?»

«Vaata ise. Aga et oleks.»

«Ma siis ootan kolme ajal,» ütles Espe.

«Oota nagu alati. Pakaa.»

Toru pandi kohe ära ja Espe tundis taas mingit nimetut tuska. Joonas vadistas alati mitu minutit, nii et teised juba märkusi tegid, täna oli nii napolisõnaline. Eks kuuleme, milles asi.

Soomlane üritas veel kord jutule saada, pani aga üllatudes tähele, et neiu oli lühikese ajaga nagu ümber sündinud. Äraütlemine oli viisakas, aga jahe ja kindel.

Kella kolme ajal uksest väljudes nägi Espe kohe Joonast. Kustutatud tuledega roheline «Volga» seisis kokkulepitud kohas hotelli parkimisplatsil, Joonas jalutas ümber masina ja suitsetas.

«Istu sisse.»

Mootor turtsatas käima, «Volga» veeres tänavale.

«Panid mu närvid täna proovile,» ütles Espe leebe etteheitel.

Joonas ei vastanud algul midagi, ümahtas siis üle öla:

«Kellel nad proovil ei olnud.»

«Siis ikka midagi...»

«Rohkem kui midagi. Mitte minuga. Keila ja Vasalemma vahel vedeles neli laipa maas.»

«Issand!»

«Lõikas kurvi, saatan, lendas ise uppi ja löi «Moskvitši» kah segamini. Just kui ma sinna sõitsin.»

Espe tundis kerget jubedust, rõõm Joonas üle käis siiski kõrgemale.

«Aga meil. Paldiski nurgal aeti jalakäija surnuks. Paul tuli, rääkis. Ütles, et takso. Ma arvasin, et sina.»

Joonas vaikis jälle, ütles siis:

«Istusin pool tundi Vasalemma jaamas, käed värisesid nii, et ei saanud edasi sõita. Edgar oli kah seal, hüppas peale nagu papinael, kui ma võtit küsisin. Lõpuks ikka andis. Tal naiseisa pidi haiglas olema, see prohmakas ka veel otsa.»

Espe tundis, et Joonas on tõepoolest endast ikka veel väljas, kõhkles hetke ja ütles siis tasa:

«Võib-olla me siis praegu sinna ei lähe... Viid mu koju, puhkad välja, homme saame kuskil kokku...»

«Milleks ma selle võtme siis võtsin?» küsis Joonas peaaegu järsult vastu.

«Nii kole päev...»

«Olgu vähemalt lõpp ilus.»

«Noored, vanad?» küsis Espe.

«Mis tähtsust sel on.» Joonas pidas pausi, lisas siis vastumeelselt:

«Isa ja ema, kolmekümnesed. Poiss vaagub hinge. Üks vanamehest jalakäija. Ja veoautojuht. See, kes süüdi oli.»

«Edgar jäi sinna?»

«Koos tulime ära. Läks inspeksiooni pabereid vormistama. See lõhub homme poole päevani.»

Tuttav tänavanurk hakkas paistma, Joonas vähendas järsult kiirust. Espe pani alles nüüd tähele, et Joonas sõidab täna väga aeglaselt ja ettevaatlikult.

«Siis sellepärast sa tahtsidki, et ma...»

«Muidugi. Närvid tuleb maha rahustada.»

Otse ristmikul jooksis tume kogu teele ette. Joonas laskis kuuldavale vandesõna ja pidurdas nii äkki, et tema kõrval istuv Espe peaga lakke lendas. Kogu lipsatas üle tänava ja kadus.

«Tee veel ise siinsamas... Said haiget?»

«Ei,» valetas Espe, salamisi pead katsudes. Muhk juuste sees kasvas tuntavalt.

«Pole viga, lööme kompressi peale.»

Joonas juhtis masina suure maja ette, manööverdas tagurpidi hoovi ja ronis välja. Esimest korda ei tulnud ta Espele ust avama, tüdruk ronis ise välja. Joonas lukustas ukсед ja hakkas ees maja poole astuma.

Niisugune asi võib ikka mõjuda küll, mõtles Espe. Ta polnud solvunud, tal oli lihtsalt Joonast kahju. Pisut oli säilinud äsjasest hirmustki, see tegi kuidagi uimaseks ja tuimaks.

Ülal keeras Joonas ukse lahti, taipas nüüd Espe ees sisse lasta ja keeras võtit kohe kaks korda ringi. Espe vajutas harjunult lülitile, tuba täitus maheda valgusega. Ta silmitses Joonast tähelepanelikumalt. Jah, poiss on kahvatu, käed värisevad tõepoolest.

«Oota, ma annan sulle kohe rohtu.»

Vilunud kätes avanes konjakipudel, Espe võttis riulilt teeklaasi ja valas täis.

Joonas jõi selle ainsa hingetõmbega tühjaks.

«Ma teen kohvi,» ütles Espe ja läks kööki. Joonas istus diivanile ja tõmbas peoga üle otsaesise. See kiskus kohe niiskeks, liikmeis algas pehme surin, südameklõppimine jäi vähemaks.

Vaene Edgar. Õieti sigadus niisugusel momendil võtit norida. Aga elu ei anna häbeneda. Kellelgi pole sellest kergem, kui matusetalitaja näo ette teed.

Espe tuli kohviga, kraamis kotist üht-teist söögipoolist.

«Söö ise,» vastas Joonas. «Mina ei taha.»

«Mina ka mitte. Jääb Edgarile.»

«Millal see tuleb. Läheb haiglasse, siis sõidab maale.»

«Mul ei ole siin midagi halvaksminevat.»

Märkamatuult libises jutt igapäevastesse rööbastesse. Joonas pani sigareti põlema, embas pilguga Espet.

«Ainsad ilusad ajad siin selles toas. Esialgu. Nii kaua, kui ma korteri saan.» Ja ilma mingi sissejuhatusega lisas äkki:

«Kuule, sa ikka tuled mulle naiseks?»

Espe vaikis ootamatusest, kallast kohvi, küsis siis ettevaatlikult:

«Mõtled sa seda tõsiselt?»

«Surmaga ei naljatata. Eluga ka mitte.»

«Pead sa seda surmaks?»

«Ah, ära jama.»

«Aga kui tulen?»

«Siis on kõik korras. Ainult et mis su mammake siis ütleb, seda ma küll ei tea.»

«Abiellun mina, mitte mamma.»

«Aga mamma tütreaga.»

«Täna õnne, et mitte mammatütrega.»

«Seda sa küll ei ole.»

«Mis sa siis kardad?»

«Ikkagi. Lihtne taksojuht. Sinul maailmatu instituut seljataga.»

«Ja konjakilett ning kandikud nina ees.»

«Õpiks minagi veel. Aga hiljavõitu nagu oleks.»

«Sellest räägime hiljem.»

«Hiljem võib hilja olla. Siis, kui sa äkki tüdinud oled.»

«Nüüd ütlen mina sulle: ära jama.»

Joonas sirutas ennast ja haaras äkki Espe kaenlasse.

«Ah, mis loevad meile need...» Ta ei lõpetanud, aga Espe teadis, et selles poolikus lauses on kõik koos: avariid, tragöödiad, surm, mammad — kõik.

«Jah, mis loeb see meile?» Ta liibus poisi vastu.

ENSV SM RIIKLIK AUTOINSPEKTSIOON
PROTOKOLL
LIIKLUSÕNNETUSE SÜNDMUSKOHA PAIKLIKU
VAATLUSE KOHTA

Linn/raj. *Harju* 1974. a. *aprilli* kuu 21. päeval

Mina, *miilitsakapten Edgar Tasuja*
saanud teate (korralduse) *toimunud liiklusõnnetuse sündmuskohale sõiduks*

saabusin *Keila—Vasalemma maantee 7. kilomeetrile*

koos —

ja manukate —

viisin läbi vastavalt

KrPK §

nõuetele sündmus-

koha paikliku vaatluse.

Vaatlusest osavõtjaile ja manukatele on selgitatud nende õigused ja kohustused.

Edgar Tasuja istus autoinspektsiooni avariiosakonna kitsukeses valvetoas ja kirjutas. Kell hakkas lähenema neljale, viimaks ometi oli väljakutsete laviin lakanud. Eesruumis seisid viimased kaks tunnistajat ja ootasid järge.

«Oli sul vast öö,» tähendas korrapidajaruumist väljuv leitnant haigutades.

Edgar ei vastanud, ta püüdis mõtteid asjalikult reastada. Uni rõhus silmalauge, laused ei tahtnud kuidagi välja tulla. Õieti polnudki see vist lihtne uni, oli lihtsalt suure pingutuse järel saabunud lõdvestus. Loore... Kuidas isaga on? Kas Loore saab magada? See on väga tähtis. Kes teab, mis homme...

Kurat võtku, ma pean ju protokollki kirjutama.

Sündmuskoha vaatlusega on kindlaks tehtud:

1. Sündmuskohal oli maantee laius kaheksa meetrit, sõidutee olukord hea, teepeenrad kõvad, langusi ei esinenud, otse sündmuskohal kurv raadiusega raadiusega raadiusega Loore vist ei maga peaks läbi sõitma kuradi poiss isa vist süiski...

Edgar ärkas nagu tardumusest ja luges mõistmatult viimaseid ridu.

RAIMOND KAUGVER

Jamps. Nii ei tule sellest midagi. Ta kägardas protokollki kokku, hoidis paberinutsakut peos ja mõtles. Isa seisukord on nähtavasti väga halb. Muidu poleks Looret kutsutud, sinna jäetud. Arsti jutt... Teame neid arstide jutte. Ikka optimism, ikka optimism... Otse sündmuskohal oli kurv raadiusega...

Edgar surus protokollijäänused veel kord peos kokku ja viskas need siis paberikorvi. Kuradile. Ei saa.

«Kas siin mõnda inspektorit on?» küsis ta korrapidajalt.

«Sel kellaajal?»

«Mitte kedagi?»

«Oota. Leitnant Karu vist norskab kõrvaltoas. Jäi õhtul bussist maha. Ma vaatan.»

Korrapidaja piilus kõrvalruumi ja teatas peaaegu rõõmsalt: «Siin. Magab kui kott.»

«Aja üles.»

«Aga...»

«Aja üles.»

Korrapidaja kehtas õlgu ja läks kõrvaltuppa. Õige varsti pistis end sealt välja leitnant Karu pulstunud pea.

«Mis lahti?»

Edgar tõusis ja hõõrus silmi.

«Jääd minu asemel kella üheksani valvesse. Mina lähen koju ja tukun paar tundi. Pärast vormistan. Ei jaksa, kirjutan juba paberile igasugust möga. Ole mees, aita välja.»

Karu silmitses Edgari lausa kinnivajuvaid silmi ja lausus:

«Sinuga pole tõesti midagi teha. Aja müts pähe, ma viin su koju.»

Edgar korjas vägisi mahamurdva unega võideldes oma paberid kokku, toppis mappi ja vajutas mütsi pähe.

«Lähme.»

Estoas tukkusid ootavad tunnistajad.

«Minge koju,» käskis Edgar. «Hommikul kell kümme olete siin, siis vormistame.»

«Kuram, nüüd, kus me juba pool ööd...» alustas kuraasikas noormees, aga Edgar löikas ta jutu järsult pooleks:

«Arusaadav?»

Mõlemad asutasid tummalt minekule.

«Nüüd laseme käia,» ütles Edgar ja läks ust enda järel pärani jättes inspeksiooni hoovil seisva auto juurde, kus vajas tagaistmele.

«Aadressi tead?»

«Või veel.»

Sinikollane sööstis väravast välja, majakas katusel pöörlemas.

Tabletid ei mõjunud, Loore vähkres unetult kitsal kušetil. Imelikul kombel ei meenunud talle ei Edgar ega Joonaski. Ta nägi mõttes kooli, ainult kooli. Kaleidoskoopilised pildid vaheldusid üksteise võidu.

Mitte millegagi seotud pildike VII klassist. Loore oli korrapidaja-õpetaja, kontrollis klasse ja avastas vaikselt tagapingis istuva poisi.

«Mida sina siin teed?»

«Istun kinni.»

«Sina??» Loore teadis, et istuja on klassi paremaid õpilasi, kellest ka mingit ulakust ei osanud arvata.

Poiss venis aeglaselt püsti.

«Õieti oli küll nii, et Rein pidi jääma, aga tal on väga kaugel koju minna, noh, ja siis ma jäin tema eest...»

Loore meenutas tolle sõbrahinge seletust ja puhkes siis taltsutamatuult naerma.

Ta lamas edasi ega pannud tähelegi, kuidas valvetoa uks avanes ja õde vaikselt sisse piilus. Niisugused asjad polnud siin haruldased, sageli lõppesid nad tõelise hüsteeriaga. Ei, selle naisega vist asi siiski nii hull ei ole...

Õde astus igaks juhuks Loore kõrvale ja kompas ettevaatlikult pulssi. Lööb normaalselt. Naer tuli ilmselt unenäost, nüüd paistis see möödas olevat. Õde läks tagasi valvetuppa ja sulges käratult ukse.

Telefon helises, sõsarhaigla ööõde tahtis teada, kas lubatud paksu tal-laga kingad — platvormiga, nagu nüüd oli moeks öelda — on juba saabunud.

Siis kostis kiirabiauto sireen, masin peatus maja ees. Tõnismäe haigla oli täna valvehaigla, kõik äkilised juhtumid pidid oma esialgse lahendus saama siin. Üldiselt oli õo seni olnud vaikne, õde haigutas ja ajas end püsti, minnes ust avama. Peaasi, et poleks jälle mõnda puruks söidetud või pekstud patsienti — õde pelgas pisut verd, kuigi ta sellest kel-lelegi ei iitsatanud. Kus sa sellega — medkool kenasti läbi tehtud, haig-laski juba oma kolm aastat töötatud, ja korraga selgub, et meedik kar-dab verd.

Seekord oli lugu vähem tõsine. Vanapoolsel naisel olid äkki kõhtu teravad valud löönud, kiirabi oli tal kord juba kodus käinud, aga valud ei lakanud ja niisiis kanti naist nüüd trepist üles. Toojad olid vilunud mehed, teed küsida polnud tarvis, kanderaam viidi kohe õigesse ruurni. Õde vaatas lamajat ja püüdis umbkaudu diagnoosi määrata, mis tal aga ei õnnestunud. Ta läks sisetelefoni juurde, rääkis mõne sõna, ja peagi laskus kitsast trepist alla valvearst.

Valveõe kohused olid täidetud, ta kõndis taas haigutades tagasi oma tuppa, pilutas kindluse mõttes veel kord kõrvaltoa ust, veendus, et Loore lebab endiselt rahulikult, ja istus laua taha lugema raamatut, mis tal ikka veel pooleli oli. Raamat oli äsja ilmunud «Varamu» sarjas, kandis pealkirja «Swanni armastus» — autorit õde ei tundnud ega jää-nud see talle ka mitmepäevasest lugemisest hoolimata meelde. Peal-kirja pärast oli ta raamatu ostnud, õde eelistas alati teoseid, milles kõneldi armastusest. Nüüd oli ta kolmandat päeva kergelt pettunud — peategelane vaevles mingite tarbetute platooniliste piinade küüsis. Ooda-tud põnevust ei tulnud ikka veel. Õde polnud algaja lugeja, enne kõike oli ta raamatu keskpaika lehitsenud ja kindlaks teinud, et Odette ja Swann lõpuks ikkagi «kokku saavad», nagu õde seda siivselt nimetas, ja nüüd ootas ta kannatamatult, millal asi niikaugemale jõuab ja kuidas see autori poolt kujutatud on.

Loore lebas unetult.

Kool kummitas edasi.

Õppenõukogu koosolek.

Üles oli tõstetud kurikuulus «murrujoontega kahtede» küsimus ja Loore võttis sõna.

«Niisugune praktika on väga kahtlase pedagoogilise väärtusega. Mida me sellega saavutame? Õpilastelt on võetud igasugune vastutus, nad teavad, et selle «kahe» peame meie ära parandama. Ma ei vaidle selle vastu, et igal õpilasel on õigus edaspidise tööga oma hinnet parandada, aga ma protesteerin kategooriliselt selle vastu, et too «kaks» maha kustutatakse.»

Keemia õpetaja, nurgelise näoga noormees, muigas üleolevalt.

«Teie protest, seltsimees Tasuja (ta oli koolis alles esimest aastat ega olnud veel jõudnud kõigi kolleegidega «sina» peale minna), teie protest on arusaadav, aga viljatu. Seda tõestavad kas või need arvukad ringkirjad, mida meie lugupeetud direktor meile vaata et iga päev ette loeb.»

Loore pöördus õhetades keemiku poole.

«Te ütlete: viljatu. Aga kas te pole märganud, et nii mõnigi eksperiment — jah, ma julgen ka seda eksperimendiks nimetada! — on varemgi kasutamiskõlbmatuks osutunud? Tänu millele? Tänu sellele, et nende eksperimentidega seotud inimesed on aktiivselt niisuguste katsetuste vastu välja astunud, et nad on tõestanud nende katsetuste ebaõigsust!»

«Mis sa tühja tuult tallad,» ütles paks inglise keele õpetajanna tüdinnult. «Sirgelda kohe «kolm» välja ja rahu majas. Mina teen juba ammu nii.»

Direktor vaatas rääkijale karmilt otsa ja koputas pliiatsiga lauale. «Niisuguseid väljendusi ma ei tahaks siin kuulda.»

«Aga missuguseid siis?» küsis inglise keel vastu. «Et kõik on korras, jumal tänatud, nüüd saame õppeedukuse saja protsendini viia, inspektorid on rahul, osakond on rahul ja meie ootame aukirja?»

«Varik, mis sa mässad,» kuuldus jälle keemiku hääl. Üldises sõnavahetuses unustas ta teietamise. «Kas sa siis ikka veel ei tea, et on asju, mida võib teha, aga millest ei passi rääkida. Isegi kolleegide vahel mitte.»

Direktori põsed värvusid punaseks.

«Ma palun asjalikkuse piiridesse jääda. Me arutasime siin õppeedukuse probleemi. Praegu on see meie esimene ülesanne. Ma palun mitte kõrvale kalduda.»

«Noh, teate,» ütles Loore nüüd otsustavalt, «kui sel meie «kõrvalekaldumisel» ei ole teie meelest otsest seost õppeedukuse probleemiga, siis eksite küll rängalt.»

«Ma ju lubasin, et mul on kõik hinded vähemalt kolmed,» pistis inglise keele paksuke vahele ja kuivatas niisket kraevahet. Kooliteenija, kurivaim, küttis õpetajate tuba ja klasse ikka niisama kohusetruult kui jaanuaris, ehkki väljas oli juba aprill, päike terendas koolimaja taga kõrguval plekist kirikutornil ja kraadiklaas koolimaja akna küljes näitas kaheksa kraadi üle nulli. «Nii-öelda kõrgendatud kohustus. Garanteerin oma aines sajaprotsendilise õppeedukuse. Kutsun seltsimehi üles minu algatusega ühinema.»

«Aga minu aines seda ei tule!» Loore muutus enneolematult resoluutseks. «Neljal poisil on matemaatika kaks ja selleks ka jääb.»

«See ei tohi jääda,» ütles direktor rangelt. «Me oleme rajoonis praegu esimese kümne hulgas.»

«Ei tea, mis seal teiseski viga on,» torkas keemik prille puhastades.

«Me jääme esikümnesse,» vastas direktor ja vaatas keemikule karmilt otsa.

«Praeguste seisukohtade juures küll vaevalt,» lausus õppeala juhataja. Ta oli väike vaikne naine, kolme lapse ema ja suurepärane pedagoog, kes koosolekul haruharva sõna võttis.

«Siis tuleb seisukohti muuta,» vastas direktor. Ja lisis korraga ootamatu huumoriga:

«Kui keegi just oma istekohast ilma jääda ei taha.»

«Ähvardate?» küsis keemik lõbusalt.

«Mitte mina.»

Õpetajate tupp sigines viivuks vaikus. Keemik otsis taskust piibu, topis selle hoolega täis ja pani põlema. See peaaegu jultumus sundis kõiki tema poole vaatama — enamik õpetajaid olid mittedisainitud ja aasta algul oli kokku lepitud, et õpetajate toas ei tõmmata ainsatki sõõmu.

«Me vist leppisime kokku...» alustas inglise keel kui kõige julgem, aga keemik katkestas teda kohe:

«Kui me muudes ja tähtsamates asjades kokkuleppele ei jõua, siis tuleb ka see kokkulepe tühistatuks lugeda.»

«Aga mis siis ikkagi teha?» küsis süütu näoga eesti keele õpetajanna. «Ma pean ütleva, et niisugune murrujoonte süsteem on tõesti halb. Murrujooned sobivad ehk matemaatikasse, aga näiteks eesti keeles...»

«Matemaatikas määrab murru suuruse lugeja, mitte nimetaja,» vastas Loore teravalt. «Meil kujuneb asi vastupidiseks.»

Direktor pidas vajalikuks jälle pliiatsiga koputada.

«Asja juurde.»

«Kus meie siis kogu aeg oleme?» päris keemik piipu popsides ja naeratas.

«Õppeedukus ei tohi langeda. Sellel... võivad olla väga kurvad tagajärjed.»

«Aga nende tagajärgede peale te ei mõtle, mida niisugune pea peale pööratud matemaatika kaasa toob?» Loore ei suutnud taas vaikida. «Meie kohus on noortele teadmisi anda, mitte ainult hindeid. Eriti hindeid, mis teadmistele ei vasta.»

«Nonoh, ära nüüd liiale mine,» keelas direktor. Loore kui üks vanaemaid õpetajaid koolis oli ainuke, kellele ta «sina» ütles. «Ega see ole tramm tagauks, kuhu on kirjutatud, et «väljapääsu ei ole.»»

«Siis näita väljapääs.»

«Nagu te teate, arvestatakse õppeedukust mitte üksikute hinnete, vaid õpilaste arvu järgi. Ütleb see teile midagi?»

«Kah uudis,» tähendas keemik.

«No vaat. Sina, Loore, parandad — pane tähele: parandad! — kolm «kahte» ära. Kellel veel seitsmendas klassis «kahtesid» on?»

Keemik tõstis loiuks kaks sõrme.

«Kaks.»

«Needsamad poisid?»

«Ega puupead ühest toobrist teise tõstes kullaks muutu.»

«Veel?»

Selgus, et neljal poisil oli keskmiselt kolm nõrka hinnet pea peale, nagu keemik irooniliselt märkis.

«Nii. Lepite omavahel kokku, kellel te nad ära parandate. Ja südame rahustuseks panete ülejäänud «kahed» kõik ühele poisile välja.»

«See on...»

«Ole vait, Loore. Mul on teile kandidaatki valmis vaadatud, kui teil endal valik raskeks läheb. Jaan Kungas. Räägib vastu, käitub üldse väljakutsuvalt. Paar päeva tagasi ronis internaadi aknast välja pärast öörahu. Temale need «kahed» pangegi.»

Loore hüppas püsti.

«Ei luba! Jaanil on ainult kaks «kahte», teistel rohkem. Peale selle on ta hea sportlane, minu tunnis pole ta iialgi halvasti käitunud! Protes-teerin kõige tõsisemalt! Meie kui pedagoogid ei tohi teiste patte ühe kaela ajada! Kõik neli saavad minu aines «kahe» ja jutul lõpp!»

«Ma keelan...» alustas direktor, aga Looret ei pidurdanud enam miski.

«Teie keelate! Midagi te ei keela! Hinde panek on aineõpetaja asi! Ma ei luba teil teha meie koolist... meie koolist...»

«Kas teil on halb?» kõlas kellegi murelik, kuid ometi professionaal-selt rahulik hääl. Loore viibis selles omapärases ja kurnavas poolunes, kus teatakse, et kõik toimub unes, ja ollakse ise samal ajal ärkvel. Kellegi käsi laskus pehmelt tema õlale. Loore rebis suure pingutusega silmad lahti ja nägi, et ta istub voodis, tekk põrandal, käed kummali-selt rusikas ja ettepoole sirutatud. Nüüd märkas ta ka öde, kes tema kõr-val seisis, ja tuli peaaegu silmapilkselt teadvusele.

«Ma... nägin vist und,» ütles ta tasa, tundes imelikku häbi.

«Seda juhtub. Sähke võtke veel üks tablett.»

Loore neelas kuulekalt tableti alla, jõi paar lonksu vett ja taipas siis korraga, kus ta on ja miks ta siin on. Ta peaaegu karjatas:

«Isa?!...»

«Olge rahulik, temaga on kõik korras.»

«Korras...» kordas Loore ja vajus pikali. Uni hakkas viimaks või-must võtma, ainult üks nimi kõlas sellest läbi nagu kummitus: Edgar. Edgar. Edgar...

Öde vaatas norskama hakanud Looret — naljakas, naised tavaliselt ju ei norska! —, seisis veel viivu ja läks välja. Võib-olla oleks siiski pidanud ta üles ajama? Mõni minut tagasi oli ülalt helistatud ja öeldud, et Johannes Hiie seisukord on väga raske. Ning lisatud, et hommikuni peab haige vastu.

Öde vaatas kõrvaltoa suletud ust ja mõtles: milleks? Aidata ta ei saa. Ja kuigi... Lõpuks teavad nemad seal üleval paremini. Küllap annavad korralduse, kui...

«Swanni armastus» võttis noorukese õe kiiresti jälle oma kütkeisse.

Joonas ei saanud tükki aega aru, kas helistab keegi ukse taga tõesti või näeb ta seda unes. Alles siis, kui Espe istukile kargas ja teda rapu-tas, hakkas ta aduma, et helin on tegelikkus.

«Kuule! Keegi on ukse taga!»

Joonas lamas veel rammestuses ja ümises vastutahtmist:

«Mõni joodik . . . Eksis uksega.»

Helin kordus.

«Issand, kes see on?» muretses Espe. Ta oli juba jalul ja tõmbas kiiruga pesu selga. Joonas lamas ikka veel, tema ärkamine ja tõusmine võttis alati märksa kauem aega.

«No kuule, mis sa pabistad,» ütles ta haigutust alla surudes. «On kes on. Helistab ja läheb ära.»

«Ei, ei, tõuse üles!»

Espe peaaegu rebis Joonas istukile. Joonas esimene töö oli pilk kellale heita. Kuus.

«Kurat, magada ka ei lasta,» ütles ta südametäiega. «Kes see idioot võib küll olla?»

Espe oli vahepeal niikaugemale saanud, et vedas nüüd veel kiiruga kleidi üle pea. Samas kostis pikk helin uuesti ja tuttav hääl käratas teiselt poolt ust:

«Surnud oled või?»

«Edgar,» ütles Joonas jahmunult ja ajas end püsti. Mis pagan see siis tähendab? Kui Edgar talle võtme oli andnud, polnud ta veel kunagi segama tulnud. Mis jälle juhtunud oli? Loore isa? Jumal hoidku selle eest.

«Kas sa kuuled ükskord või ei?»

«Teeks näo, et meid polegi siin,» ütles Espe äkki.

Joonas kehtas ainult õlgu.

«Tal ju teine võti. Küllap proovis seda ja sai kohe aru, et meie oma on seespool ees.»

Joonas oli korduvalt imestanud ja isegi solvunud olnud, et vend teist võtit lihtsalt tema kätte ei jätnudki. Noh, juhtub, et nad tulevadki siis, kui Edgar siin on. Mis siis? Eks siis mindaks viisakalt ära ja kõik oleks korras. Nüüd nori iga kord nagu poisike. Ta oli sellest Edgariga juttu teinud, aga vend oli kategooriline: mingeid ootamatusi ja segadusi ta ei sallinud.

«Küsid, annan,» oli ta lühidalt öelnud. Algul tuli seegi mokaotsast, aga kui Joonas talle olukorra ära seletas ja Edgar ka ise veendus, et poiss — Joonas oli ja jäi talle poisiks — käib tõepoolest ainult ühe tüdrukuga, oli ta vastumeelsus järele andnud.

«Oota, ma tulen kohe,» hõikas Joonas vastu ja ajas tuseselt püksid jalga. Särgist ta ei hoolinud, oma vend ju, ja lõppude lõpuks on igale lollile selge, et kella kuue ajal hommikul ei istuta laua taga ega jooda kohvi.

Espe seisis toanurgas ja nägi pisut hädine välja.

«Piinlik . . .»

«Mis kuradi piinlik,» urahtas Joonas ja läks avama. Edgar ei vaevunud tervitamagi, tuli sisse, viskas mütsi lauale, avas kraenööbi ja istus tugitooli.

«Mis juhtus?» küsis Joonas halba aimates.

Edgar naeris — seda juhtus harva.

«Mis siin pidi juhtuma?»

«Ma mõtlesin, et haiglas . . .»

«Haiglas on kõik korras.» Edgar haigutas nii, et lõuapärad ragisesid.

«Ära tapsid mu tänase ööga. Mõelge, mis tahate, aga seekord tuleb teil siit välja lennata. Ma pean mõne tunni magama.»

Joonas tundis kergendust ja ühtaegu kohe pahameelt. Kas siis inspeksioonis polnud mõnda vaikset nurgakest, kus Edgar oleks võinud silma tunniks-paariks kinni lasta? See etteheide oli asjatu, Joonas teadis, et vend ialgi teenistusruumides ei maganud, eriti ajal, mil ta valve veel kestis.

«Aga valve?» küsis ta juhmilt.

Edgar lõi käega.

«Karu jäi niikauaks minu asemele. On seal üks niisugune. Võib-olla tead.»

Joonas teadis — seesama Karu oli aasta tagasi talle talongi augu löönud. Joonas tuli seekord piki Pärnu maanteed «Silikaadist» Järve poole, laskis spidomeetri noolel natuke üle seitsmekümne kalduda ja ennäe, seesama Karu astus teeserval seisva «Pobeda» tagant välja ning sirutas kepi ette. Joonas puikles küll, riskis isegi venna nime nimetada, aga Karu oli resoluutne:

«Seda enam. Kui vend on inspektor, peaks teine veli seda paremini teadma, mida tohib ja mida ei.»

«Eks me siis lähe,» ütles ta nüüd alistuvalt ja hakkas end lõplikult riietama. Espe polnud lausunud sõnagi, ta ainult seisis ja püüdis võimalikult vähe tähelepanu äratada. Edgar nägi teda siiski ja ühmas talle omasel otsekohesel viisil:

«Kena tüdruk, see sinu . . . tulevane.»

«Sa oled temaga ju tuttav, käis su sünnipäevalgi,» ei saanud Joonas kerge solvumisega ütle mata jätta.

«Tõsi? Noh, eks andku siis andeks. Sünnipäevadel ei jää alati kõik meelde.»

(Järgneb)

TULI

Sulen silmad
ja tunnen,
kuidas voolab
aeg läbi mu väsinud pea.
Kas suudan
veel kaasa minna,
ma seda
praegu ei tea.

Mis parata!
Võtnud minult
aeg kõik,
mida kalliks pean:
mu nooruse,
jõu ja trotsi,
mu võidud
ja mu vead...

Kuid siiski
on midagi järel:
see tuli
mu südame sees...
Ja seda
ei võta mult keegi,
ei aeg
ega võimumees.

Selle tule,
mis südames järel,
on sinna süüdand partei...
Ta leegitseb,
leegitseb nõnda,
et surmale
hüüan ma: ei!

See tuli
toob jõudu ja farmu,
ja noorust
ja trotsi ka.
Ta leegitseb,
leegitseb nõnda,
et maksab veel elada!

1974

PÄÄSUKESE SURM

Ma mäletan,
sest tagasi vist neli aastat,
kui ühel soojal päeval tõusis rajutuul.
See tuli loodest.
Hirmsa jõuga rebis maast ta,
mis ette juhtus —
lilled, põõsad, puud...

Üks pääsuke,
kes polnud jõudnud varju,
kui langes peale
hirmsa jõuga torm,
jäi üksi lendlema,
kui ümberringi mühises ja karjus
ning murdis puid
ja rullis metsa torm...

Lind meeleheitel
püüdis pesa poole,
kus pojad värisesid
ema oodates.
Kuid torm löi hooga
mastimänni pooleks
ning krooni langemine
tabas pääsukest...

HUGO ANGERVAKS

Maas lamas pääsuke
koos hiigelmändidega.
Ja mulle näis —
ta suur ja hiiglane...
Ma võtsin mütsi peast,
sest tundsin seda,
et kuidagi ta ees
ma olen võlglane...

Eks möödunud rajus
mõlemaid meid tabas
see saatuslikult raske õnnetus.
Sa hukkusid,
surm linnu lennult rabas,
mul maa peal ellu jääda
seekord õnnestus...

1972

ÕHTU GAGRAS

Päike on kustunud.
On paras aeg minna jalutama,
sest õhtusöök on läbi
ja magamaminekuni jääb veidi aega.
Päike on kustunud ja taevas on must.
Võib pisut jalutada,
sest magamaminekuni on veel veidi aega.

Me kõnnime pimedail tänavail,
kuigi laternad üleval põlevad.
Lõunamaine öö on must,
ta summutab heledamadki laternad.
Meie hoiame teineteisel käest,
pimedal tänaval võib ju seda,
keegi ei märka,
ja meil pole põhjust häbeneda.

HUGO ANGERVAKS

Kassid hiilivad mööda
nagu mustad varjud,
kuigi päeval on nad hallid,
mustad, punased ja kirjud.
Nüüd aga on kassid
kõik ühesuguselt mustad.

Eks me sinuga, mu memm,
oleme nagu kassidki tumedad,
võib-olla ronkmustadki,
sest lõunamine öö
muudab kõik mustaks
ja laternad ei valgusta midagi.

Oi, kuidas need tänavad,
need pimedad tänavad lõhnavad!
Siin on mustfuhat lõhna
ja nad lähevad üksteisega segi
nagu inimese mõtteki,
kui neid on liiga palju,
ja siis ei saa aru,
mis on lõhn, mis on mõte...

Eukalüpt ja kamripuu,
magnoolia ja araukaaria,
pitsunda seeder ja oleander —
kõik annavad endast teada
ja lõhnavad vägevasti.

Inimene lisab veel sellesse buketti
bensiinilõhna, masinaõli-lõhna,
uriini- ja higilõhna.
Aga need hilised kõrtsid
ja hilised puhvetid
lisavad šašlõki- ja sibulalõhna
ja küüslaugulõhna,
viina-, tubaka- ja puudrilõhna...

Meri aga kraasib väsimatult
oma valget villa
ja tema hingus on üle kõige...

HUGO ANGERVAKS

Oi, kuidas täna lõhnavad Gagra tänavad!
Ma hoian sul käest, mu memm,
ja me astume, ninasõõrmed laiali,
ning hingame seda uimastav-ergutavat lõhna,
mis heljub Gagra tänavail.

1968

MESILINNU HAUD

See juhtus möödunud suvel,
peaaegu et heinaajal,
kui Allan leidis murult
ühe surnud mesilase.

Ta kaua teda vaatas,
enne kui julges pihku võtta,
sest kord oli mesilind
Allanit ennast nõeland.

Aga nüüd see mesilane
oli täitsa-täitsa surnud,
ta väike kuhtunud keha
oli Allani peopesal.

Ja kuigi Allan ise
oli viis aastat vana,
ta mõistis surma suurust,
mis tabanud mesilindu.

Ta mõistis, et mitte iial
see mesilind enam ei lenda,
ei kogu ta kõrge mett,
ei sumise õie juures.

Ja Allanil hakkas kahju
sellest väikesest mesilinnust,
nii kahju, nii väga kahju,
et pisarad tulid silma.

Siis tuli ta õde Helle,
kes esimest aastat käis koolis,
ja küsis: «Miks sa nutad,
mis sinule juhtunud häda?»

Ja Allan vastas: «Sa vaata,
see väike mesilane
on täitsa-täitsa surnud,
mul temast väga kahju!»

Siis Helle ütles: «On kahju
mul samuti mesilinnust,
me matame ta maha
ja teeme ilusa haua.»

Nad kõrge männi alla
tegid ilusa väikese haua
ja sinna pidulikult
siis matsid mesilinnu.

Ja Allan matusekõnes
siis ütles: «Minu sõrme
sa võiksid küll nõelata,
kui sellest ärkaksid üles
ja jääksid elama.»

Ja Helle ütles: «Ei ärka
see mesilind kunagi,
me teeme ilusa haua,
tal hea siin magada.»

Nii tegidki Allan ja Helle.
Haud varsti valmis sai,
nad tahvli hauale panid,
kus seisis tähtsad sõnad:
«Siin puhkab Mesilind.»

Ja kogu suve jooksul
sel hauld õitsesid lilled,
sest mesilane hauas
oli täitsa-täitsa surnud.

1972

Oskar Kruus

PILVEHAUA

1

Kirjanik Leomar Meriluik sõitis oma juubeli eel sünnikohta külastama.

Ega seal erilist äratundmisrõõmu olnud loota: ei olnud enam ammu seda maja, kus ta oli ilmale tulnud, ei olnud ka toda pikka raudkivist lobudikku, kus ta oli astunud esimesed sammud kirjatarkuse riiki, ei olnud isegi toda pisarais silmana läikivat tiiki, mille kaldail ta oli koos naabrilastega punanahku mänginud. Noid inimesi, kellega ta oli tollal kokku puutunud, ei maksnud enam hoopiski otsida. Kolmveerand sajandi jooksul jõuab ju nii palju kaduda ja teiseks saada, isegi maa-kerä nägu võib muutuda, mis seal siis mingist metsakülast rääkida.

Õigupoolest pole noorusmaale vist jäänud midagi omaaegset peale nime. Imelik küll: tühipaljas sõna osutub tugevamaks kui kõik muu, tugevamaks kui puu, vesi, muld, kivi või ka inimene. Õieti on ka tema isegi juba ainult paljas nimi, ka tema ise on sõnaks saanud. Läheb täide tarksõna: *J a l i h a s a a b s õ n a k s . . .*

Kirjanik oli nii vana, et ei käinud enam kuskil ega võtnud millestki osa. Ainult kord või paar aastas surus ta pähe oma vanamoodsa paksu viltkaabu, haaras tugevasti pihku kõveraotsalise kepi ja tegi tiiru linna: astus korraks sisse raamatupoodi, sõitis tuvisid väljaku ääres ning jõi kohviku alumisel korrusel poole tassi kohvi (kohv oli talle unepuuduse pärast keelatud). Ka ei kirjutanud ta enam peaaegu midagi ning sedagi vähest, mida kanged sõrmed teinekord paberile kriibisid, ei näidanud ta kellelegi, vaid peitis sahtlipõhja.

Vahel trükiti uuesti tema kirjatöid, oli väljaandmisel isegi tema teoste valikkogu. Talle saadeti prospekte ja korrekture, tehti ettevaatlikke vihjeid ning anti mõista, et ta seda või teist kohta parandaks või muudaks. Aga ta ei muutnud peaaegu midagi — vahel ainult mõnes pikemas lauses pani koma asemele punkti või mõttekriipsu.

Sest kõik oma raamatud oli ta paberile pannud nii ammu, et need näisid lausa võõrad, kellegi teise kirjutatud. Olid sageli nii lapsikud, nii poisilikult uhkeldavad, nii pealetükkivalt jutlustavad, nii maitsetult kirjud ja põnevust taotlevad, nii suuresõnalisised ja mõttehõredad, et asjatu oleks olnud püüda seal mõne parandusega midagi heaks teha.

Siis oleks pidanud nad kõik juba lausa ümber tegema, uuesti kirjutama, ent siis oluksid need ka uued raamatud, hoopis teistsuguse inimese sulest tulnud.

Neid uuesti kirjutada ei olnud vanal kirjanikul jõudu. Ei olnud vist õigustki nende kallal veel kord kätt ja tahet proovida: nood olid tema võimu alt vabanenud ja hakanud elama iseseisvat elu. Neid oli mitmetes kuubedes aknale pandud ning inimeste sekka saadetud, neid oli koolilugemikesse amputeeritud, isegi näitelavale katsutud istutada ja teistesse keeltesse tõlgitud — mitmed uued sugupõlvad olid neid luges üles kasvanud. Neid muuta, ümber teha oleks tähendanud nende vastu mässu tõstmist, nende tappa tahtmist ja olematuks tegemist. Aga vaevalt oleks isegi nende looja suutnud seda teha: kui ta oleks neid uue nimega rjstinud, vastsetesse ülikondadesse riietanud või koguni neile risti peale tõmmanud, nad olematuks, mahamaetuks kuulutanud, ikka oleksid nad jätkanud oma eksisteerimist sellistena, nagu nad kord olid ilmale tulnud ja inimestele tuttavaks saanud. Mis võis üks vana ja haige autor nende vastu või nende heaks teha! Nad olid tugevamad kui tema, kes oli ju peaaegu ainult paljas nimi.

Sellepärast ei katsunudki vana kirjanik oma teostes enam midagi parandada, ei lugenud alati üle korrektuurpognaidki. Las selle tööga tegelevad nüüd teised, kes selleks kutsutud ja seatud. Ning nood kutsutud ja seatud tegidki, mis nad vajalikuks pidasid: redigeerisid, adapteerisid, muutsid interpunktsiooni, lisasid ees- ja järelsõnu, kirjutasid kommentaare, avaldasid artikleid, rähklesid retsensioonide- ja poleemikaveergudel. Mõnikord löid isegi ägedaid lahinguid nende tema laste pärast.

Õigupoolest poleks vana kirjanik enam suutnudki end neist korrektuuripatakaist läbi puurida — ta silmad olid väga nõrgad ning arst oli keelanud tal üle kahe tunni päevas lugeda. Aga maailmas oli ju ometi nii palju muud kirjavara, nii palju raamatusse raiutud mõtteid, nii palju värssideks voolitud tundeid, nii palju sõnaks saanud muusikat. Pidi siis vana kirjanik talle järelejäänud väheseid lugemisminuteid veel raiskama sellele, mida kunagi keegi temanimeline haljas nooruk oli paberile pannud? Leidus ju hoopis paremini kirjutatud, teravamini nähtud, sügavamini tuntud, julgemini mõteldud, haaravamaid ideesid kuulutavaid teoseid.

Kirjanik luges nüüd veel ainult äraproovitud autoreid, ta ei pidanud enam niivõrd tähtsaks uute avastuste tegemist kui vanade kontrollimist ja ümbermõtlemist. Ta luges vahel mõne katke «Don Quijotest», mõne kimbu regivärse «Kalevalast», mõne tertsiini «Jumalikust komöödiast», liiga üheplaaniulist «Dekameroni» ta enam ei kannatanud,

vaid luges selle asemel mõne loo Vanast Testamendist (mitte sellepärast, et ta usklikuks oleks muutunud, vaid et seal oli meistrikäega kirjutatud, palju inimpõlvi vastupidanud lehekülgi). Uuemast kirjandusest võttis ta vahel kätte «Candide'i» ning teinekord mõne lühema Maupassant'i või Leskovi novelli. Viimase kümne aasta jooksul oli teda märksa rohkem kui nooruses või keskeaski hakanud enda poole tõmbama idamaade poeesia, lisaks juba ammu avastatud Saadile luges ta nüüd Firdausi ja Fizuli gaseele või Mehseti Gandžavi rubaiisid. Veel kõitsid teda reisikirjad, nende hulgas ka kõige uuemad. Kirjanik oli oma pika elu jooksul ka ise mõned reisis teinud, aga maailma suuruse kõrval oli nähtud ala siiski imeväike, suuremat osa tuli kujutleda ikkagi kirjatähe abil.

Nüüd üle hulga aja reisis ta jälle ka ise. Tema eas võis tõsiseks teekonnaks pidada ka seda lühikest retke vabariigi teise serva. Muidugi ei sõitnud ta nüüd enam üksi — kaasas olid asendamatu majavaim Marta ja noor kirjandusteadlane Lennart Varjun. Ega vana kirjanik nurisenud, et noor kirjanduseuuriija teda sellel retkel lapsepõlve oli hooldama hakanud. Ei olnud see Varjun ju iseendast paha poiss, ta näis liiati kangesti püüdlik. Muidugi, nood artiklid ja muud kirjatükid, mis too temast oli kirjutatud, polnud küll kuigi täppiminevad, aga kust pidigi too verinoor inimene kogu seda vana aega nii täpselt tundma.

Varjunit oli sellel reisil ka tarbepärast vaja. Kodukoha kultuurimajas pidi mingi kirjanduslik koosviibimine toimuma, aga palju siis tema, vana inimene, jõuab uudishimulike küsimustele kosta. Eks seda tee too agar aspirant, kes arvab kõiki asju teadvat temastki paremini.

Rong sõitis väga kiiresti. Külad aina lendasid mööda, nurmed vaheldusid metsadega ja vastupidi. Harva oli peatusi ja neidki vaid hetkeks — hirmus kiire oli nüüdsetel rongidel.

Korraga muutus vana kirjanik tähelepanelikuks.

Kas ei ole nad mitte seal? Kas mitte pärast väikest teelangu, pärast vibukaarelist käänakut ei tule too jaam?

Kirjanik kiindus aknast avanevasse vaatesse nagu laps.

Ei, ta ei tahtnud seda oma saatjatelt küsida. Ta tahtis ise ära arvata. Ta pidi Pilvehaua ise leidma. Kohe pärast käänakut peab raudteega täisnurgi ristuma metsasiht, tee ääres on suur tulp ja väike seljatoeta pink ootajatele, tagapool puude varjus on näha mõned majad. See ongi Pilvehaua.

Samas mööduski mingi metsasiht majadega. Vilksatas korraks ja oligi silmist kadunud. Oli see nüüd Pilvehaua või mitte? Ei olnud: maju paistis liiga palju, aga pinki ja teivast tee ääres silma ei hakanud.

Aga kui see oli siiski Pilvehaua, siis peab järgmisena tulema Valgenõmme. Seda vaatab ta paremini ja tunneb kindlasti ära — siis saab selge otsuse ka Pilvehaua kohta. Kui ainult see rong nii hullumeelselt ei kihutaks! Ja seisataks jaamades, nagu on õige rongi kohus.

Järgmise jaamaga juhtus samasugune lugu — vilksatas korraks ja kadus. Nagu oleks olnud Pilvehaua ja ei olnud ka. Näis koguni rohkem Valgenõmme moodi, aga selleski ei võinud kindel olla.

Lendas mööda veel üks jaam. Üsna võõra väljanägemisega. Mitte Pilvehaua.

Ühes vaksalis rong lõpuks peatus. Kui poleks näinud poole meetri kõrguste tähtedega silti, mis kinnitas, et see on Nurme, ei oleks kirjanik seda uskunud. Väikese jaamahoone taga, kus oli seisnud vaid paar maja, laiutas nüüd terve linn. Isegi mingid kõrged korstnad ajasid tossu välja.

Järsku kirjanik naeratas. Kui see on tõepoolest Nurme, nagu silt kinnitab, siis tuleb ju Pilvehaua järgmisena. Nad ju käisid tookord Pilvehaualt jalgsi Nurme poest leiba ostmas — vahet ei võinud olla rohkem kui 4—5 kilomeetrit. Eksitust ei saanud olla. Mitu korda ju käisid. Käsikäes käisid. Paljajalu käisid.

Nüüd kohe peab tulema Pilvehaua. Esiti ilmub nähtavale too orulamm väänleva ojakesega, mille ühes lookes turritas tohutu heinakuhi. Seal olid nad kavatsenud esimese öö mööda saata, kui õhtuks ei peaks katuse alla saama. — Siis tuleb see metsaserv, kus roosatab nii palju kassikäppi ja kus nad nägid oravaid. Siis ilmuvad nähtavale kaeranurmed ja vana talu, kus nad käisid hommikuti piima toomas. Lõpuks saabub noor pedastik siia-sinna ristlevate rajakestega ja selle taga ongi Pilvehaua ise. Pilvehaua. Vaiksed metsateed. Roostes vaselaastudega sarnanev kopsusammal. Lõhnav valge ristikhein ja kollased liblikad. Punased, pakatavad metsamaasikad nagu Loore suu. Keset mastimetsa madal, liivase põhjaga oja nagu suure liua uuretesse kallatud vesi. Päikese kiirtevihk läbi männikroonide. Pikad-pikad varjud. Kuu kuldne hobuseraud kuuseladvas.

Rong kihutas.

Org tuli ja metsaserv tuli. Nurmed tulid ja talu tuli. Ja uuesti vuhvatas vastu mets. Ainult Pilvehauat ei tulnud.

Maastik muutus aiva võõramaks.

Oh seda vana pead küll! Pilvehauat ei võinudki enam tulla!

Pilvehaua asus küll Nurme naabruses, kuid mitte siinpool, vaid sealpool — enne Nurmet! Kui nad tookord siia saabusid, siis olid nad ju Nurmel maha läinud ja hakanud tagasi minema. Sest selles suunas

paistsid ahvatlevamad maastikud. Olid läinud tagasi, kuni leidsid selle kena paiga Pilvehaua ja sinna peatuma jäid.

Pole viga, tagasiteel parandab ta selle vea. Nüüd on vähemalt Pilvehaua asukoht täpselt teada.

2

Kirjanik Meriluik istus, rahulolematuse jooned suukurdudes, hallil kännul ja puhastas prille. Nagu poleks ta nendega enam näinud.

Aga polnudki siin midagi näha ega vaadata. Kas need armetud künkakesed olidki nood Mäed, kust ta kord igatsedes vaatas linnatulede kauget kuma? Vaevu ülesleitav, rohtu ja põõsaid täiskasvanud rajase oli jäänud teest, mida mööda ta ahtast metsakurust oli suurde ellu läinud. Ja kas oli see hall kivitükk tema sünnimaja trepiaste, mille istudes ta hilisõhtuti oli oma suuri plaane sepitsenud? Ometi olid tema kodumäed kunagi olnud maailma keskpunkt, linnatee maakera telg ja lävekivi maamuna naba. Aga neid ei olnud enam.

Need mullakühmud, soolohukesed, kivivared ja kännutüükad — mis oli temal nendega tegemist? Tema maailm oli hoopis teistsugune olnud.

Tarvis parem tõtata Pilvehauat nägema.

Pilvehauat ei esinenud kirjanik Meriluige biograafiates, isegi Lenart Varjuni teoksilolevas monograafias mitte.

Pilvehaua kujutaski endast vaid üht kahenädalast episoodi pikas elus. Jõuab siis iga päeva, iga nädalat põhjalikemaiski biograafias jälgida! Mis on kaks nädalat kümnete aastate, tervete ephohidega võrreldes?

Aga siiski polnud see harilik hetk, see kaks nädalat, see ajalõik heinaaku seitsmenda ja kahekümne teise päeva vahel aastal 192... Jah, mis aastal see nüüd oligi? Kunagi pärast neid suuri ja väikesi sõdu, igatahes oli juba rahuuag. Keegi ei tea sellest loost midagi. Sest ta pole sellest kunagi kellelegi kõnelnud, ka kõrgendatud meeolus mitte, ka valgele paberile mitte. Nii nagu nad Loorega olid tollal sõnatult kokku leppinud, nii see ka jäi — kumbki ei paotanud sellest sõnakestki kõrvalistele. Tollal nad muidugi ei tohtinudki sellest rääkida. Sest Loore ei olnud küll veel päriselt veerand sajandi jooksul maailma näinud, aga tema nime ette kirjutati üks täht vähem kui enamikul ta sõbrannadest, kirjutati — pr.

Ei olnud Meriluik isegi tollal veel vana, vähemalt mitte arvustuse silmis, kes temasse vahel alles üleolevalt suhtus. Kuigi ta oli juba tublisti üle kolmekümne. Ent Loore oli temasse kõhklemata uskunud, oli pidanud tema talenti säravaks täheks, iga tema sõna pühakirjaks.

Tema omakorda leidis Loores selle maailma, mida seni oli tulemuseta otsinud, mida ta oma teostes oli katsunud esile manada. Ja siis äkki oli ta selle nimetu igatsuse nime leidnud tolles noores heledajuukselises naises, kelle kirjalike kõnetluste ette kirjutati üks täht vähem kui ta sõbrannadel. Ja see puudev täht oli noore naise elu muutnud vangipuuriks. Milline hirmus jõud võib olla vahel ühelainsalgi, pealegi puudev kirjatähel! Loore vanemad olid selle tähe maha müünud nii minevikus antud vekslite kui ka suurte tulevikulootuste eest. Heasoovlikud vanemad olid eluvõitluste võitmiseks pidanud kõige tähtsamaks head positsiooni. Kuid isegi malemängus ei tähenda hea positsioon veel alati võitu. Ent Loore vanemad ei teadnud midagi malemängust, ei olnud nähtavasti eluski osanud alati õiget käiku teha, sest kuidas nad muidu oleksid maha kaubelnud kleenukese tähe oma tütre tiitlist.

Nii juhtuski, et Meriluik avastas tuntud tulundustegelase prouas ääretult üksildase inimese. Üksildusel oli aga tema jaoks suur külgetõmbejõud, enamik tema noorpõlve novellide kangelasigi olid muu maailmaga pahuksisse sattunud erakud. Nii tekkis temas tung lohutada seda üksildast naist. Millega võib aga lohutada kirjanik, kellel on hinge taga üksnes kimp koltuvate lehtedega raamatuid, täis narre unistusi ja lapsikuid muinaslugusid? Ta püüab eluski arstida ainult muinasjuttudega.

Ühel lämbbraskel suveööl paar nädalat pärast nende tutvumist (Loore diktaator oli sõitnud Saksamaale äri ajama) ketraski kirjanik mõtteheidest värvilisi lõngu ja kodus lõngadest kirevat jutukangast. Seal terendusid pildid sellest, kuidas kaks üksiklast elavad kauges metsalossis läbipaistva jõe ääres, kus südaöösi suplevad näkid ning koidu eel käivad joomas hirved.

Kõige muinasjutulisem oli see, et järgmisel päeval tegid nad muinasloo teoks.

Hirvede asemel olid küll ainult oravad ning metsajõe näkiks tuli Loorel endal hakata, aga muidu kujunes kõik nii, nagu eelmisel ööl pajatatud: mets oli võõras ja suur, jõgi läbipaistev ja sajakääruline, nende käsutuses seisis laaneloski, kuigi mõni asjasse mittepuhendatu oleks võinud seda nimetada ka hurtsikuks. Aga neil polnudki vaja võõrastetubasid ja saale, neile piisas ühest kambristki. Ei teinud raskusi seegi, et seal seisis vaid üks kohmakas puusäng. Metsaeide küsivale pilgule oli Loore vastanud ületamatu loomulikkusega:

«Me pole veel nii kaua koos elanud, et vajaksime kahte voodit.»

Ja ega see vale olnud.

Järgmisel kuul, kui Loore mees jõudis oma ärireisilt tagasi, muutus

olukord küll keerulisemaks. Süda oli vahel saapasäärde langemas, aga sellest hoolimata oli ta lahingusse läinud. Loore võttis hoogu ülestõusuks oma isanda vastu ja selles kodusõjas oli Meriluik aidanud soodsat atmosfääri luua oma elu ainsa följetoniga. Ärimees ei pidanud küll võimalikuks lahutusele vastu seista, aga ega ta seda kuulmatut jultumust unustanud. Solvatud isand oskas valusalt lüüa ja tema käsi ulatus kaugele — seda võis kohe ja veel aastaid hiljemgi tunda. Sest egas ilma mingi algtõuketa loobunud tema käsikirjadega tegelemast rahakas kirjastus, kes viimaseil aastail oli kõik Meriluige nimega raamatud ilmale toimetanud, pidi leiduma mingi põhjus, miks menukas päevaleht ei vajanud järsku enam L. M. nimemärgiga teatriarvustusi. Ja kui paar aastat hiljem toimus suurem kirjanduse kaalumine ja auhindamine, siis arvustajategi üllatuseks ei antud talle midagi. Hiljem imbus kuidagi läbi, et oli žürii temalegi määratud toeka summa, aga kinnitavas instantsis oli see vaikselt ära auranud.

Kõneldi sellal veel nii mõndagi. Eriti said lõualöksutajad tööd siis, kui üsna varsti pärast kohtumaja uste kulutamist tulundustegelase endine proua arvustajatest haugutatud kirjanikuga abielusse heitis. Õnneks ei olnud lõksutajate hambad tollalgi Pilvehauani ulatunud. Isegi nuuskurkoertena ringilaskvate leheneegrite omad mitte.

Õigupoolest oleks siis, kui kõik sai ühele poole, võinud ka Pilvehauast rääkida. Ükski teine kirjanik poleks seda lugu vaka alla jätnud: sellega oleks võinud endale soodsat tähelepanu tõmmata, oleks võinud isegi mõnede uustrükkideni jõuda.

Ent Loore oli sellest vaikinud ja seepärast vaikis ka tema. Muidugi oli nende olukorras säärane vaikimine omamoodi kangelaslikkus. Aga kõike ei võinud ometi raha peale ümber arvestada. Pealegi müüs ta sellal onult päritud Tsirguaia talu ära ning sai vekslid välja lunastada.

Nii nad ei rääkinud Pilvehauast kellelegi. Vaikimine oli olnud nende õnne esimene aluskivi ja jäigi selleks. Säiligu inimestel ükski saladus, ka kirjanikul, kes muidu mitte üksnes oma biograafia, vaid ka oma vanemate ja sugulaste, koolisõprade ning tuttavate elujuhtumused raamatuteks muudab ning turule saadab, kes oma igatsused ja tundmused värsiks veeretab ning oma hinge õrnemad värinadki maha müüb.

3

Tagasiteel sünnikohast õnnestus vanal kirjanikul kõigist Varjuni ja Marta pingutustest hoolimata ekspressist maha jääda ja nüüd sõitsid nad pealinna poole tavalise rongiga. Muidugi on saatjad Pilvehaua peatumise vastu. Aga ta katsub nad kuidagi oma nõusse saada. Ei, lugu

OSKAR KRUUS

ennast ta neile ei räägi. Leiab mingi lihtsa ettekäände. Tahab näiteks kuulsat suvituskohta näha. Või külastada kunstnik Sangleppa, kes arvatavasti ka praegu seal viibib. Või võtku nad seda tahtmist vanamehe kummalise tujuna, kapriisina, jonnina — ükspuha. Tagasiteel ta ikkagi vaatab ära oma Pilvehaua. Inimesel on ju ainult üks Pilvehaua. Selle juulikuu soojust ja maasikalõhna on ulatunud läbi aastakümnete siiani. Aga järjest hõredamaks jääb tema kõrval, järjest külmemaks kisub maailm tema ümber. Ta peaks oma Pilvehaua soojusega vahetult kokku puutuma, et seda jätkuks veel kõigiks tema aastateks. Vaevalt kunagi õnnestub tal enam Pilvehauale tulla — Marta täidab oma põetaja valvurikohuseid liiga truult.

Ent ometi oli sünnikoha külastamine lõõnud kirjaniku otsusesse mõra. Kui on äkki Pilvehauagagi niisamuti? Kui Pilvehauagi pole enam Pilvehaua? Siis on parem sinna mitte minna. Sest praegu on tal Pilvehaua veel olemas. Kui ta aga puutub kokku selle koha tänase päevaga, kas pole siis selle kokkupõrke tulemuseks kõige häving, tühjus, suur eimiski?

See oleks hirmus. Ilma Pilvehauata tunduks veelgi jahedam ses kõledas maailmas. Sest ei ole ju enam ka Looret, kel oli samuti Pilvehaua. Looret ei ole enam nelikümmend aastat. Auto tappis Loore. Loore oli tulnud ja mõne aasta pärast jätnud ta jälle üksi.

Igas jaamas kavatses kirjanik teatada Martale ja Varjunile, et Pilvehaua teevad nad peatuse. Kuid ikka lükkas ta selle kõneluse edasi.

Saabus Nurme. Järgmine on Pilvehaua. Enam ei saanud otsustavat jutuajamist kuhugi lükata.

«Kui teeks peatuse,» alustas kirjanik ebakindlalt. «Kuhu me nii kiirustame. Tahaks veel mõnda tuttavat kohakest näha.»

Kohe oli Marta vastu:

«Ole nüüd mõistlik, ise nii väsinud. Tartus tuleb nagunii peatus, vaja teisele rongile ümber istuda.»

«Ma tahan siin,» jonnis kirjanik.

«Ei tule kõne allagi. Mihuke niiske mets. Niigi oled reisiril külmetanud.»

Kirjanik vaikis. Pidi ta mässama või kapituleeruma? Ta ei jõudnudki veel otsusele, kui rong äkki peatus.

Pole veel hilja, ta otsustab selle siin. Kuid see ei võinud veel olla Pilvehaua, Nurmelt lahkusid nad ju alles minut-paar tagasi?

Ta heitis pilgu aknast välja. Võõralt jaamahoonelt vaatasid vastu võõrad tähed: P I L V E H A U A.

See Pilvehaua? Ei, see ei olnud Pilvehaua. Sellepärast ta ei saanudki Pilvehauat siiasõidul ära tunda! Kus on siin vaikne metsasiht,

ootepink tee ääres, suur tulp jaama nimega? Selle asemel mingid punased ja valged hooned, pikad tarad, raadatud lagendikud.

Ei, siin ei tahtnud ta maha minna. Ja poleks enam jõudnudki — rong juba liikus.

4

Kirjanik istus kustuva kamina ääres ja mõtiskles. Mõtted käändusid üha Pilvehauale.

Ta ju ei leidnud seda kohta üles.

Kas ta pole seda lihtsalt kujutlenud, silmade ette mananud ning välja mõelnud nagu oma romaane ja novelle?

Ent Loore ometi oli, järelikult eksisteeris ka Pilvehaua. Aga Looret oli tema elus nii lühikeseks ajaks, et seegi võis olla muinasjutt. Milleks oli neil küll tookord vaja autoga sõita? Kuhu kipub inimene kihutama, kas kiiremini surmale vastu? Oh, surm tuleb niigi ruttu, lõppjaamani jõuaks aegsasti ka jalgsi.

Ei ole enam Looret ega ühtegi tunnismeest Pilvehauast.

Oleks neil poeg olnud. Või tütargi.

Aga poega ei ole. Ega tütart.

Suveööd Pilvehaua madala laega hurtsikus tunduvad mälestusteski kuumad. Säng oli lühike, õlgkotiga, naljakate nuppudega. Aga kas olid just sel sängil need naljakad nupud? Kas pole ta seda detaili mujalt korjanud, võtnud kuskilt talutarest, üle löönud koguni mõne raamatu lehekülgedelt?

Kas ta üldse tegi õigesti, kui jättis kõik ainult enda teada? See oli ju tema elu ilusaim aeg, tema loomingu hari. Järgmisel sügisel ja talvel kirjutas ta oma parimad novellid. Sellist tundehehtust ei ole ta enam kunagi saavutanud.

Ja nüüd kaob tema elu parim lõik, tema elu kõige novellipärasem lugu koos temaga. Teda ei ole enam kauaks. Veel vähem kestab see lugu. Seda pole vist enam praegugi päriselt olemas, ta ei tea enam kindlalt, mis just oli ja kuidas kõik oli, mis juhtus tõeliselt ja mis on aja jooksul juurde mõeldud.

Oma romaanid ja novellid on ta ikka suurelt jaolt välja mõtelnud. Vahel lausa kurja vaeva näinud, et nad sarnaneksid eluga. Aga ega nad vist sarnanenud. Kriitikudki märkasid mõnikord seda.

Ta on muidugi püüdnud ammutada ainet oma elust. Aga mida seal tema elus nii huvitavat juhtus? Eluvõoras inimene oli ta, istus oma raamatute riigis, pidas trükipaberit tähtsamaks elust. Harva on ta midagi teinud (kui kirjutamist mitte teoks arvata), veel harvem on ta

OSKAR KRUUS

midagi julgenud (kui sõna mitte julgemiseks lugeda). Tegusid ega julgust pole tal kunagi varem ega hiljem olnud rohkem kui tookord. Ainuke kord söandas ta millelegi vastu hakata, julges kannatada tagakiusu, tundis vääramatut tungi aidata ummikusolijat. Kui ta oleks mujalgi rohkem julgenud, kes teab, mida kõike oleks ta saavutanud. Kes on ütelnud, et elada — see tähendab julgeda?

Tema on siis ilmselt vähe elanud. On ka teistele eluks vähe tuge pakkunud.

Ta jutlustas ilu. Aga ta ei kutsunud sõtta inetuse vastu, vaid ära pöörduma, paku pugema kõige näotu eest. Ta lõi väljamõeldud pilte väljamõeldud maadest, kuhu võis vaid unelmais kanduda. Aga ümbritsev maailm muutus sellest väga vähe ilusamaks, vististi ei muutunud üldse.

Aga ometi oleks võinud ka olemasolevat maailma püüda paremaks muuta. Selleks oleks muidugi tarvis läinud rohkem julgust, suurt usku.

Ent tookord ta ometi julges ning eks just selle julguse tõttu muutunud ta elu hoopis heledamaks.

Kuid seda oma elu tähtsaimat kogemust ei ole ta jaganud kellegagi, ei ole kedagi julgustanud oma elu suurima mässuga maksvate arusaamade vastu.

Kas ei ole ta just kadeda endalehoidmisega oma lugu kaotanud? Ta ei mäleta enam kuigi selgelt Pilvehauat ja miski ei saa ta mälu toetada.

Kuid Pilvehaua pole ju veel kadunud! Veel on võimalik seda päästa.

Kirjanik käskis Martal tuua kamina ette väikese laua, sullepea ja paberit.

Marta torises silmadest, prillidest ja halvast valgustusest, aga tegi, nagu kästud. Ja eemaldus siis tatsuval sammul.

Keegi ei seganud, ta võis alustada.

Aga sõna ei pääsenud veerema, lause keeras end krussi, värisevad sõrmed vedasid ainult elutuid sõnaühendeid paberile.

Kui Marta tuli teda magama seadma, viskas ta kogu kirjutatu kannasse ning läks sõnatult voodisse.

Ent öö ja unigi ei vabastanud teda Pilvehauast.

Hommikul uuesti alustada ta ometi ei söandanud. Ei ole temast enam suure asja kirjutajat: silmad väsivad, sõrmed kisuvad kronksu, käsi väsib sullepead hoidmast. Ta peab leidma teise tee.

Ta peab seda lihtsalt jutustama. Nagu igapäevast lugu. Mõni teine võiks selle üles kirjutada.

Kellele jutustada? Martale? Aga kööginaise käed pole harjunud sulge hoidma, temast ei saa kirjapanijat.

Lennart Varjunile? Too on liiga noor, ei saaks aru, see sõgevaim viimati muigaski — pole ta ju midagi niisugust läbi elanud.

Võib-olla laseks kutsuda mõne täiesti võõra inimese, nii-öelda erapooletu isiku, kes võiks selle osavõtmatult kirja panna nagu masin?

Masin? Miks mitte siis juba masin? On ju nüüd leiutatud säärased masinad. Siis ei sega teda kellegi võõra juuresolek, siis ei sõltuks ta teistest.

Ta laskis Martal helistada aspirant Varjunile.

Järgmisel päeval tõi noormees magnetofoni ja virna lindirulle, sea-dis aparaadi töökorda, tahtis selle käima panna ning ka ise kuulama jääda.

Kirjanik aga saatis ta minema, käskis ainult enne näidata neid nuppe ja klahve, kuhu tuleb vajutada.

Varjun läks ära, Marta taandus oma kambrisse, masin seisis jutuvalmis, klahvid käeulatuses.

Kirjanik keskendus paar minutit, vajutas siis nupule ja laskis esimesed valmismõeldud väljendid lendu.

Kuid peatselt mõte takerdus, sõnad jooksid umbe, lause katkes.

Meriluik alustas uuesti, aga ei jõudnud palju edasi. Ta vajutas peatamisklahvile ning tõusis tugitoolist püsti, astus akna alla ning vaatas välja. Ilma kuulajata ei saanud jutustada, masinaga ei olnud võimalik suhelda, aparaadil polnud reageerimiseks näoilmet. Tarvis oli kas või kaugeltki leida mõni inimene, kujuteldav kuulaja, kellel saaks pilgu peatada ning talle jutustada. Kõige tähtsam polegi see, et sind kuuldaks, oluline on, et usud ennast kuulatavat.

Aga vaiksel aedlinna tänaval ei liikunud inimhingegi.

Ängistunult vajus kirjanik tugitooli ning ei tõusnud sealt enam.

*

Omal ajal lööb ükskord õitsele
valge kirsipuu sealpool tara,
ära küsi, mis saab neist lindudest,
kes laulavad liiga vara.

*

Selle sügise vihmade kätte
jõuab teadjalt su mõrane nägu
aina meenutab unustab ennast
vaikiv pääsuke lõunamaa tuules

Pole midagi kuulnud veel rattast
väike nälginud sabaga orav
kahlab lehtedes lustiga pooleks
aga vaist ütleb kõhumure

Selles elus ei saagi rikkaks
kelle silmades vahtralehed
ja tulise lauba peale
tuleb sulama hallahärm

KÜLASKÄIK KOJU

Õöl enne seda, kui Valter Sarapuu sõitis linna, kus elasid tema vanemad, nägi ta unes, et oli väike poiss, mängis päikesest heledal verandal pikkade valgete paberiribadega, põimides neist ahelikke. Korraga tundis ta tugevat pissihäda, avas ukse, et minna WC-sse, kuid ootamatult nägi, et avatud uks viib aeda, seejärel, arvates, et eksis, tormas teise ukse juurde, kuid ka selle taga oli ere rohelus. Teda valdas õudus, sest taipas, et kõik toad on kuskile kadunud ja veranda seisab hoopis eraldi keset sirelipõõsaid . . .

Unenäost tugevalt mõjustatud ja ka seetõttu, et tal juhtumisi polnud komandeeringust naasmisega kiiret, otsustas ta paar päeva veeta lapsepõlvkodus, kus ta ei olnud juba kaua aega käinud — aeg libises märkamatult käest, külaskäik lükkus kuust kuusse edasi ja kui ta viimati talvel komandeeringus viibis, siis ta tõepoolest ei leidnud neid vähesteid tunde, mis oleksid äärelinna sõiduks kulunud.

Loomulikult vaevas teda sageli südametunnistus, et ta oma isa-ema vaatamas ei käi, ent tavaliselt kinnitas Valter (endale), et pole mingit mõtet raisata töötegemiseks vajalikku aega, ning lisaks heidutasid teda veidrad unenäod, mis näitasid pilte tuttavast paigast, mis oli nagu tema kodutänav, kuid siiski teistmoodi: kummaliste ja tontlike majamonstrumite, metsistunud viljapuu- ja juurviljaaedadega ning taradevaheliste salateedega, mis viisid ühest aiast teise. Vägagi sarnased pildid kordusid unenäost unenäosse ja alati tuli ette õudusttekitavaid olukordi, millest ta pääses ainult tänu oma heale peidikute ja salateede tundmisele.

Vahel õhtuti, lamades naise kõrval pimedas toas, vaeveldes tänavalt kostvast mootorimürast ja päevastest askeldustest tingitud unetuse käes, püüdis ta naisele sellest kõigest jutustada, kuid sõnad ei tulnud niisugused, nagu ta oleks tahtnud, ja kartes muutuda naeruväärseks, ta peagi vaikus, endal süda kripeldamas, ning viimati, kui nad kogu perekonnaga tema vanematel külas käisid, oli tal tõsine tahtmine minna unenäos nähtud maju ja tänavaid otsima. (Ärgates oli tal alati tunne, et kuskil peavad need tõepoolest olema, ainult ta on aastatega unustanud, kuskohal täpselt.) Kuid Valter ei leidnud tookord sobivat ettekäänat — oli kuidagi piinlik tõtt rääkida —, samuti sõltus ta naisest, kes tundis end tema kodus võõrana, ja lastest, kes hullasid aias, ning tal oli kuidagi kahju neid kas või mõneks tunniks jätta.

Pärast seda külaskäiku ilmus Valteri unenägudesse uus korduv motiiv, milles peaaegu alati oli madalasse rohtu tallatud jalgrada, tõl-mune maantee läbi mingi asula ja veekogu — enamasti järv —, kus ta ujumissillalt püüab tohutu suuri kalu. See oli alati meeldiv unenägu —

hommikul ärkas ta heatujulisena, ja et mõned kilomeetrid ta koduko-
hast eemal oli järv, mõtles Valter seekord koju sõites, et ta kindlasti
jalutab järveni, võib-olla isegi supleb, sest ilmad olid pikemat aega
püsinud soojad. Ta lootis, et sellest tuleb tõeliselt kena matk, mis laseb
tal unustada painavad hirmuunenäod ja kammitseb igatsuse, mida ta
arvas oma unenägede tekitajaks.

Tegelikult oli lohutatav matkaplaan juba mõne kuu vanune mõttetöö
vili, mis pidi olema vastukaaluks seletamatule aimdusele, et külaskäi-
guga koju kaasneb mingi õnnetus: juhtub midagi pöördumatult
halba — unenägudes läbielatud õudused olid temas kogunenud keeru-
liseks ja tabamatuks tundmuseks, mis lubas kojusõitu igal vähegi sobi-
val ettekäändel edasi lükata. Naine tegi talle tihti etteheiteid, et ta on
hoolimatu — vanemad, sinu enda vanemad ootavad, ja kui ta viimati
komandeeringust tagasi tuli, oli naine lihtsalt solvunud, kuidas ta küll
ei leidnud seda vähest aega, ta oleks võinud koju sõita järgmisel päe-
val... Valteril oli vastik enesetunne, ta valetas midagi, kirjutas seda-
maid koju, töötas, et järgmisel nädalavahetusel sõidab kindlasti, kuid
siis tuli vahele midagi tõesti pakilist, ta ei saanud vabu päevi kasu-
tada, ja sõit lükkus jälle edasi.

Kuid ometi oli väga tõenäoline, et see «midagi pakilist» oleks väga
hästi andnud edasi lükata järgmistele päevadele, kui poleks juhtunud
järgmist seika: ühel hommikul, kui Valter jälle oli unenäojärvest usku-
matult suuri kalu püüdnud ja parajasti rammestuses mõnules, tuli talle
meelde, et kaks tema sõpra olid ühel varakevadel järve ära uppunud.
Unenäo mõjuvõim oli äkki pühitud, temas võimutses mälestus, kunagi
ammu läbi elatud, vahepeal ununenud, nüüd kirkastunud, muutunud
košmaarseks ja uskumatuks.

Nad ehitasid allveepaadi. Terve talve nokitsesid nad omanuputatud
projekti teokstegemisel. Lõpuks oli paat valmis ja üks tuttav autojuht
lubas selle maipühade aegu järve äärde toimetada. See oli tõeline all-
veepaat, mis sukeldus, liikus edasi, periskoobiga sai veepinnale vaadata,
ainult kiirus oli väike, sest mootori asemel oli jalgrattaülekanne, mis
pani krui pöörlema. Aga paadi hermeetilisuses olid nad täiesti kind-
lad...

Pärastlõunal tuli Valter korraks koju, et enne järve äärde sõitmist
kõht täis süüa, ent siis — ta enam ei mäletanud, mis põhjusel — keelas
ema tal väljaminemise. Ta läks keelust hoolimata ja ukse peal hüüdis
ema vihaselt talle järele: «Mine, aga ära siis enam tagasi tule...»

Valteri sammud aeglustusid järjest, lõpuks ta seisatas, läks pikka-
misi tagasi, heitis kõhuli voodisse ning meeleheite ja viha laine mattis
isegi pisarad. Ta ei suutnud aru saada, kuidas ema võib takistada tal
tegemast seda, mida ta õigeks peab, aga samas oli ta jõuetu keelust üle
astuma.

Poisid uppusid. Hapnikuballoonil oli mingi rike või hakkas paat lek-
kima, igatahes luugi olid nad lahti saanud ja ujuma hakanud, ent kevadine
vesi oli liiga külm ja mõlemad uppusid.

Piinava ängistusega, just nagu oleks kõik alles hiljuti juhtunud, mee-
nutas Valter neid päevi. Neid matuseid. Ning mõtles, et tõenäoliselt
oleks ka tema praegu pidanud surnud olema.

Pärast seda kurba sündmust ta enam järve ääres ei käinud, tal oli

kuidagi häbi tunnistada, et kardab järve, sageli hakkas ta minema lausa oma tunnet trotsides, kuid pööras poolel teel tagasi. Ometi polnud unenäos järvega seoses midagi võigast, järv silledas helesinisena ja kutsuvana; käies rohtunud rada, tundis ta magusat ärevust, rõõmu ning teadis, et on õnnelik. Kohutav ja inimahne järv, mis tappis ta lapsepõlve parimad sõbrad, muutus otsekui mingiks imeliseks sümboliks ja just see heidutas teda, tekitas mõttetut hirmu oma mõttetute naudinguga.

Seekord oli kõik teisiti. Viimased kolm päeva, mil ta oli teadlik komanderingust, valdas teda ärevus, ta nagu oleks tahtnud kiirustada aega, ebamugav pelgus, mis teda seniajani tagasi hoidis, muutus olematuks; ta imestas isegi, kuidas oli võinud meeldivat (ei, mitte ainult meeldivat, vaid hoopis talle hädavajalikku) sõitu nii kaua edasi lükata. Valter oli kindel, et kui ta veedab vanematekodus päeva-poolteist, saab ta tagasi meelerahu, ja ta püüdis end ikka ja jälle veenda, et viimasel ajal kestnud närvilisus on tingitud igatsusest talle juba lapsepõlvest armsakssaanud paikade ja ümbruse järele.

Viljapuud öitsesid. Mändide punakad tüved kiirgasid vastu juba lastu-kuva päikese veel kollast helki. Bussiaknast lipsasid mööda öitsevad aiad, puud olid õrnad, nii õrnad, et Valterile tundus — kui neid puudutada, siis variseb kõik ilu maha ja järele jäävad üksnes tühjad sügisesed oksaraod. Muidugi, see petlik kujutelm oli linnainimese rumal hetkmõte, ent teadmine, et varsti saab ta vaelevaid õisi päris ligidalt näha, kas või käega katsuda, täitis Valteri (enesele ootamatult) magusa ärevusega.

Umbes selliste tunnetega jõudiski Valter Sarapuu, kolmekümne kolme aastane teadlane, pärast kauast eemalviibimist oma kodukanti. Ta oli keskmist kasvu, juba veidi lihavusele kalduv, ent tusedus ei andnud veel tunda ta näos, mis oli alati range, asjalik, võib-olla isegi kuivavõitu ja korrapärane, ilma ühegi ülepakkuva või silmatorkava detailita, kui mitte arvestada heledatest karvakestest silda, mis ühendas ta kulmukaari (ja sedagi võis alles väga tähelepanelikul silmitsemisel märgata). Seljas kandis ta sinakashalli ülikonda ja valget triiksärki, mida kaunistas tume, ebamäära- värvilips. On huvitav märkida, et kui ta üliõpilaspõlves ei omistanud riitusele mingit tähelepanu, siis pärast lõpetamist kadusid ta garderoobist kõik sportlikud riitusesemed ning teda võis igal pool näha vaid ülikonnas, mille juurde ilmtingimata kuulus valge triiksärk. Ta naine oli nende pesemisest juba ammu tüdinenud, kuid midagi muud Valter lihtsalt selga ei pannud. Niisiis, ta välimus oli alati korralik, ta rääkis rahulikult ja vaikselt häälel väga õiget eesti keelt, tarvitades vahel võõrsõnu, kuid ainult siis, kui sai nende abil paremini väljenduda.

Ülikoolilinna asus ta kohe pärast keskkooli lõpetamist, sooritas edukalt sisseastumiseksamid keemiateaduskonda, neljandal kursusel abiellus, mille järel jäid tema külaskäigud vanematekoju juba õige harvaks. Võõrdumine kodust oli tema jaoks kuidagi loomulik, ja kui talle anti valida, kas tahab töökohta kodulinna või ülikooli juurde, siis ei kahelnud ta põrmugi, valides viimase. Kaks aastat tagasi kaitses Valter kandidaadiväitekirja, tal oli kaks last, mõlemad poisid, korter kesklinnas, kus üks tuba laste päralt, teine magamis-, töö- ja külalistetoaks. Tavaliselt sõid nad kell kaheksa õhtust, siis sai terve perekond kokku,

arutati päevasündmusi, alati ilutsesid valgel laudlinal värsked lilled ja nad jälgisid, et lapsed peaksid lauakommetest kinni. Vanem poistest õppis juba päris tõsiselt prantsuse keelt ja nende suureks imestuseks proovis tõlkida, seda täiesti iseseisvalt, ilma et keegi oleks teda tagant sundinud.

Ühel õhtul küsis Valter vanema poja käest, kelleks too tahab saada. Nad mängisid parajasti malet ja et Valter oli küllaltki kesine mängija, püüdis ta selle küsimusega partneri tähelepanu hajutada. Ent poiss ütles pikemalt mõtlemata, et tahab saada ohvitseriks. Hiljem küsis ta sama noorema poisi käest, kes vastas, et tema tahab saada autojuhiks, ja ka see vastus pani Valteri muigama. Õhtul rääkis ta sellest naisele, kes väga imestas laste vastuste üle, sest talle oli jäänud mulje, et mõlemad on vaimustuses robotitest ja kosmoselaevadest ning nende joonis-
tusplokid on täis fantastilisi masinaid. Seejärel arutasid nad kaua, millest tuleb vanema poja lausa täiskasvanulik sihikindlus prantsuse keele õppimisel, kuid ei jõudnud kaugemale kasutatutest ja ebakindlastest oletustest. Juba pärast seda, kui nad olid teineteisele head ööd soovinud, küsis Valter, kelleks saamisest naine oli lapsepõlves unistanud, ja naine vastas, et on alati soovinud, et neil oleks sõbralik perekond ja tublid lapsed ning see on tema jaoks kõige tähtsam. Veidi aja pärast lisas ta naeratades, et on tõepoolest saanud kõik, millest unistas.

Valter astus aedlinnas bussist maha ja mõtles: nüüd olen ma jälle kodus. Tuttavad majad, lehtpuudega palistatud tänav, plankaiad. Kirsioks ulatus üle aialattide tänavale, ta astus ligi ja puudutas sõrmedega juba pudenevaid õisi — õielehed liuglesid nagu lumehelbed ta jalgade ette ning läbi kevadiselt hõredate puuvõrade murdsid õhtupäikese kiired tee tema näole. Kõik, mis teda ümbritses, oli Valterile tuttav, kuid ometi valdas teda mingi võõras tunne, milles pesitses küll paras jagu sentimentaalsust, kuid ka õige rohkesti vaimustust. Kaunis aedlinn oli siiani jäänud talle nagu märkamatuks ja vist alles paljud linnakorterris veedetud aastad tegid ta vastuvõtlikuks. Sel silmapilgul oli Valteril kahju, et see ilu ei kuulu alatiselt temale, kuid samas lämmatas kahjutunde teadmine, et juba paari kuu pärast harjuks ta ümbrusega ning vaevalt siis õitsevad viljapuud või rohelised puuvõrad talle enam tähtsad oleksid. Ta pühkis pudenenud õielehed õlalt ja suundus taamal paistva meestesumma poole, kes ebaühtlase ringina ümbritsesid roheli-
seks värvitud õlleputkat.

Niikaua, kui Valter mäletas, oli see «Roheline Konn» alati kõssitanud nende mändide all, kuid ta polnud siiani kordagi astunud selle temale võõra maailma piiridesse. Ja nüüd, seistes õllejärjekorras, tundus talle, et kõik mehed tema ümber on joodikud, nende riietuses ja nägudel oli mingi kasimatus, nende keelepruuk labane — isegi kaunid sõnad kaotasid oma võlu ja mõjusid kohatult (see viimane tähelepanek kerkis Valteri teadvusesse valmislausena ja ta ei proovinudki meelde tuletada, kas oli kuulnud ühtki kaunist sõna). Ta märkas mõnda tuttavat nägu, kuid ei teretanud, kartes, et kui keegi neist teda kõnetaks, siis ei suudaks ta laskuda isegi põgusasse vestlusesse, ilma et kasutaks ise rämedat hääletooni või väänaks sõnu.

Peagi ta juba kahetses, et oli järjekorda asunud, kuid teda sundis tagant mingi rituaalivõlu, et ta peab nagu olema kõige sees, mis on

tema kodupaigaks, ja teda valdas abitu tunne, kui ta oskamatult tilgutas täis õllekannu, nagu oli näinud mehi seda tegemas. Ent tal oli kuidagi häbi teistest õllejoojatest erineda, ja manades ette niisuguse näo, nagu kuuluks õlu tema igapäevaste harjumuste juurde, sammus ta lähima männini, laskis portfellil hooletult maha langeda, puhus õllet vahu ja jõi suure sõõmu. Seejärel vaatas ta ringi.

Mõned meetrid temast eemal seisis paks, mingisse kulunud sinelisse riietatud noormees, kes viibutas käes oksaraagu (näol kohtlane naeratus) ja vesise suuga jälgis, kuidas lonkshaaval tühjenes ta kaaslaste õllekann; samas seisis laps (sentimentaalne: oodates isa); kolm meest jõid kordamööda paberisse keeratud pudelist; kaugemal püüdis mees asjatult püksinööpe valla päästa, toetudes ühe käega vastu mändi ja kõikudes nagu kellapendel... Ning siis nägi Valter oma isa poolviltu tema poole seismas, nagu kedagi oodates, ise ümberkukkumiseni purjus...

See oli ainult põgus pilk, sest kohe pöördus Valter ringi, õllekann ta käes värises, mõne aja nägi ta vaid värelevat vahtu, siis jõudis temani tuhm ja veniv mõte, et ta ei taha siin sellise isaga kohtuda. Mida selgemaid piirjooni mõte võttis, seda enam tõrjus Valter seda tagasi, ja juba ta uskus, et nägi valesti, sest vahemaa oli suur, pealegi kandis tema isa alati kaabut, kuid sellel joodikul oli peas sonimüts... Ta ei suutnud end sundida uuesti vaatama, sest juhul, kui see tõepoolest olnuks tema isa (kes ta aga mitte mingil tingimusel ei olnud), siis oleks isa ta ära tundnud ja... Ta ei tahtnud enam edasi mõelda, läks mõõdetud sammul letini, asetask sinna veel peaaegu täis õllekannu ja hakkas astuma kodule hoopis vastupidises suunas.

Kui Valter oli õlleputkast parajal kaugusel, vaatas ta tagasi, silmitses rahulikult neid inimesi ja veendus, et tema isa nende seas ei olnud. Ja mis siis, kui oleks olnud? küsis ta nüüd endalt. Vana mees võib küll vahel napsitada oma eakaaslastega, heietada vanu lugusid, visata nalja — muidugi, aga mitte tuigerdada teiste silma all nagu sopajoodik. Mis inimesed mõtlevad! Aga tühja temast, see ei olnud minu isa ja kõik!

Valter jalutas mööda tuttavaid tänavaid ja teda hämmastas, et majade välisilme oli nende aastatega niivõrd vähe muutunud, ainult vahetevahel torkas silma mõni maja, millele oli ümber laotud kivivooder või lisatud immutatud puidust juurdeehitus. Majade juures ilutsevad rohtaiad õitsevate viljapuude ja lilledega, igas aias kasvasid lilled, mõnes olid rohmakad peenrad, mõnes ehtne kartulimaa ja kasvuhooned, ja üks need aiad oma virvarriga rääkisid ainult värvikaid lugusid oma peremeestest. Varane õhtupoolik oli soe ja tuulevaikne, puud jätsid tänava hämarusse, päikesekiired pesitsesid puulatvades, laiguti ulatus lillipeenardeni ja aedades mängivate lasteni, ning tõesti vähe oli siin aastatega muutunud.

Aegamööda oli Valteri äsjane tusatujugi lahtunud ja kui ta istus tänavanurgal asetseva tillukese pargi pingile, oli tal juba hea ja rahulik olla, nagu oleks ta tulnud tagasi otsatu pikalt reisilt, ja Valter mõtles: isegi puud tervitavad mind.

Jalutuskäigul saadud muljed kogunesid temas mõnusaks tervikuks, mida õilistas praegu teda ümbritseva pargikese puhtus ja ilu, ning ta

heldis mõttest, et just selles ümbruses kujunes välja tema iseloom, tema mõttemaailm — ei mitte selle pärast, et ta oleks endast väga lugu pidanud, vaid ta uskus, et tema kasvatus, harrastused, edasine elukäik, karjäär ja isiksus üldse on väga normaalne, kui mitte eeskujulik. Ta teadis, et temast ei saa mitte kunagi kurjategijat, ta ei suudaks ühelegi inimesele halba teha või korda saata mõnda vääritut tegu, ja see polnud paljas edevus — töökaaslased ja tuttavad hindasid ning armastasid teda, tal polnud küll lähedasi sõpru, kuid see polnud ka tähtis: ta sai kõigiga võrdselt hästi läbi.

Ent samas jäi Valterile mõistmatuks, kuidas seoses armsa, talle peaaegu et juba püha kodupaigaga tekib tema ajus segane, vahel hirmutav, vahel võikalt meelas unenäomaailm... Ta oli jalutanud mööda tuttavaid tänavaid, vaadelnud maju ja aedu, kuid sellel kõigel puudus pisemgi sarnasus paigaga, mida ta unes nägi, ometi kuskil pidi see olema, sest kõik ei saanud olla lihtsalt tema alateadliku fantaasia vili. Ja jälle pidi ta põrnitsema mällu kerkivaid süngeid unenäopilte ning mõtlema mõtteid, mida oleks meelsasti jäädavalt unustanud...

Umbes aasta eest tehti talle ettepanek pidada rida loenguid ühes välismaa ülikoolis, kuid ta ütles ära, tuues põhjuseks töö doktoriväitekirja kallal. Teda keelitati ja kehitati õlgu, kui ta jäi oma keeldumise juurde kindlaks. Hiljem ta kahetses, kuid ei tahtnud seda endale tunnistada. Otsus, mille ta tookord tegi, oli ilma igasuguse ratsionaalse kaalutluseta ja tugines üksnes sisetundele. Tõenäoliselt oleks vaheldus mõjunud talle hästi, sest tookord ta tundis, et läheneb oma töös ummikule, nägi peaaegu igal ööl vastikuid unenägusid, õhtuti pelgas magama heita, luges koiduni ja lõpuks, kui voodisse läks, vaevas teda unepuudus. Valteri ülespiitsutatud aju vajab lõdvestust ning vahetevahel enne magamaminekut jõi ta konjakit — mitte palju, ainult mõnikümmend grammi, kuid pikapeale sai see harjumuseks ning siis hakkas teda piinama mõte, et temast saab joodik.

Valter otsustas, et peab konjakijoomisele lõpu tegema, see oli tige, peaaegu meelegehitest tingitud otsus, kuid nüüd tundis ta magama heites millestki puudust, uni oli rahutu ja unenäguderikas, päeval oli Valter tujutu ning nõudis suurt pingutust, et kedagi mitte solvata või mingi tühise asja pärast norima hakata. Siis ilmus unenägudesse esmakordselt uus kujund — väike kahe saaliga kohvik, mis jällegi asus koduses aedlinnas, oli tänavanurgal ja kahe sissepääsuga. Hilisemates unenägudes kohviku interjäär vaheldus, kuid alati ta teadis, et see on just seesama kohvik, ning seigad neis unenägudes puudutasid teda valusalt — alati oli ta seal vastu enda tahtmist purjus, tuigerdas tuttavatele inimestele otsa, kakles nendega, kukkus näoli porisele põrandale, hakkas end teiste nähes riidest lahti võtma... Need olid kohutavalt selged ja reaalsusega äravahetatavad unenäod ja mõnikord oli tal tunne, et see ongi temaga juhtunud ja üksnes purjuspäine mälukaotus muudab situatsiooni unenäoliseks...

Kui Valter mõne aja pärast hakkas kodu poole astuma, oli päike juba hõõguvpunane ja värvis ülemeelikult tuhmkollaseid paplitüvesid ja valgeid kasetüvesid, millel olid üll otsekui värskelt pestud lehtedega kevadiselt õrnad rüüd, ning kui päikesekiired kohtasid mõne kõrgema maja aknaid, siis löi akendes leegitsema tulekahju, mis polnud sugugi

hirmus, vaid ilus. Ent viljapuud jäid juba hämarusse, valendades oma õitemerega, nagu oleks keegi puudele linu kuivama laotanud. Kollase lattaia peal istus punakaskollane unine kass, samas lamas unine bulldog, kes kissitas üht silma möödujate poole, vaevumata teist lahti tegema.

Korraga häiris rahulikku õhtumeeleolu üsna tänava ääres seisev väike, ronitaimedega kaetud maja, mis tõi Valteri mällu ammuse, aga isegi veel praegu teda veidi erutava tunde. Selles romantilises majas elas kord tüdruk, kes mitu aastat valitses tema noort tundemaailma; tüdruk oli temast paar aastat vanem ja kindlasti ei teadnud siiani, milline suur poisikesearmastus teda kunagi ümbritses. Valter seisis hulk aega ja uuris maja, mis näis otsekui alasti kistud: metsviinapuude alles pakatavad lehed ei suutnud varjata värvimata, kohati juba päris lagunenud majaseinu, aknad olid kaetud tumedate eesriietega ja kõledust õhkus kahest kuivanud männistki, mis kõrgusid otse värava taga.

Valter mõtles, et kui tüdruk ka praegu siin elab, siis on ta kindlasti õnnetu, ja talle meenus, kuidas ta oli kopsupõletiku saanud, kui ühel vihmasel sügisõhtul tundide viisi asjatult tüdrukut ootas, et talle ainult «juhuslikult» vastu tulla ning tere öelda, või kuidas ta oli meeletus armukadeduses tüdrukut jälitanud ja tahtnud oma võistlejat (tol ajal tuntud korvpallurit) läbi peksta. Seisnud veel viivu, pööras ta troostitule majale selja, ent äsjane noorusarmastuse meenutamine manas ta huultele naeratus — milline tore mälestuste maailm, ja ta õhkas: kuidas ma ometi pole varem leidnud aega tulla nendele tänavatele hingama puhast aedlinnaõhku, kus pole kübetki suitsu, tahma, autode müra, kisa, kära, tormamist, kus kõigil paistab olevat hulgaliselt aega ja kus õhtu on nii imeline... Ta moodustas mõtetes ümmargusi lauseid ja fraase, lugedes neid endale ette nagu paatoslikku pühade-luuletust, kuid hetkeks Valter tundis, et on nagu näitleja — ainult kesine näitleja —, kes loeb kellegi teise poolt valmiskirjutatud ridu, ja tekst jääb temast väljapoole, põgusaltki riivamata tema tegelikku sise-maailma.

Kui Valter pööras kodutänavasse, mõtles ta korraks rahulolevalt ootamatust heameelest, mida ta oma saabumisega vanematele valmistas, kuid kohe tundis ta häbi: kuidas ta suudab avalalt ja rõõmsalt emale otsa vaadata pärast neid kahte häbematut aastat, mil ta piirdus üksnes napsõnaliste kirjadega. «Aga ma annan lubaduse, et hakkan igal võimalusel kodus käima,» trööstis ta valjult pomisedes ennast, ja kui hakkas paistma tuttav kahvaturoheline plank, muutusid ta sammud kiiremaks, teda tiivustas juba tõsine, siiras tunnetepuhang, mis ei lubanud tema ajus tekkida enam ühelgi üleliigsel mõttel, ning seda masendavam oli hetk, mil Valter nägi oma lapsepõlvkodu: rohtukasvanud aias valgeõieliste viljapuude taga uhkeldas kriiskavkollane puumaja. (Kuradi pärast, mistarvis nad selle kollaseks on värvinud!)

Ootamatu visioon oli Valteri tasakaalust välja viinud — teda valdas arutu viha, et ta ei saanud muljet, mis teda juba pikka aega oli lummanud. Vaimusilmas läbielatud kojusaabumise hetk oli muutunud millekski uueks, ja ta seisis otsekui halvatud — üks käsi väraval, teine hoidmas portfelli; võimalik, et ta oleks tagasigi pööranud, kõndinud pimedani ja tulnud koju alles siis, kui maja on muutunud värvitult tumedaks tondik helenduva öötaeva foonil, kui teda uuesti poleks läbi-

nud tundmus, et tema muljed, mõtted, isegi tunded on nagu teater, mida ta registreeris, talletas mällu, kuid samal ajal jäi ta süda tui-maks ning kinniseks... Ta muigas kibedalt, avas kriiksuva värava (seda peaks õlitama) ja tal oli täiesti ükskõik, mis värvi kodumaja oli.

Värvast sisse astunud, silmitses Valter tusaselt rohtunud lillepeen-raid, kus võidutseva orasheina sees kiratsesid hüljatutena üksikud kobarhüatsindid ja nurmenukud. Ta mäletas, kuidas tema lapsepõlves möödunud peatusid, et imetleda kauneid hoolitsetud lillede gruppe, ning ema tundis alati uhkust, kui keegi tuttavatest ütles, et siin on nagu paradiisiaias. Kuid nüüd ei olnud ta vanemad juba aastaid aia eest hoolt kandnud, see oli pentsik trots — nad lootsid, et vähemalt ükski lastest jääb nende juurde, kuid öde elas juba kaheksandat aastat Mosk-vas, kus tegi peadpöörivat teadlasekarjääri, ja ega Valterilgi olnud põhjust oma ülikooli juurest ära tulla.

Päris ligidalt mõjus kollane maja isegi meeldivalt: aknad olid varja-tud heledate kardinatega ja valged aknaraamid tekitasid piduliku mulje, maja ees oli korralik lillepeenar ja muruplats. Lillepeenral, kus vanasti ilutsesid mitukümmend roosisorti, oli praegu alpi moonide vahel näha ainult mõnda üksikut — külmad talved ja küllap kõige roh-kem armastuse puudumine oli teinud oma töö. Valter teadis, et aed hakkub just armastuse puudumise tõttu, teda koheldakse nagu võõras-last, ja kui Valter seisis uksele, mõtles ta nagu eelmise mõtte jätkuks, kas peab koputama või niisama uksest sisse astuma. Ta muigas, kuid siis kloppis tugevasti vastu ust.

Oli vaikus. Ta kloppis uuesti ja tundus, nagu kedagi ei oleks kodus, ent siis kostsid sammud, läbi ukse oli hästi kuulda toatuhvlite tuttav lohin: Valter oli kodus.

Jah, aga esimesel pilgul näis, et talle tegi ukse lahti keegi hoopis võõras naine: kuldpruunide juustega, ebamäärases vanuses ja avaralõi-kelises tikitud lillekestega õhtukleidis. «Tere,» kohmas Valter pärast üürikest pausi.

«Sina,» ütles naine, kes oli avanud ukse, ja see naine oli ta ema.

Valter astus sisse. («Sa oled nii nooreks läinud, et ma ei tundnud sind äragi.») Juba esikus haistis ta mingit uut lõhna, mida ta ei olnud siin kunagi mäletanud, ja teda jahmatas külm ükskõiksus, millega ema teda tervitas, otsekui oleks ta igapäevane, võimalik, et isegi soovimatu külaline. Kuid samas pani ta selle oma kaheaastase hoolimatuse arvele ja hakkas kohe vabandama, ent ema palus tal lõpetada ja ütles:

«Ega sa ometi täna jälle ära sõida, näed, ma pean praegu kohe välja minema, võiksid seekord ööseks jääda...»

Suutmata esimest jahmatavat muljet endast eemale peletada, istus Valter mantlit seljast võtmata toolile. «Kas isa ikka on kodus?» küsis ta ja tahtmatult kerkis ta silmade ette õlleputka juures tuigerdanud mees.

«Jah, isa juba tuli, ainult ta tundis end haiglasena ja nüüd magab,» sõnas ema, näol äkki mingi abituse või hirmu ilme, mis samas kadus, ja taas nägi Valter tema tõrjuvalt ükskõikset või jahedat naeratust.

«Ma mõtlesin sõita alles ülehomme,» ütles Valter aeglaselt, «mul on sel aastal olnud kogu aeg palju tööd ja ma võin endale lubada paar päeva puhkust.»

«Miks sa siis mantlis istud?» küsis ema nagu veidi pahaselt ja läks kööki. («Tõepoolest, nagu soovimatu võõras,» mõtles Valter.)

«Kas sa süüa tahad?» kostis ema hääl läbi seina ja selle hääle kõlaga oli kuidagi harjumatu.

Valter avas portfelli, aetas kaasatoodud šokolaadikarbi lauale, läks esikusse, tegi riidekapi lahti, leidis vaba riidepuu ja hakkas juba mantlit kappi panema, kui ta silmad jäid peatuma suureruudulisel sonimüt-sil. Valter tundis, kuidas terve ta keha jõuetult lõtvus ja hinge asus ängistav valu. Nagu ikka veel mitte uskudes, võttis ta mütsi kätte, libistas sõrmedega üle sisemise, veel higiniiske randi, ning teadis, et ei olnud õlleputka juures näinud silmapetet.

Esiteks tahtis Valter kohe tormata ema juurde, nõuda seletust, küsida, mida see kõik tähendab, kuid siis mõtles, et pole praegu suute-line taluma teise inimese häbi (las isa pealegi olla «haige»), ja otsustas (kui üldse seda jõuetust, mis Valterit valdas, saab otsustamiseks lugeda) lihtsalt teha näo, nagu ei aimaks midagi. Ta läks kööki, kus ema oli tema jaoks laua katnud, määris leiva peale võid ja kuulatas, kuidas kostsid kapiuste klõpsatused (ta teeb mulle juba voodit?), ta silus leiva peal või siledaks, leib oli nagu glasuuritud, nüüd peaks ta hammus-tama; juba Valter tõstiski leiva suu juurde, ent laskis käel uuesti lauale vajuda.

«Ema oli tulnud kööki, tal oli mantel seljas, oli valmis välja minema: «Ma tegin sulle voodi ära, tulen arvatavasti hilja, ära siis isa üles aja, kui ta sind näeb, siis kindlasti ei läbe enam lamada, aga tal oli täna palavik ja ta peab voodis olema... Eks me homme räägime, aga nüüd on mul juba kiire.»

«Tead, ema, sa näed väga kena välja,» ütles Valter, tahtmata, et ema kohe ära läheb.

«Tõesti?» — ema nagu oleks punastanud heameelest. «Ah, see on vaid parukas...» Ta seisis, otsekui oodates, et Valter veel midagi ütleb, siis väsis ootamast ja tõstis käe uuesti ukseingile: «Nojah, eks sa jaluta aias ja püüa isa mitte üles ajada.»

«Oota, ema,» hüüatas Valter äkki ja tõusis erutatult püsti. «Ema, kas siin kuskil läheduses on üks väike kohvik...»

Ema vaatas teda imestunult. Valteril hakkas piinlik, tal oli tunne, nagu oleks ta end korruga paljaks kiskunud, kuid samas unustas piin-likkustunde. (Ta võiks öelda, et kohvikut ei ole, mõtles Valter sel het-kel, ja ta võiks lisada, et isa ei ole joodik.)

«Üks kohvik on siin küll, mitte just päris lähedal, Tammiku ja Liiva tänava nurgal. Aga miks sa seda küsid?» sõnas ema mõtlikult ja lisas vastust ootamata: «Kui tahad kohvi, siis võid keeta...» Ta võttis kapist oad ja kohviveski.

«Aga kas see kohvik on alles hiljuti ehitatud?»

«Minu teada on seal alati kohvik olnud,» kehtis ema õlgu, «kuid nüüd on mul küll viimane aeg minna.»

«Nagemiseni,» ütles Valter.

Välisuks sulgus. Valter kuulatas majas valitsevat vaikust. Köögiakna all kaklesid varblased, siutsudes läbilõikavalt, aga ka see oli vaikus. Ta kujutles, kuidas ema oleks ta küsimusele, kuhu sa lähed, vastanud: «Tule, ma kirjutan su nina peale», ja tema nagu väike laps oleks too-

nud pliiatsi ning ema oleks talle midagi nina peale sirgeldanud... Ent kujutelmälestus ei ajanud teda isegi muigama, ta jõllitas võileiba, suutmata midagi süüa, ja silmade ees viirastusid mingid talle tundmatud Tammiku ja Liiva tänav, mille nurga peal on kahe saaliga väike kohvik, mille kummaski saalis on viis lauda.

«Miks just viis lauda?» küsis ta endalt, kui istus külalistetoa tugi- toolis ja hoidis sõrmi oma pakitseva pea meelekohtadel, tundes vere- soonte ärevat tukslemist. Äkki ei tahtnud ta enam mõelda kohvikust, teda oli vallanud too viimasel ajal nii sagedane ja talumatu närviping- ning ta mõtles, et kui jooks praegu lonksu konjakit, siis hakkaks ker- gem. Ta vaatas puhvetkappi, kus vanasti alati hoiti paari veinipudelit külaliste tarvis, ja nägi, et seal oli palju pudeleid (tähendab, isa on ikkagi joodik, arutles ta loiult), kuid need olid kõik tühjad. Hetke seisis ta nõutult, püüdes koguda haje- vil mõtteid, siis, nagu oleks teda haara- nud meeleheide, hakkas avama kapiuksi (kui majas on joodik, siis kind- lasti peidetakse ta eest mõni viinapudel ära), juba ta tundis kohutavat tarvidust juua, kuid otsimistuhinas sattus ta kätte hoopis mustast nahast karp, mis oli tillukese lukuga suletud.

See oli ema päevik, mida ta oli poisikesena kümneid kordi käes hoid- nud, aetuna taga meeletust uudishimust, kuid ta polnud kunagi tihanud lukku lahti murda. Nüüd veeretask ta päevikut paar korda ühest käest teise ja võimalik, et oleks ilma vähimagi südametunnistuspiinata seda lugenudki, kui teda poleks peatanud üks mõte. Ta asetas karbi tagasi oma kohale, sulges kapiukse ja astus hiilivate sammudega isa kabineti poole.

Esimene, mis talle silma torkas, olid pooltühjad riulid, ja need ra- amatud, mis jäänud olid, kõlbasid ainult makulatuuriks — mitte kelle- legi vajalik kirjandus, mida antikvariaat ei osta, taipas ta. Jõupingutu- sega surus Valter maha vihapurske ja siis vaatas seda, kes lamas diiva- nil: lahtise suuga punsunud nägu, sülg nirisunud lõuale, käsi lödvalt- jõuetult rippumas üle diivaniääre, teki alt väljas kasimata, ei-tea-kausa pesemata jalad, hingamine nagu korin... See oli ta isa...

Alati paberite, raamatute ja kaustadega kaetud kirjutuslaud oli piin- likult puhas ning tühi.

Valter istus ja laskis oma silmadel rännata mööda raamaturiiuleid, mis täitsid toa kolme seina, püüdes leida vähemalt mõnda väärtuslikku köidet. Tal jäi mulje, et raamatutest on tahetud iga hinna eest lahti saada, et see pole mitte rahapuudus, mis laastamistöö ajendiks on olnud. Ta mõistis, et on juhtunud midagi tõsist ja traagilist, ent mis?

(Järgneb)

TÕIKLEMISI

*

lahjalt sinine taevas lehvitab valgeid tiibu
tiigid on triiki kilgendavat vett
hommik koputab kuklas nõudes elatisraha
minul on üksainus kamber
ei mitte varjupaik

*

salajased mõtted on kõige targemad
tundmatud noodid kõrvu lõikavamad
aimamatud koodid veres tuikavamad

minu tuid lendasid laotuse alla kaasade järele
mina jäin munakividemaailma järele

*

ühest tuffavast jõest püüdsin kord kota välja
meeldivald ligane kott
rääkis puist juttu ja soovitas tuld teha
mets kuiv korsten kulunud kostsin vastu
aga kus tema
pistab kriiskama no oota sa
ega jäänudki muud kui uputada

*

istume ühendlauas
loeme mõned salmid
saame kõhud täis

Lennart Meri

PUNASED PURJEAINED

Peatükke reisikirjast «Hõbevalge»

1. KUST MA LEIAN LAEVASEPPA?

Aastail 600—750 sai Läänemere laev endale purje ning muutus mere-sõitjate käes kuulekaks ja vastupidavaks sõiduriistaks, mis sobis niihästi kaugeteks kaubaretkedeks kui ka kiireteks kallaletungideks.

Ninda panin pääle mastisida
kui neid pilliroogusida,
ninda panin pääle plokksida
kui neid pideli pulkesida,
ninda panin pääle kõüesida
kui neid kannel-keelesida,
ninda panin pääle purjesida
kui neid neiu põllesida,
ninda panin pääle lippusida
kui neid neiu lintisida.

(Kolga rand.)

Kuni 1962. aastani ei olnud keegi Läänemere muinaslaeva näinud. Tõsi, möödunud sajandi lõpul avastati Oslo fjordis kaks alust, mis olid ehitatud 9. sajandil. Leiukoha järgi hakati neid nimetama Osebergi ja Gokstadi laevadeks. Uurijad oletasid, et Läänemere muinaslaevad pidid olema nende sarnased, niisiis vähemalt 23 meetri pikkused, kõrge pardaga, sügavale ulatuva kiiluga, arvukate aeruaukudega.

See oli kergemeelne oletus ja põhjustas palju segadust. Laeva tüüp sõltub kõige otsesemalt mere iseloomust. Ja kui 1962. aastal taani arheoloogid olid Roskilde lahes avastanud terve laevastiku, selle piiratud veetiheda tammiga, lahe põhja kuivaks pumbanud, viimase kui pilpa maale kandnud ja laevade ümber külamuuseumi püstitanud, pöördusid senised tõekspidamised pea peale.

Peasüüdlaseks oli kiil. Äkki selgus, et järeldused Läänemere sadama-paikade, kaubitsemiskohtade ja jõgede laevatatavuse suhtes ei ole enam maksvad. Läänemere muinaslaeval puudus Gokstadi T-kujulise ristlõikega suur ja raske kiil. See ongi Läänemere aluse tunnus. Järelduste ahel ulatub kaugemale. Laev võis peaaegu kõikjal sõita otse kaldasse. Ta ei vajanud sügavaid sadamaid, küll aga tuulte eest kaitstud peatuskohti. Laeva optimaalne pikkus, arvestades Läänemere lainet, oli 15 kuni 25 meetrit. Madala kiilu ja väikese süvisega sale ja paindlik alus oli võimaline lainetel «ratsutama». See ei ole poeetiline kujund, vaid tehniline mõiste. Rekonstruktsioon tõestas muinaslaeva oivalisi meresõiduoma-

LENNART MERI

dusi. Roskilde laevade vähesed aeruaugud kinnitavad, et muinaslaeva suutis juhtida «käputäis mehi».

Laeva kiilule, täpsemini emapuule, toetus mastikand. See võis olla aukartustäratav mürakas, kuni kümme meetrit pikk, mis kandis purje jõu ühtlaselt üle kogu laevakerele. Vanematel laevadel veeti taagid masti tipust laeva vööri ja ahtrisse, mitte parraste külge, nagu nüüd oleme harjunud nägema. Vajaduse korral oli niisugune mast hõlpsasti allalastav. Kuid taakide asend pidi paratamatult piirama raapurje liikuvust, järelikult ka laeva manöövervusvõimet. Umbes 790. aasta paiku pääses võidule uus taglastamisviis, mille tulemusena muinaslaev õppis ka tihtuuleks liikuma. Tihtuuleks nimetatakse purjele eestpoolt puhuvat tuult.

Raapuu pidi vana taglase juures paiknema laeva kere suhtes poolpõiki. Purje alumine nurk, mille külge kinnitus soot, oli kotikujuliselt kokku krousitud, ja puri omandas muinaslaevale iseloomuliku kolmnurkse kuju. Raa asend lähenes laeva pikiteljele, ja sadamas tõmmati ta nähtavasti masti külge püsti. Purjed, kui nad just hülgenahkadest ei olnud kokku õmmeldud, värviti punaseks.

Ma mies merime poiga,
purjetan punasta merda,
oma merda oigejada,
Viru merda virgilista,
Rootsi merda ruugejada,
sinisilla siilavalla,
punasilla purje'ella —
sinised on servarihmad,
punased on purjeained.

(Kolga rand.)

Eesti rahvalauludes ja koguni kõnekeeles on säilinud väljendus *laevasepp*. See on kõike muud kui luulekujund. Laevaehitajaid kutsuti tervel Läänemerel seppadeks. Seda kinnitab muu hulgas ka tuntud lugulaul Olav Trygvepojast, veel ilmekamalt aga Tõstamaalt pärinev laevaehitusjuhise:

Kust ma leian laevaseppa,
laevaseppa, raudaseppa,
targa tööde toimendajat,
virgu tööde valitsejat,
kes taub mulle rauast laeva,
tammest laeva, puudest purju,
madarasta laevamasti?

2. VÄLJAMÕELDUD AEG

Nagu ajaloos alati, oli tehniline uuendus, mida võiksime siinses reisi- kirjas nimetada ka laevaehituslikuks revolutsiooniks, ühiskonna senise majandusliku ja sotsiaalse arengu kokkuvõtteks. Teisest küljest mõjustas laevaehitustehnika ka omalt poolt majanduslikku ja sotsiaalset aren-

gut, seda kiirendades ja võimendades, kujundades omanäolise merekultuuri, rannamaadele iseloomuliku õigusliku süsteemi, folkloori ja uskumuste ringi, mille tungjooni võime nüüd mõnevõrra üksikasjalikumalt jälgida kui varasematel aegadel.

Islandis ja Norras tegutsenud Snorri Sturlusson (1178—1241), sea-
dusetundja ja laulumees, on meile vahendanud huvitava kirjelduse
ühest ammumöödunud sündmusest. Norralane Harek tahtis oma lae-
vaga pääseda Läänemerest tagasi kodusadamasse, Põhjamerre. Ta sõitis
läbi Öresundi kitsa väina ja kartis taanlaste kallaletungi. Mida ta tegi?

Kõigepealt laskis ta masti maha. Siis laotas ta laeva poordidele halli
purjeriide. Milleks? Ta pidi varjama arvukaid aeruaukusid, sest tema
laev oli suure meeskonnaga sõjalaev. Seejärel käskis ta meestel heita
pikali laeva põhja ja jättis ainult mõned sõudjad vööri ja ahtrisse. Taan-
lased pidasid nüüd tema laeva raskesti lastitud kaubalaevaks — ja lask-
sid laeval takistamata sõita läbi Öresundi!

Siit võime teha rea järeldusi, mida suurepäraselt kinnitavad Roskil-
des leitud laevatüübid. Kõigepealt kõneleb see merel valitsenud õigus-
likust süsteemist, millel on vähe ühist ilukirjanduse kaudu võimutsema
pääsenud kujutlusega viikingiajast. Olgu öeldud, et viikingiajaga jätame
käesolevas reisikirjas hüvasti. Seda pole olnud — vähemalt mitte niisu-
gusel kujul, nagu teda veel hiljaaegu kujutati. Viikingiaeg on välja-
mõeldis, ja selles süüdlasteks olid kõigepealt kristlikud papid, kes kuh-
jasid paganausuliste viikingite kaela omaenda patud, veel enam aga
skandinaavlaste rahvusromantiline kirjandustraditsioon, mille August
Mälk oma «Läänemere isandates» nii osavalt ja natsionalismi kõditaval
viisil importis eesti kirjandusse. See viib teemast kõrvale. Tähtsam
järeldus tuleneb Hareki laeva väliskujust: kinnikaetud aeruaukudega
ei erinenud tema alus tavalisest kaubalaevast. Vastab see tõele?

Viimased leiud kinnitavad, et küll.

Roskilde kuuest laevast olid kolm kaubalaevad.

Neist on vrakk nr. 3 säilinud peaaegu tervelt kuni täävi «viimase
otsani».

Laev oli 13 meetrit pikk, 3,2 meetrit lai ja ehitatud tammeplankudest.
Kaarte samm oli 94 sentimeetrit. Seda on kaubalaeva kohta palju, ja
seda mõistsid ka laevasepad. Laevakere jäigastamiseks paigutati poor-
dist poordi kolm põiktala. Neist teine asus laeva keskpaias ja toetas
masti. Vööris ja ahtris leidus väike tekk. Kaubad paigutati laeva kesk-
misse ossa. Vööri ja ahtri kummaski pardas oli kaks aeruauku, kokku siis
kaheksa aeru laeva kohta. Aeruaukud olid vähe kulunud. Purjekäigul
oli määrav osa, ja aerusid kasutati ainult hädakorral, nähtavasti sisse-
sõidul sadamasse või jõkke, kus tuult kasutada oli raske või ohtlik.
Laeva tääv oli kaarjas ja selle ots paindus kaunilt tahapoole. Ta oli voo-
litud kolme meetri suurusest tammepakust ja külgedelt nikerdatud sel-
liselt, et imiteeris küljeplankude klinkerpaigutust. Kolme ülemist
planku tugevdasid peale asetatud liistud. See oli kaubalaev. Samasu-
gused proportsioonid olid ka vrakil nr. 1 ja 2: pikkust 19 ja laiust 4,2
meetrit. Pikkuse-laiuse vahetegur oli niisiis 4,06 kuni 4,2, pikkus oli neli
laevalaiust või veidi enam. Kaarte samm oli mõnevõrra lühem, 90 sen-
timeetrit (nr. 1) või koguni 75 sentimeetrit. Rasked põiktalad laadun-

giruumi kohal olid tingitud kaubalastist, mis rõhus väliskestale, laeva kandvale osale. Vrakki nr. 1 täiendas vööri ja ahtrisse lisatud plank, mis pidi kaitsma pritsmete eest. Meil nimetatakse seda ruuniks ehk liigpardaks ja rahvusvahelises merekeeles falšpoordiks.

Mille poolest erines muinasaegne sõjalaev?

Nagu Snorri Sturlussoni tunnistusest ilmneb, ei erinenud ta väliskujult kuigivõrd kaubalaevast. Ehituslikud üksikasjad olid samad. Peamine erinevus peitus laeva proportsioonides. Kaubaalused olid jässakamad ja laiema, põiktaladega tugevdatud. Ja ometi, nii tühised nagu need erinevused ongi, osutusid meresõiduomadused sõjalaevadel sootuks teistsugusteks.

Sõjalaevad olid kitsamad ja pikemad, puudusid põiktalad ja kaarte samm oli suurem. Kuid miks võttis Harek läbisõidul Öresundist masti maha? Püüame küsimust sõnastada täpsemalt: millega, mille poolest võis puri, isegi tühi mast teda reeta?

Me jõuame tagasi kiilu juurde.

Raskes lastis kaubalaev istus sügavamalt vees. Proportsionaalselt kiilu kergusele pidi ka tema purjepind olema väiksem. See omakorda muutis ta sõjalaevast aeglasemaks. Mastipuu oli eriti kvaliteetne, seda valiti ja tahuti hoolikalt. Ülearu pikka masti ei hakanud keegi kaubalaevale püstitama. Sõjalaeva võis reeta suur purjepind, veel enam aga kõrge mast. Mõistame Hareki lihtsat kavalust. Mõistame ka seda, et kaubalaev oli puutumatu.

Madala kiiluga Läänemere kaubalaeva suurim süvis ei ületanud 1,20 meetrit, sageli piisas juba 0,8—1,0 meetri sügavusest sadamapaigast.

Sõjalaevade süvis oli veel väiksem.

Kõik algas kiilust, laeva emapuust.

*

Kaljase emapuu püüti varastada: siis laev lükkuvat küirelt. (Varbla.)

Laeva emapuu sõidetakse ruttu metsast koju, et laev ruttu sõidaks. (Emmaste.)

Raha pannakse esimese täävi ja masti tapi alla, harilikult esimese masti tapi alla, selleks et laeval oleks hää õnn. (Pärnu.)

3. KES NAD OLID?

Põhjamaade ilukirjanduslike klišeede hulgas on kõige jonnakamaks ja tüütumaks osutunud kujutlus viikingiajast. Breemeni Adamast alates on seda kirjeldatud kui paganausuliste hõimude bioloogilist röövimislusti. Rahvusromantilised ajaloolased on püüdnud seda hiljem õilistada vihjega Skandinaavia ülerahvastumisele, mille viimase aastakümne arheoloogilised uurimised oma modernsete statistiliste meetoditega on tunnistanud põhjendamatuks. Ilukirjanduses kehastas viiking Põhjala vägilasjõudu. Nende sõjaretkeis nähti peaaegu et loodusliku sangarluse plahvatust, viikingluse sõjakat iseloomu rõhutati ja võltsiti «lausa narril kombel». Ent saagade kirjanduslikud allikad on osutunud väärtusetuks või paremal juhul laialipudenenu pisifaktide mosaiigiks, mille põhjuslikud seosed ei pea paika. Läänemere ajalugu, nagu hilja-

aegu tunnistas keegi skandinaavia ajaloolane, ei kannata mitte allikmaterjali puuduse, vaid väheväärtuslike allikate rohkuse all. Neid on võetud tõe pähe ja tegelikkus on sellest tundmatuseni moondunud. Veel enamgi: liiga sageli «samastatakse viikingeid skandinaavia meresõitjatega».

Kes nad siis õieti olid, küsib rootsi ajaloolane Erik Lönnroth, — need laevnikud, kes liikusid Läänemere—Volga veeteel? Millistena, kellena peaksime neid kujutlema nüüd, mil kristlike misjonäride hirmupilt verisest viikingiajast on purunenud kildudeks? Helgö rauasulatusahjude rahulik suits; kaubalaeva puutumatus; laevatööstuse keskus Ojamaal; viikingite kammitööstus Peenemündes — jah, see on tõepoolest rabav kontrast mõökade-kilpide kõlinalale ja ürgsele sõjakisale.

Tõenäoliselt eksib meie lehekülgedele ka edaspidi viikingit tähistav sõna, sest oleks naeruväärne võidelda terminite vastu. Sõnad ei ole süüdi. Süüdi on teadmatuse, mis sõnale on andnud väära sisu. Püüdkem sellest lahti saada. Ka *vikerlased* on rahvusromantiline sõnalooming, mida ei tihkaks reisikirjas kasutada. Kuid rannakeeles on säilinud *laevnik* ja *meriline*. Need erapooletud ja kaunid sõnad teenivad eesmärki mõnevõrra paremini. Tõmmakem siitpeale võrdusmärk ehteid ja adrahõlmu se pistava, kaubitseva ja merd sõitva viikingi ja laevniku, Läänemere omanäolise merekultuuri looja vahele. Ei oleks ülearune lisada, et viiking tuleneb Põhjala sõnast *wic*, mis tähendab kaubarahuga kaitstud lahte, niisiis lahemees, laheline. Samast tüvest tuleb *viigerhüljes*, meie väljasurev lahelihüljes. *Viiking* lahemehe tähenduse esineb esmakordselt 680. aastal. Ka meie Läänemaa kandis Põhjala keelepruugis nimetust *wiek*, mis käibis kahekümnenda sajandini.

4. LAEVAD PÕLEVAD, HINGED RÄNDAVAD

Merekultuur lõi mereusundi, milles laeval oli keskne koht. Selle tummas tunnistajad elavad meie rannakülades praegugi. Tasapisi saeti Koguva küla pukktuulikud põletuspuudeks, kuid endiselt külitavad muistsed paadikered rinnakõrguste kiviaedade peal, tõrvmustad ja salapärased põliste vahtrate ja saarte rohelistes hämaruses, käeulatuses ja ometi kirve jaoks puutumatud.

Laeva võis siiski põletada, kuid ainult ühel päeval aastas, kui päikese ring oli jõudnud oma haripunkti: suveharjaks nimetati seda päeva. See on nüüdne jaaniõhtu.

Tavad, mida võtsime kokku ebateadusliku nimetusega mereusund, jaotuvad õigupoolest kahe keskkonna vahel. Üheks oli laev ja teiseks meri. Laev oli kodu, kodukolde projektsioon merele, küll liikuv ja ekslev, kuid kõikjale vedas ta kaasa kodukolde kaitsjaid. Ta oli niisama elav nagu kodu, saades sealt oma elusädeme, mille ta merele kandis.

*

Laeva esimesed laastud viis meister sauna kerisele ning soendas sääl, siis viis ta laastud laeva tagasi. Laastudega tuli siis laeva vaim laeva. Laevalt lahkus vaim enne laevahukku. (Pärnu.)

Tallinnast Viru poole kutsuti laeva vaimu haldjaks ja lääne poole ka kotermanniks. Ta sündis esimesest laastust, oli tujukas, kergesti haavuv, seltsimatu ja isegi arg. Sellest hoolimata ei olnud laeval ega laevkonnal truumat sõpra. Hädas aitas ta purjesid rehvida, tüüri hoida ja hoiatas õigeaegselt tormi või hukatuse eest. Kui aga miski ei suutnud laeva enam hukatusest päästa, päästis laeva vaim ennast ise. Hüppas ta tühjade kätega üle parda, pääsesid mehed tühjade kätega, see tähendab — laeva kaotuse hinnaga. Lahkus ta laevalt, kirves vööl ja kott seljas, oli lootust vähemalt osa lastist kindlasse paika toimetada. Jõelähtmest pärineb muistend kolmest laeva vaimust, kes üheaegselt ilmunud kolmemastilisele purjekale ja läinud omavahel vaidlema, kes neist esimesena tuli ja laeva haldjaks hakkab.

Põhjjala folkloori näkid asusid eesti mereusundisse elama juba hallil muinasajal, jõudmata läti folkloori, ja õppisid meil koguni kandlemängu ära. Uskumuste levik, kõrvutatuna vanaaja asustuskaardiga, lubabki merekombestiku üksikuid ilminguid teatud tööpärasuse ja täpsusega dateerida, see tähendab nende vanust hinnata.

Kuusalus tuntakse rannavaimu, kes endasarnaste seast kuninga valib (viidakem laevajuhile, laeva kuningale), ning Muhus lõkitsejat, küünla või koguni heinaküüni suurust leeki, mis inimesi ikka kaugemale merele, peidetud aarde poole meelitab. Jõelähtme merehaldjaga on vahekorrad eriti sõbralikud: vahel hüüab ta laevnikule, mis suunas tuleb purjetada merehädaliste päästmiseks. Nad on liigutavalt inimesesarnased, käivad tubakat laenamas (Lüganuse) ja kaebavad raske elu üle.

Rannavaim ongi omamoodi ühenduslüli sõbraliku laevavaimu ja sootuks karmima merevaimu vahel. Laev oli kodukolle ja rand kodukihelkond. Meri oli võõras keskkond, ja vahekorrad merega muutlikud, kord heatahtlikud, kord vaenulikud, sõltuvalt sellest, kuidas laevnik oma kohustusi mere vastu oli täitnud. Heatahtlikkus ei olnud garanteeritud, selle saavutamiseks tuli vaeva näha, kulutusi kanda, tunnustada looduse jõu ülemvõimu ja teda lepitada.

Kuusalus Kolju neemel toodi ohvreid Kolju-taadile. Tõenäoline ohvrikoht oli Toompea paepank, ehkki feodaalne linn on kustutanud kohalikud pärimused. Siiski õnnestus veel «viimasel hetkel» jäädvustada muistend, mille kohaselt Tallinnas ohverdatud seapäid, noid kummalisi merevõimu sümboleid; mõistagi ei võinud see tava tekkida hansa-aegses ristiusulises linnas, ja tavandi püsimine läbi keskaja, kuni M. Eisen selle 19. sajandi lõpul üles märkis, on võrdeline tema vanusega, sügavale mulla alla ulatuvate juurtega. Samasugune kuulus ohvripaik asus ka Mustjala pangal Saaremaal. Seal seisnud koguni «jumalakuju». Möödunud sajandi koduloolased jäädvustasid järgmise pärimuse:

Panga küla elanike hulgas käib jutt, et ennemuiste olla iga aasta üks elusolend, inimene või pudulojus, pangast alla kukutatud ja sügavasse hauakohta haaratud, kus ta merejumalale saagiks neelatud. Et niisugust õnnetust ennetada, otsustanud inimesed merejumalat enda poole võita iga-aastase vabatahtliku ohvriga, mis kuuldavasti olnud õlu ja viin. Nimelt sõidavad veel nüüdki [1861] teatud päevadel mehed paadis

mingi kohani, kus meri mühisedes keeb ja kobrutab. Seal valatakse õlu ja viin merde, ja merejumal on lepitatud . . .

*

Kui vahekorrad merega olid korrektselt klaaritud, kujunesid meriliste suhted oma keskkonnaga rahumeelseteks, isegi sõbralikeks. Mere-meestest pillimehi kutsuti sageli merepulma mängima — põhjus, miks mehed eelistasid pilli merel mitte puudutada. Ehkki merepõhja laskumisel mähitakse pillimehe nägu vetehaldja põlle sisse (Tõstamaa), oli risk kaunis suur. Mere põhjas käib oma töö ja tegemine, kuid neljapäeva õhtuvaikust ei olnud laevnikel lubatud häirida.

Meie katel keetanessa
Neljapäeval nõidadele,

kinnitab rahvalaulgi. Neljapäev on tooru päev, Põhjala «piksejumala» püha, mille taga nähkem ikka oma Tulesaare valgusesähvatust, sest reede oli pühitsetud Frijale (*Frija* > reede), Põhjala Venusele, Tooru ja Lemminkäise emale, kelles Tacitus nähtavasti arvas ära tundvat Isist ja kelles meie arvame ära tundvat igivana kuukalendri viiepäevase nädala lõppu, tabulist päeva, mis keelas töid-toiminguid ja ankru hiivamist ning kuulutas keelust üleastujaile hukatust ja kadu.

Muiste peeti Eestis kogu neljapäeva pühaks ja toimetati kõikisugu taigu, ja veel 20. sajandi algul ei kõlvanud neljapäeva õhtul tööd teha. Tooru kuu oli jaanuar, islandi keeles *Thorrabraut*, ja sõna viimane pool tähendab murdumist, purunemist, lõhkumist või lõhkemist. Järeldused oleksid siiski ennatlikud. Aja arvutamise tarve kujunes aja arvutamise oskuseks niivõrd varakult, et peame selles nägema inimliigi ühte olulist tunnust. Oleme juba varemalt osutanud, et kipume tehnoloogiat samastama kultuuriga ja tehnoloogia puudumist kultuuri puudumisega. Ajaloo tunnustamine kuulub hea tooni juurde, tegelikult usume ikka lihtsameelselt ja egoistlikult, et õige elu ja õige kultuur algas alles meie endaga. Oleme maailma nabad ja solvume, kui meie lapsed niisama enesestmõistetavalt ennast kultuuri nabaks peavad, isadele-emadele ruumi jätmata. Jutt löi üle aisa ja tuleks maha kärpida, et kõlama jätta küsimus: miks neljapäev? Hoolimata sellest, et läänemeresoome arvsõnade aluseks oli seitsmendsüsteem, niisamuti Kuu faasidega jaguv ja aja mõõtmisele kohaldatav arvutusviis? *Kaheksa* on hilisem mõiste, algse tähendusega kaks kümnest vähem, *üheksa* vastavalt üks kümnest vähem, *kümme* ise oletatavasti indo-euroopa laen (*dekn*, vrdl. ladina *decem* 'kümme'). Küsimine on kõikide kohustus, vastamine väheste võim. Miks neljapäev? Ei tea, ei mäleta.

5. NAEL PÕHJAS

Liikumine, kui teda ei käsitleta just modernse füüsika vaatevinklist, eeldas aegruumi, mida piiras kodune ja tuttav algus ja niisama kombatav, kuid udune lõpp. Meresõit esitas lakkamatult kosmagoonilisi küsimusi ja küsimustega üheaegselt ka vastuseid, luulehetki, millele ei tar-

LENNART MERI

vitsenud eelneda analüüsi. Läänemeresoomlase kosmos koosnes kahest vastandlikust osast: elukeskkonnast, mida nimetati *maaks*, ja selle kohal asuvast taevast, mida nimetati *ilmaks*. Universum ehk läänemeresoomlase *maailm* kinnitus Põhjanaanla külge. Stella Polaris ei esine sel juhul suuna, vaid aluse ja maailmasamba tähenduses. Põhjanaanlast lähtusid ilmakaared, mida võiks kujutleda suvekoja lattidena. Kaari on neli, ja nendele laotubki taevas, mille nimetuseks oli nähtavasti *juma*. *Taevas* ise on laen tundmatust kunda keelest ning suguluses sanskriti sõnaga *daivaś*, algselt 'valendav, hiilgav'. *Juma* laotuses on palju väikesi auke. Need on tähed. *Juma* tiirleb iseenesest koos kõigi tähtkujude, päikese ja kuuga. Et ilma- ehk taevakaared määravad sooja või külma, sai *ilma* teiseks tähenduseks *ilmastik*. Vooremaa Ilmjärve nimetust seletataksegi ilma ennustamisega järvepeeglit.

Maailma lõpp ei olnud ajaline, vaid geograafiline mõiste. Aeg oli lõpmatu, ruum lõplik. Aja lõpmatuse tajutajad olid vahel teravamgi praegusest, sest side ammu kadunud põlvkondadega oli elav, inimene toetus igas oma otsuses ja sammus esivanematele, ning nende lähedaloleku illusiooni süvendas veelgi asjade maailm. Need pärandusid põlvest põlve, säilitades paljude puudutuste soojust, paljude sündmuste sosiinaid. Ruumi lõplikkus oli sellega järsus dissonantsis. Lõppu kujutleti püdele merena, milles võiks aimata Jäämere tunnuseid, või ka kaljujärsakuna, isegi kivitõkkena, mille taga koerakoonlased ehk lõunaestlaste peninukid valvsalt saaki luurasid.

Luulet lihvitud kogemused, luulehetk ei sattunud vastuollu ajalise maailma argisusega. Varakeskaegsete Läänemere allikate seas on säilinud kolm purjetamisjuhist, neist vanim 1073. aasta paiku kirja pandud. Nad ei kuulu siinsetesse ajaraamidesse ja neist tuleb hiljem juttu. Märkigem ainult olulisimat seika. Kolmest juhiseist ei ole ükski Kesk-Euroopa algupära. Kõik kolm on kujunenud Põhjanaan navigatsioonikogemuste põhjal. Kolmest kõige täpsem kirjeldab laevateed täies kooskõlas Pythease teekonnaga Lõuna-Rootsist üle Birka ja Edela-Soome Revala lahte.

Purjetamisjuhis sisaldas teatud hulga kohanimetusi ja nende vahemaid. Viimased on antud ööpäevateedes, ja see on juhise põhiühik. Ent selle pikkus kõigub 110 ja 165 meremiili vahel. Niisiis on ööpäevatee tuletatud mitte teooriast, vaid praktikast. Põhiühikus kajastub sõidu keerukus, tuule tõenäosus, karide rohkus, nähtavasti ka ööbimisvõimalused, teiste sõnadega, kogemus, mille täpsuseaste sõltus kahest tegurist: kogemuse talletamise kestusest ja kogemuse vahendamise viisist.

Kui haarama «punaste purjeainete» ajast tagasi Saaremaa laevkalmeteni, saame aukartustäratava 1700-aastase traditsiooni, kuid see võis edasi kanduda üksnes suuliselt. Ka kirjalikud purjetamisjuhised on stiililt ja sõnastuselt lakoonilised nagu tekstid, mis olid määratud päheõppimiseks. Nii see kahtlemata oligi. Breemeni Adam, vanima juhise kirjapanija, toimis antud juhul kui merefolkloori koguja ja depoetiseerija. Purjetamisjuhiste ratsionaalne tuum pidi kirjaoskuseeelsel ajal talletuma sarnaselt igasugu muu rahvaluule ratsionaalse informatsiooniga. Parallelismid, alliteratsioon ja poeetilised kujundid olid mnemotehnilisteks võteteks, mis hõlbustasid teadmiste-kogemuste talletamist. Kui üks element mälust välja langes, ei muutunud infor-

matsioon sellega veel kasutamiskõlbmatuks. Kaasaegset teadlaseargood kasutades võiks parallelismi nimetada kordusinformatsiooniks. Tal on oma piirväärtus, mille ületamisel kordusinformatsioon muutub müraks.

Läänemere vanim lootsia oli järelikult rahvalaul. Nimetagem seda aega navigatsioonikunsti folkloorseks järguks.

Kuid ööpäevateed tuli kontrollida.

See tähendas kiiruse hindamist.

Kiirus on pikkuse ja aja suhe.

Pikkuse määramine eeldab kahe punkti vahelise teelõigu mõõtmist.

Aja määramine eeldab omakorda ööpäeva jaotamist kindlateks ühikuteks. See oli raske pähkel. Päeva ja öö kestus muutus navigatsiooni kõrgajal Põhjalas eriti kiiresti, pakkumata tuge. Selles suhtes oli läänemereelane hoopis täbaramas olukorras Vahemere või Bengali mere laevnikust: nende jaoks oli päeva pikkus praktiliselt muutumatu suurus. Jätkem Koidu-Hämariku fenomen hetkeks kõrvale ja piirdugem päikesega. Oleme harjunud teda pidama kindlaks orientiiriks. See ei ole just eriti täpne mõttekäik. Päikesega on asjad nii, et ilmakaarte määrajana võime teda kasutada üksnes siis, kui teame täpset aega, ja vastupidi, ajamõõtjana võime teda jällegi ainult siis kasutada, kui meil on ilmakaared teada. See on suletud ring! Erandiks on astronoomiline keskpäev, mida saab määrata kõige lühema varju järgi. Sel hetkel osutab vari täpselt põhja. See oligi kella ja kompassi eelsel ajal ainus võimalus ilmakaarte täpseks määramiseks. Aegade jooksul kujunes sellest välja päikesekell, vanim navigatsiooni-instrument Põhjalas. Kümnekonna aasta eest leidsin Muhu Koguväes Tõnise pere sammaldunud kiviaiast niisuguse päikesekella. See oli kaunilt tahatud nelinurkne paeplaat, umbes 10 sentimeetrit paks, 35×35 sentimeetrit suur, ringikujulise numbrilauaga, mis meenutas kompassilehte. See oli kohalik töö, nagu Tõnises kinnitati, möödunud sajandi algupoolelt. Päikesekella valmistamise oskus pärineb kompassi-eelsest ajast. Seda näib kinnitavat eesti keel: päikesekella nimetati *päevakiviks*, kompassi *põhjaktiviks*. Kuivõrd mõlema riista väliskujus ei ole vähimatki sarnasust, pidi nimetuste sarnasus tulenema päikesekella ja kompassi funktsioonide sarnasusest.

Ööpäevatee on laevasõidu kohalikest iseärasustest tulenev ühik, pigem mõiste kui ühik, ning tema piirpunktid — oletatavad ööbimiskohad — võiksid huvi pakkuda arheoloogidele. Ööpäevatee kõrval tunti Põhjalas ka kindla väärtusega meripenikoormat nimetusega *ukaesiö*, *ugeso*, mis kaardile kantuna osutub 4,5 meremiili pikkuseks. Neli ja pool meremiili on 8,3 kilomeetrit, teiste sõnadega, ligilähedane eesti penikoormale. Tuleb silmas pidada, *ukaesiö*'t tõlgendatakse kui kaugemat punkti silmapiiril, mis laevalt veel nähtav on. *Ukaesiö* ehk meripenikoorma väärtus sõltus niisiis vaateleja asendist, s. o. masti kõrgusest. Silmapiiri kaugust miilides arvutatakse valemil põhjal

$$2,075(\sqrt{a} + \sqrt{b}),$$

kus *a* on vaateleja kõrgus merepinnast ja *b* vaadeldava objekti kõrgus merepinnast, nii üks kui teine meetrites. Avamerel seilates on *b* väärtus null. Võhikule tundub uskumatuna, et merel võiks pilk pidama jääda lagedal veeväljal. Oleme harjunud merd samastama lakkamatu

liikumisega, keerduva ja laguneva laine lõpmatu mänguga, mille luuliseks võrdkujuks

tumeroheline, lainepehme voodi,
kõik on hõljuv, käes ja kaugel, unenäo moodi.

Nii see on ja ei ole ka. Hommikune meri, õhtune tüün meri on võimeline uskumatult kaua säilitama vahuse joome jälge, põhjatusse kadunud laine tardunud krooni. Professionaalsele silmale on rahulik meri täis orienteerumistähiseid. Neid on sinna külvatud mitte vähem kui põhjamaalase jaoks nii monotoonsesse stepimaastikku. Niisiis — valemi juurde tagasi tulles — on meil tegemist erijuhuga, kus «vaadeldava objekti kõrgus merepinnast» võrdub merepinnaga ja *b* väärtus on järelikult null meetrit. Lihtne arvutus näitab, et 4,5 miili pikkune *ukaesiö* ehk meripenikoorem annab sel juhul *a* väärtuseks 4,8 meetrit. See on kõigiti usaldusväärne tulemus: Läänemere muinaslaeva raa kõrgus merepinnast oligi, sõltuvalt laeva suurusest, 4,0 kuni 5,0 meetrit. Vaatleja asus mõistagi masti ja raapuu ühenduskohal, sõlgusel. Mastikorv on hoopis hilisema aja rats.

Niisiis tugines folkloorne navigatsioonikunst pidevale vaatlusele, mälule, orgaanilisele traditsioonile. Võib-olla peaksime siinkohal selgitama, mida navigatsioonikunsti all mõista. See ei ole luksusjahi purje rehvimine, turismilaineri elegantne manööver ega alusest maksimaalse kiiruse väljapigistamine. Navigatsioonikunsti põhitunnus on igavam, olulisem ja üldisem, kehtides kõige moodsamas allveelaevas niisama nõudlikult nagu Läänemere algelises muinaslaevas: navigatsioonikunst tähendab oskust mis tahes hetkel maksimaalse täpsusega teada laeva asukohta. Moodsate laevade roolikambris liigub pliiatsijoon merekaardil lakkamatult laevaga koos ja punkt, kus tüürimees oma nõelteravaks ihutud kirjapulga paberilt järsu liigutusega lahti rebib, on sellel sekundil laeva keskpunkt. Kursi pidevuse kaotamine on kuritegu, mis maksab diplomi. Pidevust taastada on isegi kaasaegse tehnilise varustuse juures hoopis keerulisem kui pidevust säilitada. Kuid kompassi- ja kella-eelsel ajal oli laevatee pidevus ainsaks niidiks, mis juhtis mehi ja saatusi. Ta oli silmade ees katkematu pildireana. Hommik algas tuttava neemega, õhtu saabus tuttava laiuga. Sinna vahele lükkusid päevased ulgumerelõigud — ei maa- ega meremärki, sombustel päevadel ka mitte päikest, valgetel suveöödel ammugi mitte Põhjanaanala. Oli penikoorem, oli tuul, mis võis tugevust ja suunda muuta, ja olid ebavõrdsed ööpäevateed.

Ebavõrdsed sellepärast, et ööpäevatee pikkuse määras peale muude tegurite kohalik rannaõigus. Sellest tuleb teises seoses veel juttu.

Navigeerimine ühest peatuspaigast teise piki laevakurssi, mida sajan-dite kogemus oli sõelunud optimaalseks, jõudis Läänemerel nii sügavalt juurduda, et selle võtsid hiljem üle ka hansalaste koged. Peame hetkeks ajaraamidest ette haarama selgitamiseks laevateede hämmastava konservatiivsuse põhjusi. Meri on vaba, meri on piiritu, kipume mõtlema, unustades, et see on luuletaja tõde, mis laevniku tõega kokku ei puutu. Hansalaste suure süvisega kogedele olid muistsed mereteed sobimatud. Ometi klammerdusid nad traditsiooniliste seilamissuundade külge, nagu

poleks tegemist avamere, vaid kitsalt märgistatud maateega. Teisiti see ei võinudki olla. Kas Skandinaavia oli saar? Kas Eesti oli saar? Keegi ei teadnud seda, või kui teadiski, ei reetnud. Navigatsioonikunst põhines suulisel pärimusel. See oli kohapealne kogemus, vaimne looming, mida ei saanud ristiga meelitada, mõõgaga võtta, tasku pista ja ära vedada.

6. KOIDU-HÄMARIKU FENOMEN

Nüüd on paras aeg rääkida Koidu-Hämariku fenomenist.

Selleks peame määrama läänemerelaste laevateede meridionaalse ulatuse, ehk lihtsamalt öeldes, vaatama, kui kaugele lõunasse ja põhja võisid ulatuda eestlaste laevaretked.

Juba enne Tacitust oli eesti keeles juurdunud lääneslaavlaste, vene-laste mõiste. Läänemere lõunarannik oleks siis laevasõitjate tõestatav lõunapiir.

Üks soome juhtivaid arheolooge on uurinud Põhja-Eestis valmistatud ehete levikut põhja suunas. Neid rauaajast pärinevaid hõbeehteid nimetatakse rinnalehtedeks ehk kirvekujulisteks ripatsiteks. Nad on ainult Eestile omased ja sepad, kes neid valmistasid, elasid Revala, Rakvere ja Tartu ümbruses. Peale Revalamaa on neid leitud Ingeris, Vaga jõgikonnas (Severnaja Dvinaa e. Viena lisajõgi), Kirde-Soomes ja kõige enam Norra põhjarannikul, Vardöst lääne poole. Vardö asub Murmanskist umbes 175 kilomeetri kaugusel. Rinnalehti on peetud õnnetoovaiks amulettideks. Nad on ligikaudu 7—8 sentimeetrit suured ja kaunistatud maagilise plettmotiiviga. Selles võib ära tunda mao stilisatsiooni ning joogisarvi, mille analoogiaid on leitud Kihelkonna, Muhu ja Läänemaa vanimatel (14. s.) hauakividel, aga ka laeva stiliiseeritud kujutist ning — lisagem omapoolse vihjena — laeva ankrut meenutavat riistapuud. Varangeri poolsaare idaosas Vardös avastatud rinnalehe juurde kuulus eesti kaksikristnõel, mistõttu leidu on terveniisti «lausa eestiliseks» nimetatud. Kuid arheoloogile omase otsekohe-susega lisab autor, et Eesti ja Lapimaa kaubasidemete geograafiat ei ole käsitletud ja ulatuslikumad järeldused seetõttu enneaegsed.

Kui arheoloogia üksnes vihjab eestlaste kaubasidemete võimalusele Lapimaaga, siis rahvaluule, keel ja kombestik näivad seda päris silmatorkava üksmeelega kinnitavat. Lapimaa on meie pärimustes kõige sagedamini esinev geograafiline mõiste. Temaga seostati nõidusi-haigusi, jahihõõne (järelkult küttemist!), rändlindude kadumist (linnuladadad?), loomahaigusi, tuleviku ettekuulutamist, eeskätt aga kujutlust ohtlikust ja kavalast vaenlasest. Lapimaa ei olnud abstraktne «mitmetsetme»-sarnane kauguse kujund, vaid sellest sillerdab läbi mälestus reaalsest maastikust.

Mida ütleb selle kohta keel?

Läänemeresoome *lape* vanim tähendus oli eraldatud paik, kaugel koht; *lappelle minema* tähendas millestki kõrvale minema, ja *lappel-pai-gas* võis kohtuda läbirääkijaga või ka loitsijaga — mõlema mehe väli-sed tunnused olid muiste küllalt kokkulangevad. Viidakem aegade metsseakujudele, loomapea seosele muinaslaevaga, ja nii saab mõnevõrra selgemaks, miks *lape* kõigele lisaks tähendas veel poolt siga või

mõnda muud (ohvri-?) looma. Lapimaal ehk *Lapus* elased *lapulised*, kes muiste käinud koos *koerakoonu-rahvaga* maad rüüstamas. Jätkem meelde, et keel seostab lapulisi ja koerakoonlasi. Sellest järelduvad, nagu edaspidi näeme, mitmed huvitavad võimalused.

Külmtõbi tuli Põhjamaalt ehk Lapimaalt lapu nõiana (Räpina, 1863). Saaremaale ilmus lapu nõid kulli kujul linnujahi ajaks, ja kui kütt eksikombel tema pihta laskis, lendas kuul tagasi ja tabas jahimeest. Meie enda kodukootud nõiad lendasid pärast ketrustööde lõpetamist neljapäevaõhtuti Lapimaale pidutsema, — sarnaselt virmalistega (Võnnu). Kontvõõraid, kes pulmapeole ilmusid, kutsuti lapulisteks ehk koerakäpalisteks, ka kontjalgadeks. «Koerakäpalistele peab õlut ja viina antama, muidu toovad nende sajatused noorepaarile õnnetust.» (Vigala.) Pikendagem sünonüümide rida: laplane ehk lapuline ehk koerakoonlane ehk koerakäpeline ehk kontjalg. Viimase paralleeltähendus on luustik, see tähendab koolnu, kuid vanemate avastusreisijate keelepruugis ka suusad, mis metsavõõndis on teatavasti mõlemalt poolt nahaga kaetud ning andsid põhjust võrrelda neid luust jalgadega. Kontvõõraste suhtes tuli ülimalt ettevaatlik olla: kus lapuline kuseb, sinna kasvab nõges. Lõpuks ei olnud ka tuulispask midagi muud kui toosama Lapimaa nõid, kes nähtamatuna püüdis talu põllult ära viia selle aasta viljatulu.

Lapimaad tunti eesti keeles paremini kui Lätimaad!

Eraldagem siiski konkreetne abstraktsest. Targad ja nõiad, rikkad ja imelikud on kõigi rahvaste folklooris elama pandud maailma ääremaa-dele. Nii ka eesti rahvaluules, ainult selle vahega, et meil oli selleks ääremaaks reaalne geograafiline piirkond, mille nimetuski on nüüd kõigisse kultuurkeeltesse levinud. Osutagem veel ühele seigale. Hiliskeskajal, kui eestlastest laevnike geograafiline eruditsioon ahenes, asustati rahvaluule targad-nõiad ümber Virusse, Sõrve, Hiiu-Kõpule, Ruhnu saarele, teiste sõnadega, aladele, mille ühiseks tunnusjooneks jäi ikkagi laevasõit, lähemad-kaugemad kontaktid ja kontrastid. Seevastu ei tunne eesti rahvaluule «setu nõidade» mõistet. Nähtuste kompleks, mida võiksime ühendada lapuliste-koerakoonlaste ühisenimetajaga, ei paiknenud mitte ebamääraselt kaugete metsade taga, vaid seostus esijoonel laevateedega. Kõige vahetumalt ja silmatorkavamalt avalduvat laplaste kultuuripärand eestlaste muinasusundis.

Mis me sealt küll otsisime?! peaksime imestama ja imestamegi. Meie teemaks on endiselt Koidu-Hämariku fenomen. Imestada pole häbiasi.

Peame selgitama laevaretkede põhjuse.

Varakeskaegse Euroopa õukondlaste ja kirikhärrade elevantiluust ehted, piiskopisaad, tuhanded krutsifiksid ja kümned tuhanded palvehelmed, pühakusäilmete laekad, altaripildid-diptühhonid, pühakirjade köited ja nii edasi ja nii edasi ei olnudki elevanti-, vaid morsaluust.

Morsaluu oli varakeskaegse Euroopa elevantiluu.

Morsk on teatavasti hülgetaoline imetaja, kuid ligi kümme korda raskem ja neli-viis meetrit pikk. Kihva pikkus on kuni kolmveerand meetrit, kaal kuni neli kilo.

Oleme jõudnud põhjuse juurde ja sunnitud sellel hetkeks peatuma, Koitu-Hämarikku silmist laskmata.

Morsk on laen läänemeresoome, täpsemini lapi keelest. Eestikeelses

kirjanduses, koguni ENE-s nimetatakse morska ka merihobuks, mis on tuletis skandinaavia nimetusest *walross*, *walrus*. Sellega on juhtunud naljakas lugu.

Wal, kui mäletate, oli ju omakorda laenatud meilt: läänemeresoome *kala* > inglise *whale*. Liitsõna teine pool, *ross* ehk *rus* tähistas Põhjas — ka meil — nii hobust kui laeva. Skaldiluule vältis ideoloogilistabulistel põhjustel *laev*-sõna ja kasutas selle asemel poetilise võrdkujundina *ratsu*-sõna. Laev oli purjeratsu, laineratsu, koguni vaskirattane täkk. Viimane kujund muutub mõistetavaks niipea, kui maname silmade ette sõjalaeva poordi külge kinnitatud ümmarguste kaitsekilpide rea. Nüüd saavad meile selgeks ka eesti mereliste rahvalaulude mängureeglid, kujundite range süsteem juba tuttavates värsiridades

Laeva kippar, poisikene,
oia *ohjad*, keera köied . . .

või Järva-Jaanist kirjapandud laulus

Laulan laulust *hobuse*
Sõnadesta sõidu *täku* [. . .]
Siis läen Soome sõitemaie,
Soome silda raksatele,
aluspalgid paugatele .

mis vastupidiselt senistele arvamistele on kaheldamatu sõjalaul, hoolimata sellest, et möödunud sajandi laulik ei tarvitsenud oma kujundite algsest tähendusest enam teadlik olla. Niisiis tähendaks meie *merihobu*, saksa *Walross*, inglise *walrus* õigupoolest kalaratsut, täpsemini kalalaeva, kokku võttes suurt ja väärtuslikku saaki. Selle kõrval tunneb inglise keel ka otse lapi algupäraga laenu *morse*.

Elevandiluu ehk vandel on löönud sügava armi Aafrika ajalukku. Vaevalt oli Sise-Aafrika avastatud, kui kullaga võrdsustatud vandli nimel notiti maha kuus seitsmendikku aafrika elevandi populatsioonist ning kujundati väevõimuga ümber kogu hiiglamandri ühendusteede võrk.

Kõrvutatav on üksnes zooloogiline, mitte ajalooline külg.

Morsk eluneb arktiliste merede kitsalt piiritletud rannavöendis. Nagu elevantki, esines ta muiste hiiglakarjadena. Veel 1778. aasta augustikuu märkis James Cook, et morsad katsid terveid jäävälju «hirmuäratavates kogustes». Retkel Valgesse merre tappis norralane Ottar 875. aastal kahe päeva jooksul kuuskümmend morska. Morsakihv oli varandus, kuninglik kingitus selle sõna otseses mõttes: anglosaksi kuningas Alfred saigi kingiks morsakihvu.

Karusnahametsade ja «merevaigusaare» kõrvale on nüüdsest peale astunud vandlirannik kauge Turjamere ääres.

Seda me otsisimegi — kui tagasi tulla laevaretkede põhjuse juurde.

Meie ülesandeks on endiselt põhja-lõunasuunaliste kultuurikontaktide ulatuse määramine.

Lõunapoolseks piiriks oli Läänemere lõuna- ja edelarannik.

Põhjapoolset piiri määrata on raskem. Põhjalahe pära näib olevat väljaspool kahtlust. Siseveeteede võrk üle Äänisjärve Valgesse merre on tõenäoline. See on vana kaubatee, mida mööda Ida-Karjala roheline kiltkivi imbus Pärnu ja Emajõe piirkonda ning Saaremaale juba muistsete küttide-kalastajate ajal. Kuid Lapimaa, muistne Finnmarken, Tacituse *fennide* ja islandi saagade *finnríde* maa lõunapiir kulges käsiteldaval ajal läbi Kesk-lõuna-Soome, Põhja-Rootsi ja Põhja-Norra. Soome Lapimaa ei olnud Eestist kaugel. Veel 17. sajandil mõisteti Haapsalus kohut «lapi nõia» Mart Johan Canutipoja üle, kes oli sündinud Tjõby külakeses, Vaasa linnast viiskümmend kuus kilomeetrit lõuna pool. Teisest küljest ei ole morska Läänemeres esinenud, vähemalt mitte ajaloolisel ajal, ja eesti rahvapärinus tunneb Külma- ehk Turjataadi näol Turja toponüümi, mis norra laplaste keeles tähistab Jäämere-äärset Skandinaaviat ja laplasi ennast: *turjalantš*, turjalane on laplane.

Aruka tõenäosuse raamides võiksime niisiis meridionaalsete laevasõitude põhjapoolseks piiriks määrata Norra kaasaegse põhjapoolseima provintsi Finnmarki ranniku, kaasa arvatud Varangeri poolsaare idaneem, Vardö, kust mäletatavasti pärineski too «lausa eestiline» rinna-leht, Revala hõbesepale omistatud töö. Morsavandli eest tuli ju midagi maksta.

Aruka tõenäosuse piirides.

Need on kaudsed tõendid.

Lisagem nüüd otseseid.

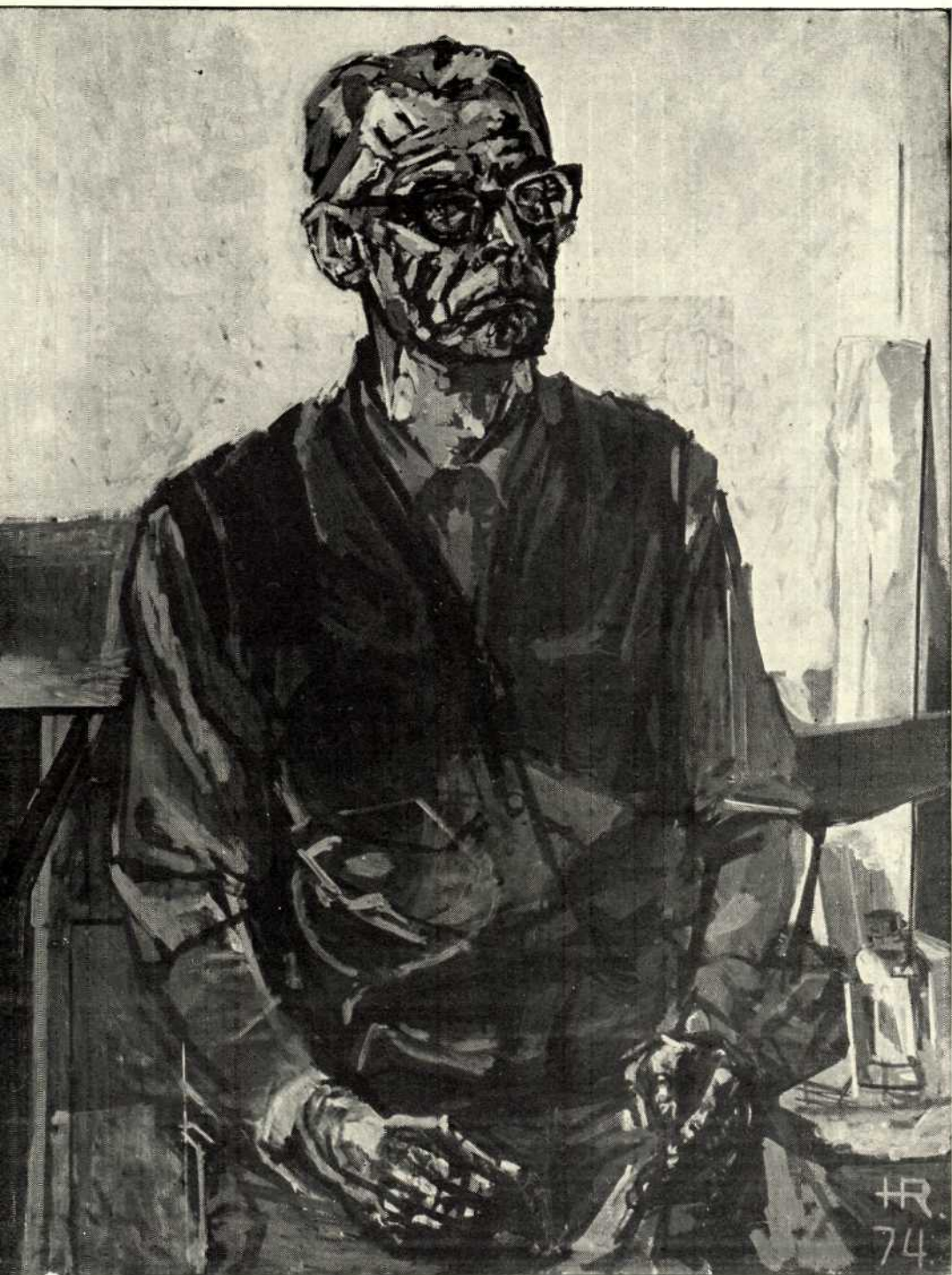
Eks peaks ju *lapi* sagedasele esinemisele eestlaste pärimustes peegelpildina vastama niisama sagedane *eestlaste* esinemine *lapi* pärimustes?

Nii see ongi.

Laplaste muinasuskumustes säilis veel 1673. aastal mälestus «kuldnaiseist» nimega *Viru akka*, niisiis Viru eit. Meenutagem, et põhjanaabrite keelepruugis laienes toponüüm *Viru* ajapikku mõisteks, mis hõlmas kogu Eesti. *Viru eit* oli kõike muud kui juhuslik kuju. Laplaste kujutlust mööda olnud ta ülijumala Tooru abikaasa. Püüdkem hoiduda mütoloogiliste kujude keerulistest perekonnasuhetest, et koondada tähelepanu geograafilistele suhetele: *lapi* levikule Eestis vastab *viru* levik Lapimaal. See jääks siiski isoleeritud tõigaks, millele oleks ohtlik järeldusi rajada, poleks meil esitada samasugune tõend sootuks teisalt, Valgemere-äärsete karjalaste rahvaloomingust. Muinasuskumuste kohaselt oli looma elu teatavasti võrdsustatud inimese eluga, ja karu tapmisel pidi kütt oma ohvri käest andestust paluma, võimalust mööda veresüüd teise kaela veeretama:

«Otikene, ainukene,
mesikäppa kaunikene!
Ära asjata vihasta!
Ei mina see sinda tapnud:
ise kukkuid kuuse otsast,»

luiskas «vana tarka Väinämöinen» «Kalevala» 46. runos, ja samasugust jahikavalust kasutas ka Valge mere äärne karjala kütt, kui ta keelitas karu uskuma, et saatuslik jahiväits ei kuulunud hoopiski temale:

HENN ROODE

Rööpad ja rattad (Õli) 1971/72

Ei ole veitsi minun tekemä
likä toisen kumppalini,
V i r o s s a on veitsi tehty.

Mõelgem sellele, et niihästi küti kui karu silmis pidi Viru asuma ühtaegu ohutus kauguses, kuid küllalt tuttavas reaalses maailmas. Vastasel korral oleks jahikavalus olnud kasutu. Taas hoidugem jahikomitee lähemast kirjeldamisest, et ruumi anda geograafiale: toponüüm *viru* on dokumenteeritud ka Valge mere piirkonnas. Nende tõsiasjade valguses tohiks Põhjala ja Eesti mõlemapoolne kontakt olla küllalt tõenäoline. Et see üksnes meritsi võis teoks saada, on ütlematagi selge.

Niisiis: morsavandli jahimaad Põhjalas, vandliturg lõunas ja meri nende vahel.

Läänemere edelasopist Põhjalahe pärani on 1300 ja Finnmarki rannikuni 1800 kilomeetrit. Revala rannik on ligikaudu poolel teel.

Nüüd hoiame käes Koidu-Hämariku fenomeni diagnoosi.

Peame järjekordselt kõrvale põikama, seekord kirjanduslukku.

Kui neljakümne nelja aastane Friedrich Robert Faehlmann 9. juunil 1843. aastal Õpetatud Eesti Seltsis kandis ette müüdi «Koit ja Hämarik», kutsus see esile üldise hämmelduse.

Müüt on eesti lugejale liialt tuttav, et seda siinkohal ümber jutustada. Toogem ära üksnes viimane lõik, kargetes värvides maalitud sugestiivne pilt Põhjala loojuvast päikesest, suveharjast, «igavesti nooreks» personifitseeritud Koidu ja Hämariku kohtumisest põhjakaares:

«Ainult üks kord aastas nelja nädala kestel saavad mõlemad südaöö ajal kokku, ja kui Hämarik kustuva päikese armastatu kätte ulatab, järgneb sellele käepigistus ja suudlus, ja Hämariku põsk punetab ning kumab roospunasena taevalt, kuni Koit jälle valguseandja süütab ning kollakas paistus taeval kuulutab uuesti tõusvat päikest.»

See kõik oli nii kaunis, nii kirjanduslik ja eelkõige nii ootamatu, et «Koidu-Hämariku» müüdis nähti kirjanduslikku võltsingut, hoolimata Faehlmanni kinnitusest, et ta kirjutanud selle üles rahvasuust. Tänapäeva kirjandusteadus on kõheldes langetanud otsuse müüdi rahvaehtsuse kasuks. Alles meie sajandi kolmekümnendail aastail sattus rahvaluuleteadlane O. Loorits ehtsatele Koidu ja Hämariku pärimustele Setumaal. Päeva kestus sõltub nende kohaselt päikese õigeaegselt äratamisest, või ka päikeselõkke süütamisest, või lõpuks ka vanamehest, kes päikese ees kõndides talle laotuses teed näitab ja pikast matkast väsidest ikka enam puhkamiseks aega vajab.

Päeva erinev pikkus, selle sõltuvus aastaegadest, aastaegade vaheldumine, päikese kõrgus horisondi suhtes, teiste sõnadega, terve rida konkreetseid astronoomilisi nähtusi on selle poeetilise müüdi argine aluspõhi. Päikese süütamine eeldab iseenesest juba päikese kustumist ja osutab võimalikule seosele Tulemaa pärimustega. Praegu on see kõrvaline: meid huvitab meridionaalsete laevasõitude võimalik kajastus rahvaluules.

Järeldagem kõigepealt, et lühikeste suveööde nähtus on eesti rahvaluules leidnud tähelepanelikku tõlgendamist. Lisagem, et pärimused isikustatud (personifitseeritud) ja inimlikustatud (antropomorfiseeri-

tud) taevakehadest, taevakarjadest ja -karjustest erinevad tunduvalt läti rahvatraditsioonist.

Miks?

On ju aastaaegade vaheldumine niisama loomulik nagu raskustung?

Kivi libiseb käest ja kukub jalgade ette maha. See ei vaja seletamist. Igapäevased ja «iseenesestmõistetavad» nähtused ei ärata uudishimu. Nad ei ärgita nähtust seletama, antud juhul personifitseerima raskustungi.

Kuid eestlased elavad üpris iseäraliku laiuskraadi all. Suveharjal piisab üksnes mõnepäevasest reisist põhja või lõunasse, et kogeda päeva kestuse silmatorkavat muutumist. Need muutused ei jagune laiuskraadide vahel ühtlaselt. Kui näiteks 21. juunil sõita Napolist Veneetsiasse, pikeneb päev kõigest 32 minuti võrra. Päeva pikenemine ei ole praktiliselt märgatav, ehkki laiuskraadides on vahe 4°45'. Kui aga Revala rannikult selle võrra põhja poole sõita, see tähendab Kalajoki—Kajaani laiuskraadile, pikeneb päev 4,3 korda kiiremini. Tegelikult on selle nähtuse astronoomiline külg keerulisem ja psüühiline efekt veelgi mõjusam. Päeva piiriks on siin võetud päikese tõus ja loojang. See määrab päeva kestuse lõunapoolsetel laiuskraadidel, kus päike vaob otsejoones silmapiiri taha, nagu kivi vette. Päike kaob, ja järgmisel hetkel on lõunamaine öö laotanud oma mustad tiivad, tähtkujud süttivad reas nagu tänavalaternad, juba magabki maa sügavat und. Kuid mitte Põhjalas! Siin kaob päike ööseks silmapiiri taha nii madalalt, et koit saabub enne, kui kustub öhtune hämarik. Teiste sõnadega, kordarv 4,3 ei ole õige. Juba lühike sõit mitmekordistab astronoomilist efekti.

Meie ei suuda selle nähtuse mõjukust realistlikult hinnata, kuna (kui) elame paiksel. Oleme valgete öödega harjunud, kirjutame neist lüürilisi luuletusi, tänavavalgustusvõrkude elektriarved langevad juunikuu lõpul nullile, ja see kõik ei häiri meie tervet und. Teisiti on lood meie naabritega. Poola üliõpilased töötasid 1973. aasta suvel Tartumaa põldudel. «Harjumatult valged ööd ei laskvat magada,» tsiteeris ajaleht nende sõnu, ja tingiv kõneviis vihjab ilmekalt ajakirjaniku üllatusele, milles on oma annus uskumatust. Kuid nii see on. Koidu ja Hämariku efekti märkamiseks tuleb meridionaalselt liikuda.

Pöörakem nüüd järelduste odaots iseenda peale.

Laevaretked Läänemere lõunarannikule on tõestatud. Laevaretked Läänemere pärapõhja püsivad aruka tõenäosuse piirides. Siin pole enam tegemist väikese vahemaaga, vaid 1300 kilomeetri pikkuse laevateega, mis pidi Koidu-Hämariku efekti võimendama mitmekümnekordseks. Astronoomilise ilmingu muutus oli järsk ja dramaatiline, ta ärritas inimest otse füsioloogiliselt, sundis võrdlema ja arutlema, vastust otsima. Koidu ja Hämariku müüt võiks olla meridionaalsete laevasõitude jälg eesti rahvaluules.

Kas võtame otsad kokku?

Ei veel!

Loeme vahelduseks «Iliast».

7. KUHU KÜLL NEED LINNUD KAOVAD? ...

Loeme vahelduseks «Iliast»:

... Troojamaa väed nagu linnud ründele läksid.

Kõrgel taeva all nii kured karjudes lendavad parves,
kui ajab neid kuri talv ning lõpmatult voolavad vihmad;
Maailmahoovuse äärde nad tõttavad kruuksuvail hüüdeil,
tuues surma ja hukku Pügmeiamaa kääbuste soole ...
(«Ilias» III, 2—6.)

See on nagu kukkumine sügavasse kaevu, sest «Iliase» oletatav vanus on ligi kolm tuhat aastat. Sõrendasime *kure*, *talve* ja *surma*. Kured on teatavasti rändlinnud. Sügisel lendavad nad lõputuis kolmnurkades üle Homerose kodumaa ja talvituvad Niiluse liivaluidetel, järvedel, «Egiptimaa» põldudel. Hingamiselundi erilise ehitusviisi tõttu jõuab nende kurb luugutamine ka suurimast kõrgusest maa peale. Hääliitsuse võimsust on võrreldud trompetihüüuga ja «Ilias» nimetab seda lihtsalt karjumiseks.

On see nüüd juhus, et niihästi kreeklased kui eestlased peavad karge surmalinnuks?

Toonekurg on ju surmakurg. *Toonela* oli eestlaste muinasusundis surnute eluase, Tooni selle kauge ja salapärase riigi valitseja.

Kurgi on mitut liiki. Ühed pesitsevad Eestis, teised on läbirändajad ja ehitavad oma pesad kauge Põhjala soodesse ja rabadesse. Viimase ladinakeelseks nimetuseks on *Grus grus*, soome keeles *kurki*, lapi keeles *guorga*, mordva keeles *kargo*, Altais elanud ja nüüd juba väljasurnud kamasside keeles *kuro*. Eestlasel on raske kujutleda tundravööndi linnurikkust. Ühes Põhja-Jakuutia kolhoosis, mäletan, oli kolhoosniku tööpäeva naturaaltasu hulgas kilogramm hane- või luigeliha. See oli enne looduskaitseadust. Sulgivaid ja lennuvõimetuid linde püüti tundrajärvedel võrkudega, notiti nuiadega, talletati kitkutult igikeltsa jääs nagu külmutuskapis. Eskimopoiss Kanilu sõitis igal kevadel Beringi väinas asuvale väikesele Ratmanovi saarele linnumune korjama. Põhja-Kamtšatka sügistalvises tundras ratsutades esitas teejuht Äitaki kolme päeva kohta üheainsa küsimuse:

«Kas sina tead, kuhu haned lendavad?»

Seletasin, kui kaugel on Austraalia. Äitaki mõtles ja ohkas:

«Oi, palju on siis teel jahimehi, kes meie hanesid lasevad.»

Lõpuks iseloomustas Ottar juba 875. aastal Valge mere äärseid asukaid kui kalastajaid, linnupüüdjaid ja kütte. Viimane tunnistus on eriti ilmekas, sest linnupüüdmine ja munade korjamine oli küttimisest tähtsam. Põhjala eluviisides on ta võrreldav üksnes kalastamisega: mõlemad annavad kindlatel hooaegadel kindlalt garanteeritud saagi. Küttimine seda ei anna. Eesti rahvatarkuski ütleb: kütt läheb metsa, pane pada kummuli, läheb kalamees kalale, pane pada tulele.

Rändlindude tihedad parved oli Põhjala leib.

Aga «Pügmeiamaa kääbuste» rahvas?

Plinius, kes oma kergeusklikkuse eest on kaks tuhat aastat nahutada

saanud, teab lisada, et kevade saabudes ratsutavad kääbused kitsede ja jäärade seljas mere kaldale kurgede mune sööma.

Muidugi võis see arvustajaid meeleheitele viia! Kust võisid nad teada, et Pliniuse kirjeldus vastab etnograafilise täpsusega Jäämere-äärsete rahvaste põlisele aastatsüklile? Jäär, ütleb Plinius, sest kitsed ei olnud tema arvates küllalt: jäära tunnuseks — peale muu — on ju võimsad sarved. Kuidas võiski Plinius täpsem olla, kui isegi eesti keeles puudub sõna põhjapõdra tähistamiseks? Põdrakasvatajate kevadine ränne Jäämere rannikule ei ole tingitud üksi linnunadest: tundra kõige verejanulisem kiskja, tundrasääsk, muudab rände vältimatuks. Ranniku-alal puhuvad tuuled, ja sääseparved on teatud määral ohutud. Sisetundras on inimene, veel enam põdrakari, kaitsetu, sääse- ja parmupilved sunnivad karju kabuhirmus põgenema, loomad ei ole enam karjatatavad, lagunevad laiali.

Selle loomakasvatusliku kõrvalpõike ainsaks eesmärgiks on Toonela kurgede sidumine Jäämere-äärsete hõimudega. Meid ei huvita, kustkaudu «Ilias» oma teadmisi ammutada võis, ei huvita informatsiooni keeruline tee Pliniuseni, kes lisas kirjeldusele põhjapõdra reetva tunnuse.

Jätame sõelale ainsa seose: Toonela kured, surnuteriigi linnud, lendavad Jäämere äärde.

Miks?

Et mõnevõrragi mõista muistse laevniku maailmavaadet, tema kujutlust niihästi füüsilisest kui vaimsest maailmast ja inimese asendist selles, peame lisama mõne sõna ideoloogilisest murrangust.

See leidis aset ligikaudu a. 500 e. m. a. ja avaldus põletusmatuses, mis Läti Henriku järgi oli veel muistse vabadusvõitluse ajal täies jõus. Usuvahetust on seostatud alepõllunduse levikuga, millele lisame nüüd Kaali katastroofist inspireeritud kujutluste-uskumuste süsteemi. Lätlaste-leedulaste alal märksa hõredamini levinud põletusmatus näib tõepoolest koonduvat meie Tulemaa ümber. Kombe aluseks oli kujutlus hingest, mis asub pikale teekonnale Toonelasse. Selleks tuli hing täielikult vabastada kehast.

Surnute hinged arvati päralt jõudvat laevades või lindudes. Sügisel lendasid hästi toitunud ja rasvased linnud lõunasse, kevadel tulid nad nälginult tagasi. Nii süveneski arvamus, et rändlinnud on hingelinnud, sidepidajad elavate ja surnute vahel, toonehinge edasikandjad. Nagu suvi vaheldus talvega, nii arvati ka elu harmooniliselt vahelduvat surmaga, mis ju polegi muud kui elu üks erivorme. Selles ringkäigus ei olnud algust ega lõppu, konflikte ega kontraste, loomist ega hävimist, vaid üksnes elu vormide igavene vaheldumine. Linnutee on selle luuleline tulemus: see oli hingede tee, laplaste *lindude juhtija*, maride *metshanede tee*, udmurtide *hanede tee*, komide *linnutee*, manside *metspardi tee*.

Tuletagem nüüd meelde, et maa kohale laotus neljale ilmakaarele toetuv taevavõlv. Selle piirides oli ju kõik reaalne. Kuhu paigutati Toonela? Lahendus osutub üllatavalt modernseks: selgub, et maa ja taeva-laotuse kokkupuutel on niihästi lõunas kui põhjas väike madal auk, kitsas väin, kaljupilu, peaaegu koobas, mille kaudu rändlinnud pääsevad peegelmaailma. Kõik on seal pahupidi ja teistmoodi, tõeline raua-

aegne Alice'i imedemaa, ent see ei puutu enam navigatsioon. Elavate maailm olgu meie huvide piiriks.

Ent seda piiri tuleb ju valvata?!

Äkki eksib keegi elavatest «antimaailma»?

Ja nii teda valvataksegi. Mõistagi on maailma serv, kus taevas ja maa kokku puutuvad, väga madal. Pikakasvuline inimene ei saakski ennast püsti ajada. Ingerlaste arvates valvavad seetõttu maailma otsa kääbused. Soomlaste teada elavad seal linnukodu-mehed, Linducodon mies (1637), maride kujutlust mööda jälle pi-nereške, penininaga inimesed. Eestlaste pärimused sellest paigast on vägagi üksikasjalikud. Kuivõrd on tegemist piiriga, tegutseb valve mõlemal pool piiri. Siinpool peavad valvet inimesed, sealpool suurt mäge aga koerakoonud (Järva). Koerakoonud valvavad maailma lõpus, et keegi sealt üle ei astuks (Läänemaa). Vahel omandab mägi ka kõrge müüri kuju. Koerakoonlased ehk peninukid võitlevad lakkamatult vardjatega, et kitsa värava kaudu välja pääseda ja kogu ilma inimesed nahka panna. Nad on suutelised oma ainsal jalal inimest väledasti jälitama ja terava haistmismeele abil isegi peidikutest üles leidma.

Nii sulandus muistse laevniku kujutlustes realiteet ja fantaasia, geograafia ja mütoloogia terviklikuks maailmavaateks, mis lubas tal rahu-likult purjed heisata ja peremaad-peremajad seljataha jätta. Tõsi: meri annab, meri võtab, meri mehegi matab. Aga arvati ka nii: mees on laev, kes koju veab, naine linn, kes seisma jääb. Ohud-Peled asustati avas-
tatud maailma piirialadele, ja need olid kaugel. Paljudes muistendites kõneldakse meestest, kes ehitanud tugeva laeva ja purjetanud sellega «maailma otsa» otsima. Jõuavad aga hüübinud vere sarnasesse merre, mis lõpuks on nii paks nagu puder. See on ikka seesama Jäämeri, Tur-
jataadi külm meri, võib-olla koguni Pythease püdel «kopsumeri». Vahel jõudnud laevamehed ka ilma servani või suure müürini ja lask-
nud köie otsas piiluri alla. Kuid teateid «teisest ilmast» see meremees ei too.

8. «KALEVALAST» ELEKTROONIKASAJANDISSE

Seitse korda mööda, siis löika otse.

Eks kehti see matkatarkus ka reisikirja suhtes, reisikirja suhtes eriti?

Milleks tuhnida antiikkirjanduses, kui meil on oma «Kalevala», läänemereelaste ühiseepos, mille vanimate laulude mälu küünib aastahandete taha?

Õo oli pime.

Ülijumal Ukko, «ise ilma suuri looja», võttis nõuks ilma elule valgust heita.

Selleks

Tulda raius ilma Ukko,
välguteli valge'eda
mõõgalla tuliteralla,
sädemeida särtsuvalla;
lõi ta tulda küünta vastu,
särtsas sõrmesta omasta

ülevalla taeva'assa,
tähtiaedade tagana.

Ta usaldas tule äiutamise Imbi kätte, et tüdruk seda vormiks

uue kuu kujutuseksi,
uue päeva alguseksi.

Kuid oh häda —

Imbi tulda see tudutas,
valgekesta kiiguteli,
hoidis kätella tulukest,
seadis sõrmilla sädeta:
tuli tõntsilta pudenes [...]
seadja sõrmede vahelta.

Järgnes katastroof.

Selle üksikasjad hajutavad lõplikult kahtluse, nagu võiks siin tege-
mist olla piiblimüütide kauge kajastusega. Kalastaja-küti silmade läbi
nähtud sündmused on oma piltlikkusest tähendusrikkad: Maa peale
langes tulekera,

Taevas lapati lõhenes,
ilma kõiki auklikuksi; [...]
läbi tuiskas taeva'asta,
piki pilvesid pirahtas,
läbi taeva'a üheksa,
kaudu kuue kirjukaane.

Tulekera tappis ja vigastas inimesi,
poja kätäkissa põletas,
— — —
rikkus rinnad tüttareilta,
neidudelta nännid näppis [...]
— — —

veel põletas palju maida,
palju maida, palju soida,
viimaks veerahtas vedeje,
laineisse Alue järve:
see oli süttimas tuleje,
sädemeina särtsatamas.

Kolme korda ööl suvisel,
üheksasti sügiseöõlla
kuuse kõrguni kohahtas,
kargas vastu kaldaida
tule kurjessa käsissa,
väessa valge'e vihase.

Pildus kuivale kaladki,
üle äärte ahvenadki.

Kahe viimase rea tõttu kaldun seda katkendit «Kalevala» 47. runost eriti usaldama. Meteoriidikatastroofiga kaasnev maavärin kutsus esile hiidlane, ainsa Läänemere rannikuid raasinud tsunaami-laadilise loodusnähtuse, enneolematu ja võõra meie laiuskraadide all, koos kõigi sellele iseloomulike tunnustega. Kalad kuival maal!? Mõistkem, kui sügava armee loomuvastane kogemus pidi jätma muistse kalastajaküti tasakaalukasse psüühikasse ja mäluaparaati.

Ja äkki — ootamatu paralleel rooma luuletajalt Lucanuselt (39. a. — 65. a. m. a. j.), kellest allpool kõneleme pikemalt.

Loetledes tõusu ja mõõna võimalikke põhjusi, viitab ta Kuu mõjule, järelikult Pythease teooriale, kellele ta teisel ka otseselt tugineb. Niisiis oli ta Pythease teosega tuttav, mis on kõigiti ootuspärane, kuivõrd luuletaja sai esmaklassilise hariduse oma onu, tuntud filosoofi Seneca nõudliku käe all. Kuid Lucanus ei olnud teadlane, vaid luuletaja. Kujundid, müüdid ja faktid olid tema loomingus võrdväärset ehituskivid. Ta lisab mereloodete tekkimisele veel kaks seletust, pigem poeetilist kui teaduslikku: «Või on see põhjanabalt puhuv tuul, mis merevett enda ees uhab,» oletab ta «Kodusõja ehk Pharsalia» esimese peatüki 412. värsis. Nentigem ainult, et kirjaniku pilk on naelutatud põhjakaarde. Viidanud Pytheasele, lisab Lucanus nüüd veel kolmandagi võimaluse: «Või on see tuld kandev Titanus, oma leeki lainetes toitev, kes ilmamerd ja voogusid tähtede poole kisub?»

Kolmas seletus, rõhutagem, ei ole laenatud antiikmütoloogia klišeedest ja on esitatud kõrvuti Pythease teooriaga. Võimalus, et seegi temalt pärineb, ei ole välistatav, kuid antud seoses kõrvaline. Tähtis on «Kalevala» ja Lucanuse kirjelduste kooskõla: kauges Põhjalas langeb taevast tuli maa peale, ja see võib põhjustada meretõusu, mis paiskab kalad kuivale, «üle ärte ahvenadki».

Kas sündmuspaik on «Kalevala» põhjal määratletav?

Ta on määratletav mängureeglite abil, mis tulenevad «Kalevalast» endast. Väinämöinen ja sepp Ilmarinen ruttavad õnnetuskohale uurima, mis

välkus valgus kummaline
ülismaista taevaista
alimasse maa-emasse!

Siinjuures tuleks meenutada, et algselt tähendas *Väinämöinen* nähtavasti asukat mingi laia jõe, väina või Väina ääres. Ilmarise nimi ulatub veel kaugemasse soome-ugri aega kõrgema ilmahaldja või ilmajumala tähenduses. Tema kätetöök oli taevavõlv ja seda toetav ilmasammas Sampo. *Ilmarise* udmurdi vormiks on *Inmar*; sama sõnatüvi märgib ka sürjakomi keeles taevast või taevahaldjat. Niisiis voolisid mehed laeva ja võtsid suuna

põigiti Neva jõgeda,
Neva neeme ümberilla.

Kohanud Ilmatari, Väinämöise ema, saavad nad teada, et tulekera on langenud

looja loodulta kohalta,
ilma Ukko annetulta
läbi taeva'a tasase [...]
Tuuri uudeje tubaje,
Palvoise laetumaie.

Niisiis tabas õnnetus Tuuri rahvast, tema uut eluaset. Kust seda otsida? Kuhu paigutada? Väinämöinen ja Ilmarinen söitsid sündmuspaigale laevaga. Sellest ei tarvitse veel järeldada, et sõidu sihiks oli saar. Veeteed, meenutagem, olid peamised, kuid mitte ainsad. Ent «Kalevala» pakub kindla toetuspunkti Tuuri rahva eluaseme samastamiseks saarega, ja nimelt 15. runos.

Lemminkäise ema on oma tapetud poja luud-liikmed kokku liitnud ja palub nüüd mesilast-metsalindu, et see tooks elutoovat mett, imevõiet, surma peletavat simatilka. Mesilind lendab esmalt metsa, sõbraliku metshaldja Tapio valdustesse, mett-sima tooma, kuid

ei tulnud abida neista,
saanud ei sõnu mehele.

Lemminkäise ema läkitab seepeale mesilase-metsalinnu Tuuri rahva poole, juhatades teed järgmiste sõnadega (XV: 422 jj.)

«Mesilane, linnukene,
lenda sinna teisa'alle,
üle veel merest üheksast,
mereselja saare pääle,
mesiselle manderille,
Tuuri uudeje tubaje,
Palvoise laetumaie!»

Mesilane, meesi kärmas, lendaski

rookesella istumata,
lehella lebalemata
mereselja saare pääle,
mesiselle manderille,
kõrvale kose tulise,
püha virra pööriselle.

Niisiis mäletasid «Kalevala» laulikud, et Tuuri rahvas elas saarel, tulise «kose» kõrval, pühade ehk «tabuliste» vetevoogude veerul.

Kuivõrd aga võime usaldada eepika «mäluaparaadi» kulumiskindlust? Vastupanu ajale on siiski hämmastavalt suur. Soomes ja Karjalas teatavasti ei leidu tammikuid. Viimase paari aastatuhande vältel on Eesti rannik selle liigi põhjapoolseimaks piiriks. Ometi esineb tamm soome rahvaluules sagedamini kui kask või kuusk. Traditsiooni juured ulatuvad eksimatult varasemasse geograafilisse keskkonda, Soomemaa asustamise eelsesse aega. Võime mäluaparaati usaldada.

Võime järeldada, et Tuuri rahvas elas tõepoolest saarel.
Ja mida tähendaks sel juhul *tuuri*?

See on nähtavasti ilmajumala Ukko teisendnimetus, mis ulatub soome-ugri hämarasse ühisaega. Obi-äärsete hantide kujutlust mööda oli nende esivanemaks ja tootemiloomaks karu, kes omakorda oli ülijumala num-toremi poeg. Mansid tundsid samakõlalist jumalat, 1730. aasta kirjaviisi järgi — *Thor, toor*. Tšuvaššidel, kelle kujunemises etendasid oma osa volga-soome hõimud, esineb *torum* jumala või taeva tähenduses: «Me mäletame teid, meil ei ole millestki kahju teie jaoks, palume teie eest *Torit*,» pöördusid nad muiste oma esivanemate poole. Mainitud hõimukeeltes hääldeb taeva, ilmastiku ja maailma sümbol küllalt sarnaselt: *taarem, toorem, tuurem*. Geograafilist haaret laiendab lapi keel, milles *dier-mes* esineb kõue tähenduses. Ja lõpuks, et ring sulguks — J. Schefferuse poolt enne 1673. aastat ülestähendatud muistend laplaste kõuejumala naisest: «Seda naist, keda eestlased kummardasid kui jumala esiema, kuldnaist ehk *Jumala't* (siin: taeva- või kõuehaldja, Päevapoja või Päevatütre ema tähenduses), kutsuti paganausulistele laplaste hulgas nimega *Wirku-Accha* ehk *Viru-Acka*, mis tähendab Virumaa vanaeite.»

Võiksime pidada *tuuri-tooru-taara* soomeugrilist algupära küllalt tõenäoliseks. See lubab ilmahaldjat-ülijumalat dateerida vanemaks, kui seda on sugulashõimude lahknemine, niisiis märksa vanemaks pronksi-aegsest Kaali meteoriidikatastroofist. Viimasel asjaolul on meie reisiraja seisukohalt eriline tähtsus. Ainulaadne loodusnähtus nõudis seletust, mõtestamist olemasolevate kosmogooniliste süsteemide raamides, ja seda ilmselt tehtigi, sobitades teda kehtivate kujutelmadega tuuri-tooru-taara-nimelisest kõue- ja ilmajumalast.

Folkloor tunneb rändteemasid, mille levikuala on erakordselt lai, isegi globaalne. Antud juhul on meil aga tegemist realselt toimunud loodusnähtusega. Sündmus oli erakordne niihästi oma võimsuselt kui ka statistilise ebatõenäosuse poolest. Selle ümber tekkisid looduse müüdid, kristalliseerusid folkloorsed ja kosmogoonilised süsteemid, mille ringlainetus riivas lõpuks ka antiikkirjanduse kaugeid randu.

Eespool osutasime Lucanuse ja «Kalevala» võimalikule sarnasusele hiidlaine kirjeldamisel. See, mõõngem, ei olnud eriti veenev. Lisagem nüüd argumente, mis selle muudaksid tõenäoliseks. Selleks peame veel kaugemale tagasi haarama.

Rhodose Apolloniose (295.—215. a. e. m. a.) sündi lahutab kõigest kolm aastakümnet Pythease teose valmimisest. Aleksandria raamatukogu, mille juhatajana Apollonios mõnda aega tegutses, oli oma aja kuulsamaid kultuurikeskusi. Seal valmis tema eepos «Argonautika». Tuginedes küll Homerose «Odüsseia» vormilisele eeskujule, laseb Apollonios oma meresõitjail seilata sootuks teisale, nimelt Kaug-Põhjas asuva «püha merevaigusaare» poole:

Sõitnud sealt välja, nad siis üks jõudnud Rhodanus-jõe, mis oma võimukad veed, kui suubub Eridanos-jökke, kõrgele tõstab, et vood ses kitsuses määruvad. Lätted jõel sel on põhjamaal, seal, kus õil on ukсед ja hoone. Üks haru voolab tal sealt Okeanose poole ja teine

Joonia merre ja kolmas Sardoonia otsata lahte
seitsmest suust valab vee ... (IV, 629—635).*

Püüdkem määrata selle paiga tunnuseid. Proosatõlkes kõlavad värsiread 504—506 järgmiselt: «Kiiresti asusid nad laevale; nad aerutasid väsimatult, kuni jõudsid «pühale merevaigusaarele» [*Elektrida*], mis asub Eridanosest kaugemal kui ükski teine saar.» Seal leidsid nad eest väikese sügava järve, Päikese haua, kust «tänapäevani tõuseb otsekui hõõguvast haavast raske suits» (värsid 599—600).

Meenutagem «Kalevalast» Tuuri rahva elupaika:

mereselja saare pääle,
kõrvale kose tulise,
püha virra pöörisele.

Tähendusrikas on Rhodose Apolloniose «päikesehaua» seostumine merevaiguteemaga. Järve ümber leinavad Päikese tütre, päevatütred, kes on papliteks moondunud. See kujund pärineb kreeka mütoloogiast ja on siia sobitatud, nagu läänemeresoomlased oma varasemaid toorutuuri-kujutelmi Kaali meteoriidikatastroofiga sobitasid. Kuid Apolloniose «päevatütred» valavad merevaigust pisaraid. Rajutuuled uhavad helmeiks kivistunud pisarad Eridanose mässavatesse voogudesse. Ning nüüd lisab luuletaja veel ühe pärimuse, erandlikult osutades selle algupärale. *Keltide* kinnitust mööda, ütleb Apollonios, võivad merevaigupisarad pärineda ka Päikeselt endalt, kui too «jõudis hüperborealaste pühade hõimude juurde» (värs 614). Hüperborealased ehk «põhjatuuletakused», nagu mäletame, on Herodotose aegadest Põhja-Euroopa asukate üldnimetus, kuid praegu koondatakse tähelepanu kahele olulisemale järeldusele: esiteks, pärimuse vahendajaiks on keldid. Teiseks, «päikesehaua» ümbrust asustavad hõimud olid keltide uskumuse kohaselt «pühad», meie mõistes niisiis puutumatud ehk tabulised. See on kõigiti kooskõlas järeldustega, mis tulenevad Tacituse tekstist.

Keltide suurejooneline ekspansioon oli haripunktil veidi enne Pythease ja Apolloniose aegu. Läänemere lõunarannikul said nad läänemereelaste ülemerenaabriteks, läänes ja lõunas jõudsid Inglismaale, Itaaliasse, Balkanimaile, aastal 279 e. m. a. rüüstasid Delphit. Nähem keltides nn. Tuuri rahva müütide vahendajaid ja küsigem, kas keltide pärimustes ei ole säilinud otseseid viiteid tuuri-tooru-taara-nimelistele hõimudele, paikadele või sündmustele.

Eespool mainisime, et Marcus Annaeus Lucanusel esineb mereloodete kirjeldamisel ühisjooni niihästi Pythease kõigiti teadusliku selektusega kui ka «Kalevala» nägemustega. Kirjaniku lähtematerjaliks võis olla Pythease kaotsiläinud teos maailmamerest või mõni muu meile tundmatu allikas. Lucanust peetakse usaldust väärivaks autoriks, «dokumentaalse belletristika» esindajaks, kui kasutada meie terminit. «Lucanus ei vääri kohta suurte luuletajate hulgas, sest ta ei kirjutanud poemi, vaid ajalugu,» kurjustab antiikaja kitsarinnaline kriitik — neid leidis juba siis! — ja tema kaasaegne Petronius on veel kategoorilisem: «asi ei seisne hoopiski selles, et luulevormis esitada fakte».

* J. Krossi tõlge.

Fakte on Lucanuse «Pharsalias» tõepoolest rohkesti. Autori geograafiline eruditsioon on laitmatu, ta tunneb tervet Vahemere piirkonda, Musta mere rannamaad kaasa arvatud, aga ka Rhipai mäestikku Põhja-Euroopas ja isegi kauget Hiinat. Tema Maa on mõistagi kera, ja kui sellesse küllalt sügav auk uuristada, avaneks pilkudele antipoodide taevas (VI, 484). Mahuka poemi sisuks on Caesari ja Pompeiuse vaheline kodusõda. Võitluseks valmistuv Caesar koondab kohorte oma lipu alla ja kutsub garnisone ära isegi kõige kaugematest piirikindlustest. Barbarid tajusid seda kui vabanemist Rooma ikke alt. Barbarihõimude loetelus liigub Lucanuse luulelend Reinist ida ja põhja poole, puudutades koguni sarmaate, kes teatavasti asustasid Visla ja Volga vahelist ala. Luuletaja retoorika on lihtne. Ta kõnetab teises või kolmandas isikus barbarihõime, kes roomlaste lahkumisel juubeldavad, ja nimetab neid nimeliselt. Ent siis, esmakordselt kogu löigu vältel, mis hõlmab viiskümmend kaks värsirida, rikub ta senist stiili, sest nüüd on ta oma loeteluga jõudnud ebamäärastesse kaugustesse, kust hõimunimetusi ei olnud enam võtta. Silmatorkavas vastuolus senise stiilivõttega ilmuvad hõimunimetuste asemele mütoloogilised nimetused, millest üks väärrib meie erilist tähelepanu. Vabanemisrõõmu jagavad «ka need, kes inimverega niisutavad [...] sküüdi *Taranise* (nimetav kääne?) altarit. [...] Muretult lasevad nad nüüd oma laulud lendu. [...] Te elate pimedais laantes, kus päikesekiired ei sära. [...] Selles eksisammus on põhjamaa rahvad nähtavasti pühad [karistamatud, puutumatud?], sest neid ei häiri surmahirm, kõigist hirmudest kõige painavam.» (I, 444—460.)

Rhodose Apollonioselt teame, et Tulesaare pärimust vahendasid keldid. Lucanuse tekstist järeldub, et koos pärimusega jõudis ka põhjarahvaste müütiline *Taranis* keltide asualale. Teisal nimetab Lucanus Reini ja Elbe vahel paiknevaid hõime, vastandades neid «põhjamaale» (I, 481). See lubab Põhjala asukaid küllalt suure tõenäosusega eristada keltidest ja germaanlastest. Esimestega on seotud Tulemaa, Päikese haud, merevaik, tuuri-tooru-taara-müüdid, viimastega nende vahendamine antiikmaailma kultuuriringi.

Nendele faktidele, pärimustele ja kuuldustele toetubki Tacituse väide, mis kõneleb aegade puutumatusest. Tema «Germaniat» lahub Lucanuse «Pharsaliast» kõigest kolmkümmend kolm aastat.

Ja Plinius (23.—79. a. m. a. j.), kellega Tacitus oli kirjavahetuses, lisab lõpuks veel ühe *tara*-tüvelise nimetuse. Sküütide kauges Põhjalas, nendib see humanistlik, peaaegu demokraatlik aadlimees, esineb isäraline neljajalgne loom, ligikaudu veise suurune, haraliste sarvede ja hirvetaolise peaga. Looma nimetus olla *tarandus* (VIII, 34:52). Kas julgeme selles ära tunda laplaste põhjapõtra, ebamäärase Põhjala asukate iseloomulikkude kodulooma, mis roomlastele tundmatu, kuid millele ometi tuli leida Põhjalaga mingil kombel assotsieeruv nimetus? Pedantne lugeja küllap muigaks nii julge oletuse peale, ent arvatavasti tõsineks, heitnud pilgu nüüdis-itaalia sõnastikku: *tarando*, loeks ta sealt, põhjapõder.

Loodusmüüt triivis läbi keltide asuala ja heitis oma tunnussõna antiikkirjanduse randa.

Kuid aegade lähimateks naabriteks olid ennekõike skandinaavlased. Nii kerkibki ülalöeldu valguses paratamatult Thori päritolu küsimus.

Põhjala panteonis troonib ta niisama vääramatult nagu Zeus kreeklaste Olümposel. Ta kuulub germaani mütoloogiasse liiga enesestmõistetavalt, et küsimusigi äratada — peale lingvistiliste, sest keeleajalooliselt Thori germaani päritolu tõestada ei ole võimalik, või siis tuleb eeldada ebareeglipäraseid, otse erandlikke häälikumuutusi. Sellegipoolest ei ole ta sünnitanud geograafilisi probleeme, ehkki on neist pilgeni laetud.

Müüdid ei jäta kahtlust, et Thor on Põhjala härmatanud Olümposel *parvenu*, sissetrügija, võiksime öelda, uustulnuk, kui laskuksime küllalt kaugesse minevikku. Ja tulnud on ta idast, *Glyssiswallast*, mille all vanad skandinaavlased mõistsid merevaigurannikut. Tunneme selles muistses nimetuses ära Tacituse poolt käibele lastud *glaesum*'i, merevaigu.

Põhjala panteoni sugulusvahekorrad on liialt keerulised, et neisse veidigi asjalikult süüvida. Piirdugem järeldusega, et muistsete kujutelmade põhjal Thor põlvnes aladelt, mis asusid Skandinaaviast ida pool, ja tema tulekuga seostus mingil põhjusel põletusmatuse levik.

Neid küllalt väheütlevaid järeldusi toetab ootamatu üksmeelega tooru tüüpi kohanime levik Eestis ja Skandinaavias. TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kohanime kartoteegis esineb *tuuri-*, *toora-*, *taari-* ja *taara-*tüvelisi toponüüme seni kogutud andmeil 124, neist ligemale pooled (58) on iseloomulikul kombel koondunud küllalt kitsale alale Viimsi meridiaanist lääne pool. Silmatorkava tihedusega kohtab neid Saaremaal, Hiiumaal, Läänemaa rannikualal (välja arvatud Noarootsi!) ja otse Tallinna külje all, endises Keila kihelkonnas. Vähemal määral on neid koondunud piki Pärnu—Emajõe veeteed Viljandi ja Suure-Jaani kihelkonda. Põhjas ulatub toponüümi levikuala piki rannikuäärseid kihelkondi kuni Jõhvini.

Märksa hõredamalt on toponüüm levinud Skandinaavias: Ida-Rootsis kuus *Torsåker*-tüüpi kohanime, mida dateeritakse meie ajaarvamise algusesse, üksainus Torsageri küla Jüütimaal, kus sellele, tõsi küll, lisandub samanimelisi kõlvikuid, ja kümme Thorshof-toponüümi peamiselt Oslo ümbrusest, need aga juba märksa hilisemast ajast. Jan de Vries (1970) on pidanud vajalikuks eeldada «vanade kultuspaikade ümbernimetamist», et nii silmatorkavale anomaaliale rahuldavat seletust leida. Kuid iseloomulikul kombel on Rootsi vanimad Thor-tüüpi kohanimed koondunud Mälari järvistu piirkonda ja suuremate jõgede suudmeisse, neil oli järelikult otsene seos muistsete veeteedega.

Meenutagem nüüd veel kord «Tuuri uut kodu» «Kalevalas», ja meie hüpotees toetub varbaotsaga kindlale põhjale.

Ent kui see nii on, peaksime endalt küsima, kui tuuri-tooru mõiste on tõepoolest soomeugriline ja müüt ise läänemeresoome algupära, miks ei esine ta mingisugusel vahepealsel arengu- ja moonutusastmel muudELGI Läänemere rannikualadel?

Knytlingasaaga on meile niisuguse vaheastme siiski säilitanud. Kahe-teistkümnendal sajandil vallutasid taanlased Rügeni saare ja hävitasid sealise «paganausulise» panteoni. Jumalakujud raiuti kirvehoopidega tükkideks. Kroonik on jäädvustanud nende nimetused ja asetanud teisele kohale *Turupit*'i. Juba möödunud sajandil nähti selles Taarapitat, saarlaste «suurjumalat», mis Läti Henriku kroonikaski esineb mitmesugustes moonutusastmetes: *Tharapita*, *Tharaphita*, *Tarapitha*, *Thara-*

pitham, Tharapitha. Tõlgendus (Kotljarevski, 1870) ei pääsenud maks-vusele, sest Taarapita dešifreeriti kui appihüüd «Taara, avita». Rügeni kaubasaarele püstitatud jumalakuju nimetuseks mõistagi ei võinud olla appihüüd! Ent Taarapita seesugune dešifreerimine, nagu püüdsime näidata, on ekslik. Taarapita ei tähenda appihuikamist, vaid «Taara pikset». Muistne *pitkne*, olgu veel kord rõhutatud, käibis tabulise sõnana niihästi mao kui pikse tähenduses.

Seisame taas Kaali päikesehaua serval, ja nüüd on ring täis.

Hiidmeteoriidi killud, nii palju kui labidas neid maapõuest on välja kaevanud, leidsid endale uue koha ülikooli Geoloogia Muuseumi vitriinides, iga kild nummerdatud, inventariseeritud, analüüsitud ja apteegikaaludel kaalutud.

Reaalne loodusnähtus sigitas müüdi, müüt vääristus ja väändus kultuseks. Kaali katastroof on Põhjala folkloori epitsenter, mille mürin on ulatunud kirjalikesse allikaisse ja vaikne kaja nüüd siis ka meie kõrvu, alateadvusest teadvusse, sest katastroofi sügavat armu oleme eneselegi märkamata läbi sajandite kandnud nii keeles kui meeles.

Ja nii omandavad ammu tuntud ning kümnet kanti kommenteeritud Läti Henriku vaenukroonika lõpusõnad uue, sügava ja sootuks reaalse sisu. Pikas ja verises võitluses oli keisri ja kiriku ühendatud sõjajõudude ees langenud Põhjala viimne paganausuline kants, milleks oli Saaremaa.

«Nõndap keset merd nüüd kastab ta [= ristib] Saaremaad,» hõiskab preester, kes Soontaganast jälgis orduvägede naasmist, ja lisab:

«Nüüd, kus see on lõpule viidud, kui see on sündinud, nimelt kogu rahvas ristitud, Taarapita välja heidetud, Vaarao meres ära uputatud ning vangid vabastatud, pöörge, riiglased, rõõmuga koju tagasi!» Algu-pärandis: «Tharapitha eiecto, Pharaone submerso, captivis liberatis...» (XXX:6.) Taarapita on selles lauses ühendatud kogu «paganluse» esin-dajaks. Sellele juhtis omal ajal tähelepanu juba professor U. Masing (1939), ometi küsimata, miks just Saaremaa kujunes müütilise maailma-vaate Olümposeks. Ja miks ja millest see salapärane vihje vaaraole Läti Henriku kroonika viimases lõigus, pikka ja laastavat võitlust krooni-vas apoteosis?

Eks olnud ju vaarao Päikese asemik maa peal, ajuti isegi tema võrd-kuju, elav kehastaja?

See lahendus on nii lihtne, nii enesestmõistetav looduspüüete taustal, mida oleme Kaali meteoriidikatastroofi najal püüdnud süsteemiks kujundada, et usalduse asemel ta äratav usaldamatust.

Tõepoolest: mida teadis 13. sajandi papp Egiptuse ajaloost? Piiblitõlgu ainult, ja seal on vaarao lihtsalt õige rahva vaenlane, usu vaenlane. Väljendus *pharaone submerso* oleks järelikult piltlikult üldistav ja selle all tuleks mõista üksnes «ristirahva» võitu «paganate» üle.

Kuid Läti Henriku enda tekst niisugust tõlgendust ei toeta.

Sõjalist võitu jõudis ta kirjeldada juba eespool. Vaenlane on purus-tatud, kogu maa vallutatud, ja sellega on sõjateema lõpetatud. Sõja-meeste käest läheb töö nüüd usumeeste kätte: rahvas ristitakse, Taara-pita «heidetakse välja», vaarao «uputatakse ära» meres. Peaktime selles loetus nägema misjonitöö konkreetseid võtteid, võidetute piserda-mist veega, muistsete kultuspaikade sakraal-poliitilist ülevõtmist ja sis-

seõnnistamist, mis preestri silmis oli ju võrdne «Taarapita väljaheitmisega», lõpuks ka kultuskujude katkiraiumist, nagu seda sada aastat varem oli tehtud Rügeni saarel, teiste sõnadega, vaarao nimetusega assotsieeruvate reaalsete kultuskujude katkiraiumist ja vetteheitmist. Nii satuvad loetelu üksikud elemendid loogilisse seosesse, mis varasema tõlgenduse juures puudus.

Krooniku sõnapruuk, milles nähti formaalset stiilikujundit, omandab äkki niisama sisulise tähenduse, nagu aestide Isis tuhat aastat varem stilost käes hoidnud Tacitusel.

Laskem silmade eest mööda sammuda laulikuil, kes põlvest põlve parandasid müüte ja pärisnimesid; parkaleil, kes vasikanahast valmistasid pärgamenti, läänemeresoome sõnaga kirjanahka; meresõitjail või mõõgakeerutajail, kes jumal teab mis keeles ja häälduses vahendasid esmakirjutajaile pärimusi ja nimekujusid; kirjutajat ennast tema hanesule, kirjamusta ja ühtlustamata kirjaviisiga, mis takerdus niihästi pärgamendikonaruste kui ka võõrnimede arusaamatu häälduse taha; laskem silmade eest mööda sibada ümberkirjutajate püüdlikul rivil, kes klostrikambrite vaikusel lisasid igale veale omagi vea, teadmatusest ja veel sagedamini teadlikkusest, sest nagu alati, näeb eksija omas veas veatut parandust või vähemalt täpsemat tõlgendust, nagu siinsetegi ridade puhul; lühidalt, kandugem oma elektroonikasajandi täpsete vormelite maailmast kustuvate pärimuste ja tärkava kirjakunsti udusele rajale, ja siis äratub meis imestust mitte tooru-taara moondu mine taraniseks, turupitiks ja taarapitaks, vaid selle kauge teate päraltõudmine meie kättesse.

Päikesejumal Vaarao olla meres ära uputatud?

Preestri hõiskamine oli enneaegne.

Taara müütiline tulelohe oli aastatuhande vältel taganud aestidele puutumatus ja jäi veel pikkadeks sajanditeks lehvima eestlaste tinasesse taevasse.

Aastail 1640—1642 langetas Pärnu Maakohus surmaotsuse neljateistkümnele nõiale eesotsas Põrsa Mardiga. Sama kohtu ees võttis aastal 1682 Sacke Jürgen muude süütegude hulgas omaks sidepidamise lohega. Aastal 1723 silmitsesid Tartu hirmunud kohtuhärrad Valguta talupoega Wielo Adot, kes õppinud «nõiakunsti» Lapimaal. Vaenlaste maju süüdanud ta tulelohe abil, kuid lohemadu aidanud tal ka inimesi ravida ja verd vaigistada. Iseloomulikul kombel ei olnud lohe ja madu tema kujutlust mööda kattuvad mõisted: «Jesus Kärko minike Lohhe Musta modusse.» Liivlaste rannikul 17. sajandi keskpaiku tegutsenud kirikhärra Martin Büchneri käsikirjalisest albumist pärineb lõpuks järgmine salakirjas ülestähendatud hoiatus, mille kümmekonna aasta eest dešifreeris lingvist Kärllis Dravinsk:

«Kui mõni arbuja [= nõid], kes lohemadu
peab, neid sõnu lausuma
juhtub, nimelt —
Schmix poerfilene:
samal hetkel põleb tal maja
pea kohal tuhaks.»

Jah, esimesel pilgul on see kõik pigem naeruväärne kui tähendusriikas. Ent ärgem hinnakem neid pudemeid, istudes tugitoolis elektrilambi mahedas valguses. Tajugem aega, pärimuste kõige julmemat vaenlast, kultuuri kõige hoolsamat aednikku, tajugem kuristikku, mis meid eraldab kõigi nende keeruliste nähtuste selgeveelisest alglätest. Oleme oma rännakul jõudnud majesteetliku jõe suudmesse, kui lubate järjekordselt pateetikasse kalduda, eneseteadliku vooluga suudmesse, mille õlised veed kannavad valgeid ookeanilaevu, hiidtankereid ja toimekaid puksiire, raamiks moodne sadamamaastik ja kraanade terasmets. See on meie aeg ja meie vastupeegeldus, kaasakiskuv ja suurejooneline. Ent äratagem endas hetkeks mõte, et seegi jõgi algab peopesasuurusest allikast niiskete metsade vaikses rüpes. Oleneb meist, kas leiame aega ja tahtmist vastuvoolu kõndides jõuda sahisevate lehtede alla, kus on peidus kõige algus, ja kust järgmine samm — üksainus juhuslik samm! — viiks meid läte äärest juba kaugemale, üle põlvekõrguse veelahkme mõne teise suudme ja teise mere poole.

Tajugem läte kaugust, seistes keset oma mürisevat sadamamaastikku, ja täpsustagem võrdlust: selle kauge maa tagant tahame nüüd siin, jõe suudmes ära tunda ja maitsta algallika haljast vett. See on raske, aga mitte võimatu, see nõuaks — võrdlust jätkates — niisama täpseid analüüse, nagu seda oskavad teha koduvetesse kudema naasvad lõheparved, eeldaks täpsust, milleni inimene veel ei küüni. Ja siiski: et see täpsusemäär on looduses juba olemas ja et oleme ka ise looduse osa, looduselt õppiv, tema najal arenev ja iseennast tunnetav, toidab see lootust kunagi jõuda hüpoteesilt tõestuseni või hüpoteesilt selle kummutamiseni, mis vastupidiselt spordile on ju võrdväärne ja sõltub üksnes meie ajast, huvist ja viitsimisest.

Loodus ja lootus, üksainus häälik, ajalugu keeleotsal.

— — —
«Isa, milleks on vaja ajalugu?»

Kes oskaks vastata?

— — —

Professor Matti Kuusi kirjast:

«Saaremaa meteoriit ärgitab ka minu kujutlust: meie rahvaluules leidub rohkesti ainekku, mida võib siduda Saaremaaga, keskse paigaga ka soome muistsetele meresõitjatele. Teile võiks huvi pakkuda näiteks rahvalaul «Saaremaa põleb . . .»»

Siin nad on, kõigi lauluvariantide kokkulangevad algusread:

Näin mie Saarenmaan palavan
Ja tulen runnista tulevan,
Lehmuksesta leimahtavan. [...]

Ja siin — sündmuse kajastus Harju-Jaani ja Kuusalu rahvalaulikute mälus:

Nägin Saaremaa põlema,

LENNART MERI

tule hoogeti tulema
pikki välja, põiki välja. [...]

Teises sõnastuses:

Oi imetä, oi imetä!
Mis nägin mona imetä,
Tänä oues käüessen!
Nägin Saaremaa polema,
Tule tornist tousemaie. [...]

Kujutlus põlevast maakonnast on eesti rahvaluules erandlik ega tunne analoogiaid. Juba seetõttu on tõenäoline, et ta ei kajasta senise tõlgenduse kohaselt 13. sajandi sõjasündmusi, mis veeresid üle terve Eestimaa, vaid erandlikku ja kordumatut nähtust, mida arvame nüüd tundvat.

Hoolimata mürast, villinast, sajandite raginast on üks kauge signaal vahest siiski meie kõrvu jõudnud.

9. SÄDEMED ON TULEMAA LAPSED

Oleme kaotanud tabuliste meresõnade šifri, ja paljud kujundid jäävad arvatavasti alatiseks mõistmata. *Laineratsu*, *vaskirattane täkk* märkisid laeva. Teame ka, et laeva võrdkujuks oli uss. Ent milline vahekord on muistsel laevakultusel ja kiigel? Kiigel ja tulemaal?

... Muiste hakanud eesti kuningapoeg või hiid armastama kuningatütart, kes elanud kaugel (variantides: Ojamaal, Põhjamaal, tühjal saarel) saarel. Lõpuks võtnud noormees teekonna ette ja sõitnud kosja. Tal olnud aga kade vihamees, kes oli nõid. Too saatnud laevale tuult ja tormi, nii et see lõpuks tühjale saarele jooksis, kus kuningapoeg vaenlaste kätte vangi langes. Aga ka Sädemete saare kuningatütar osanud nõiduda, ja niiviisi saanud ta teatust kosilase vangipõlvest. Kohe asus ta laeva ehitama, mis nõidusjõu poolt tormist üle käiks. Selle laevaga vabastanud ta kosilase vangisaarelt ja toonud üle tüüne ja roheline Turjamere Viru randa, kus nad laeva põlema pistnud ja tuhaks põletanud, et igavesti siinmail elama jääda. Et see juhtunud parajasti Jaanipäev olema, põletatakse seitsaadik meie maal jaanitulesid ja seatakse kiiged kiikuma, mis nagu laevad mere lainetel peavad kiikuma...

Selles enne 1840. aastat kirjapandud muistendis on usaldusväärne üksnes laevade põletamise tava suvise pööripäeva ajal. Komme on levinud Eestis, Soomes ja Liivis. Muuks otstarbeks ja teisel ajal olid vanad laevakered puutumatud. Ent jaanipäev, suvehari on ju päikese püha! Nii püsis veel möödunud sajandil udune mälestus laeva ja päikese seost, merekultusest, mille lätted kaovad aegade hämarusse.

Tundub see seostamine ülearu julge?

Keel pakub kinnitust: Eestis tuntakse kaheksat teisendit hällis kiikuva lapse kohta. Õeldi «lemmis lendab», ja kujundiliselt on see täpne.

Vanasti rippus häll pika vibava õrre küljes, ja laps lendas tõepoolest üles-alla. Kuid mida tähendab sel juhul *lemmis*? Appi tulevad sugulaskesked. Vadjalaste *lemmüz* on pisuhänd, kuukivi, meteoriit. See on samast tüvest nagu soomlaste *lembi*, mis nüüdiskeeles tähendab armastust või kirge, algselt aga tähistas hoopis lihtsamat mõistet, nimelt tule-sädet. Laev seostus kiige ja hälli «lendamisega», viimane omakorda pisuhännaga, sädemeid pilduva pikahännalise tulemaoga, ja see ei olnud hirmu sümbol, vaid töotas õnne ja jõukust. Peaksime taas mõtlema Tacitusele: aegade puutumatum tagas «metssea kuju», mida Breemeni Adam sajandeid hiljem nimetas draakoniks. Tulelohe varjas ja kaitses oma kuju kandjaid, talle toodi ohvreid, Tulemaa lapsi nimetati tule-sädemeteks, dešifreeritult ja depoetiseeritult meteoriidikildudeks.

Kuulsime Pythease mõlalööki.

On seda vähe?

On seda palju?

Ja siiski: laeva põletamine; nõidade ja virmaliste vehklemine; imepärased valged ööd; retked morsaluu rannikule; müür, mille taga elavad koerakoonlased: kõik need mälestuste varjud elavad ühel või teisel viisil araabia kultuuris. Reisikirjades, ilukirjanduses, koguni rahvaluules.

On see võimalik? Ja on nende vahel mingi side?

Ilmselt on aeg pöörduda näoga Meka poole.

Mida tähendab: araabia maailm?

Ivan Nikitin

*

Vilgub täheerevust
sinav taevakumm.
Üle metsa verevust
läiskab täiskuu lumm.

Lahes tukastamas
nagu peeglis puustik.
Laanes hääletumas
pimeduse luustik.

Heinalised põõsas.
Naeru rõkkab padrik.
Lökke kuumas lõõsas
hoogne jutuvadrik.

Mahlast rohtu järab
üksi mustas öös
valge hulkurmära,
jalad kammitsvöös.

Kinni haarab hingest
täiskuu metsa süles.
Nooruk tõuseb ringist,
laulu võtab üles.

Õhust mütsi püüab,
tantsib kükakil.
Õöbikuna hüüab
tema vilepill.

Aasalt vastu lajab
rukkiräägu hääli.

IVAN NIKITIN

Vaibub laulu kaja
kauge vainu pääl.

Läigib järvering.
Viljavälja kuld.
Avardub siin hing,
täis igaviku tuld.

Tähed välja kohal.
Kõrkjaid tõuseb veest.
Ise välja vohab
heli hinge seest.

*

On mulle rahu vaja. Rinnas valu,
pea lõhub, ihu õelalt pakitseb.
Kõik, mida õige hing ei talu,
mu kallal päevad läbi nakitseb.

Kust leian pelgupaiga kiitlejate eest?
Me olla pahedeta, hüve ümmardamas!
Kui peamegi tõe jüngriks mõnda meest,
too ebajumalaks end sätib samas.

Kus süüme tapetud, seal häbi sureb just,
tõe vassib vale püdelasse nutta.
Ei keegi mõista hukka riivatust.
Ei tihata üldrahvalikult nutta.

Ei ole ainust märtrit meie seas.
Ei kuulda appihüüdu, kõik on kalged!
Me päeva päisesse ei pista oma pead,
sest orjaveri kardab päevalaget!

Ekh õhustikus peitub kogu häda, —
kõik, mis peaks hävima, on õilmitsemas,
kõik, mis peaks õitsema, on närb ja mäda
ning armetuna hauda varisemas...

*

Muud teed mul nähtavasti pole enam —
vean edasi end, kuni jalg veel kannab.
Mis sest, et tee mul pole kõige kenam
ja ees on ainult see, mis jumal annab.

Kuis porist läbi saada, issand, anna nõul
Nüüd väsinuna tõmban veidi hinge,
siis rügan jälle minna üle jõu,
suus nutumaik, kuid jalus püsib pingel!

Tee ääres igav tusk ja hädakaev,
ei priiust südamel, ei ajul sihti seada...
Mis tulu toob küll minu hingevaev,
on vahest jumalale üksi teada.

Kui rännak, kus mu rööm läks looja,
mõnd hüve teenides tooks veidi kasu,
siis paistaks siht ja hing saaks sooja
ning leiaks katsumustes asu.

Kuid ei! Üks nähtamatu vaenujõud
on minu elust teinud piinapingi.
Julm timukas, lai irve suul, oh öud!
käib kärsituna tapalaval ringi...

*

Rasket risti, vennad, veame.
Mõte määndub hiljukesi.
Hingesopis needust neame.
Südanf keedab silmavesi.

Ikkes ägab haige maa.
Suud on lukkus tummas ängis.
Julgelt nuffa poeg ei saa,
kuigi ema fõvesängis.

IVAN NIKITIN

Rahu kägistanud kuri.
Vabadus on ahelais.
Mundrivõim ja surimuri.
Nuudiriigis vere hais.

PEIED

Ei pilvi, ei tuult, väli vaikusse vajund.
Siia koguneb kuumust, see leitsak ei haju.
Ja tolmuga kaetuna, elutuna
on rohi tardund all põuapuna.
Kesk vakatuspäeva on kuulda vaid
siit-sealt rohutirtsude sirinaid.

On sirevil hobune poolküntud väljal.
Must kaaren on istumas laiba seljal.
Tal puhuti kerkib verine nokk,
kui kraaksub, ta kraaks on kui saatuse lakk:
«Oh sa matsi truu abimees, kronuke krops,
sa tööd tegid nii, et sul vahutas saps,
ja talusid peksu ja talusid nälja,
nüüd adra ees viskasid vedru välja...»

Mats, vaeseke, kurvalt käega löi kohe,
siis naha ta nülgis, suul kaebeohe.
Ja nutma ta puhkes, kui saatust vandus,
ta kõrtsi viis naha ja viinale andus.
Seal laulis laulmist, löi ööbikuvilet:
«Kõik põrgupõhja ja kuradile!»
Ning naeris rahvas ja vangutas päid:
«Etskae, mees püsti lolliks on läind.
Peab kõngend lojuse peiepidu.
Suu lustib, kuid hing on tige ja kidu.»

*

Mis on me õnn? — üks ulmas sonimine,
me armastus — vaid meelte meelega.
Võim — mõnitus ja kintsukaapimine
ning sõprus lipitsusest lugu peab.

Näe, muretuma rõõmu maski alla
on petnud enda elu kiskjalõust.
Ühtlugu egoism siit pääseb valla
ning priiuseks ei piisa meie jõust.

*

Jäi vakka ööbik metsa tumesiilus,
täht tuiskas alla taeva siniteel.
Kuu juba okstevõrgust välja piilus
ja süütas halja helgi kasteveel.

Siin jahedusevoolus roose tukub.
Nüüd keegi vilistas ja vile õhku hangub.
Ning imevaikselt varre küljest kukub
leht pisiputukate raielangul.

Ja mulle sinu armsa palge jooned
on õndsad, vaigistavad täiskuu kumal.
Ma sellist ööd, täis ulma kuldseid toone
ühtsoodu pikendaksin lõputumalt.

Tõlkinud ANDRES EHIN

Ivan Savvitš Nikitin (1824—1861), kelle sünnist läinud aasta lõpupoolel möödus 150 aastat, tabas oma luules meisterlikult vene looduse nüansse ja ilu ning pärisorise Venemaa elu pahupoolt. Suunas realismile, töölise, maakehviku ja talunaise raske elu kujutamisele omandab ta N. Tšernõševski kriitika mõjul loomingulise ja ideelise iseseisvuse. Nikitini poemi «Kulak» hindas N. Dobroljubov kui tõeliselt humaanset teost, paljastuslik «Rasket risti, vennad, veame» leidis esmaavaldamist alles 1906. a. M. Gorki nimetas teda «eredaks ja sotsiaalselt kaalukaks poeediks», I. Bunin hindas tema loodusetaju, tema loomingut on armastusega meenutanud A. Tvardovski ja M. Issakovski.

Villem Gross

AUTOLINNAS

Ühel suvisel hommikupoolikul möödunud aastal astus Kirjanike Liidu juhatusetuppa kohatult energiline Valentin Ruškis. Kohatult küll, sest ruumis valitses täielik leitsak, mis võis üleval hoida ainult laisku mõtteid mererannast ja metsavilust. Tema aga rääkis sõidust Kaama suurehitusele, kust ta alles äsja oli naasnud ja kuhu ta meelest tasus ka teistel kirjanikel sõita. Et moodustatagu rühm publitsistliku kallakuga sulemeestest ning lennatagu välja veel enne sügisest vihmaperioodi.

«Kes maksab?» küsisin kohe, nagu administraatorid enamasti ikka küsivad, arvates ise, et nõnda saan teisel kõige kiiremini jahtumispunkti kätte.

See jäi sel korral saamata. Ruškisel kui suurte sõidukogemustega kirjamehel oli juba Moskvas pinda sondeeritud, asjast huvitatud isikud leitud ning rahavõimekad toetajadki nõusse räägitud.

«See oleks muidugi väga huvitav,» pomisesin vähimagi vaimustusega.

Mu ükskõiksus ei jäänud märkamatuks, aga sellest oli mu kaasvestlejal vist raske aru saada.

Nüüd ongi paras aeg üles tunnistada, mismoodi oleksin soovinud sel palaval hommikupoolikul ära öelda, kui ma poleks kartnud sellega uut vaidlustulva esile kutsuda. Oleksin siis öelnud, et mind ei huvita metallitöö. Ja see oleks olnud täiesti õige. Ei huvita, ei kõida, ei oska sisse elada, veel vähem sellest midagi teistele jutustada. Muud tööd küll, igasugused puidutöötlemistehased, paberivabrikud, toiduainete tööstuse ettevõtted kuni tapamajadeni välja, tubakasaadused, tekstiil, tuletikud, tellised, oh kindlasti veel palju muudki kui meenutada. Aga mitte torud, võllid, siibrid, seibid, vedrud, poldid, traadikerad. Kõik see kokku on mulle võhivõõras mees, kellega heal meelel ühte lauda ei istu ja ühes kupees ei sõida. Meie vahel pole mingit vaenu, seda mitte. Oleme teineteisele lihtsalt võõrad, meil puuduvad ühised vestlusteemad.

Sel korral ütlesin Ruškisele, et ei saa sõita, sest pärast suvepuhkust seisab ees reis Ungarisse. Seegi vastas tõe, sõit pidi toimuma, ainult kuupäev oli veel lahtine.

Suvepuhkuselt naasnuna sain teada, et mind on siiski arvatud Kaama suurehitusele ja Togliatti sõitva grupi koosseisu. Oli nimelt selgunud, et kalendaarse mõttes jõuan nii sinna kui ka madjarite maale.

Jäi üle ainult kohtlaselt naeratada. Kellele sa ikka oma vahekordi metalliga lähed seletama. Niisugust asja ei võeta tõsiselt. Seda loetakse ühekülgsuseks, mida see tegelikult ka on ja millest tuleb jagu saada asjasse süvenemise teel.

1. oktoobril istusime Tallinnas lennukisse, sõime Moskvas lõunat ning õhtupoolikul maandusime Kuibõševi lennuväljal, kust meid umbes 70

VILLEM GROSS

kilomeetri kaugusel asuvasse Togliatti toimetati. 6. oktoobril, ilusal selgel hommikul lendasime samalt lennuväljalt Naberežnõje Tšelnõsse, et vaadata Kaama Autotehase kerkimist. Teised jäid sinna, mina lendasin ülejärmisel päeval Tallinna, et pakkida kohver uueks reisiks, sedapuhku juba mehena, kellele on antud võimalus imetleda meie raudteede pikkust.

14. oktoobril, esimesel kokkusaamisel Ungari Kirjanike Liidu juhtidega, koostasime ühiselt meie Ungaris viibimise programmi ja ma kuulsin ennast väljendavat erisoovi külastada autobussitehast «Ikarus». Sellest sai sisukas päev ja mul on ikka veel hea tunne, et võisin heita kas või põgusa pilgu kuulsa tehase seinte taha, et võisin vaadata madjarit kokku seadmas meie maanteedel ja tänavapildis nii omaseks saanud sõiduriista.

Nüüd aga tagasi alguse juurde.

Haacki «Weltatlasest» (1972) leiame Togliatti linna Kuibõševi veehoidla lõunatipus V. I. Lenini nimelise Volga Hüdroelektrijaama lähimast naabrusest. Punane nelinurk sellel kaardil piiritleb elanikkonna saja kuni viiesaja tuhandega. Maakaartide tingmärke mõistes ja austades teeksin nüüd, pärast sealviibimist Togliatti linna märkimisel erandi korras muudatuse: ühe punase nelinurga asemel kolm, andes niiviisi linna igale rajoonile omaette linna õigused. Tõepoolest mõjus esialgu üllatavalt vahemaa, mis kolme eri linnarajooni üksteisest lahutab. Komsomoli ja Keskrajooni vahele on jäetud koguni suur metsamassiiv. See säilitatakse. Selle eest kantakse hoolt nagu tulevase puhkepargi eest.

Iga rajoon võib ennast tunda täiesti iseseisva linnana, sest igale neist jätkub rahvast, sotsiaalses mõttes kaalukat tegevust ja ka kasvuruumi.

Lahkneva paigutusega harjub ära ja üsna ruttu veel siis, kui külalislahked peremehed hoolitsevad liiklusvahendite eest. Peab kohe ütleva, et liiklemisele, liinibusside ootamisele ei kulutanud me kuue päeva vältel minutitki. Tänu sellele õnnestus lausa käigult saada kompaktne üldmulje kõigest, mida meile näidati ja mida meil õnnestus väga piskust vabast ajast ise juurde vaadata.

Kõigis kolmes linnarajoonis on praegu elanikke kokku umbes sama palju kui Tallinnas. Noorimas, Autotehase rajoonis elas 1974. aasta 1. septembri andmetel 164 977 inimest. Kui palju on elanikke praegu, seda ei oska öelda, puuduvad andmed, kuid rajooni võimud peavad 10. viisaastaku lõpuks ette nägema elamispiinda, müügilette, koolimaju, kinosaalet ja muud elukondlikult vajalikku nõnda, et see rahuldaks 250 000 kasvanud elanikkonna vajadused. Juurdekasvu protsent on ju nähtav suurus. Sünnirõõmud ja kasvuraskuste mured ikka käsikäes.

Autotehase rajooni sisse sõites tekib mulje, mida võiks ühe lausega iseloomustada niiviisi: põldude lagedad ümarad lained pörkumas vastu valget kriidisaart. Domineerib tõesti kriitvalge, mis kahvatus, aga veel soojas oktoobripäikeses näib arvatavasti palju pehmem ja pastelsem kui suvises lõõsas. Haljastus on alles jõudu võtmas. Seda on istutatud ja istutatakse järjest juurde. Ja ikka toljatilikes mastaapides: 1974. aasta kaheksa kuuga kulutati ilupuudele ja põõsastele 3 miljonit rubla.

Autotehase rajoonis. peatselt paarisajatuhandelise elanikkonnaga lin-

naosas, ei leidu ühtki hoonet, mille vanus ületaks 8 aastat. Siia lagendikule tulid esimesed ekskavaatorid 1967. aastal.

Mis me siit rajoonist olulist leiame?

Juba kilomeetrite kauguselt paistavad silma soojusenergiakeskuse pikad korstnad, vaevumärgatav vine nende kohal kõneleb varjatud jõust. Võimsus 540 000 kilovatti on arvestatud ka kasvuvajadusteks. Tuttavad korstnad. Tõsised, ilutud, ent tänapäevases linnamajanduses möödapääsmatud.

Elamud laiade sirgete tänavate võrgus muidugi nii tuttavad, et hakka või otsima Vilde teed või Sõpruse puiesteed. Senistel andmetel on elanike kasutusse jõutud anda üle 2 miljoni ruutmeetri.

Rajoonil on oma tellisetehas, mis suudab toodanguga varustada kahtkümmend nelja ehitusorganisatsiooni. Iseenesestki mõista leivakombinaat, õieti küll selle tohtu osakond. Hiljuti läks käiku liha- ja piimakombinaat. Pesumaja kujutab endast moodsat vabrikut, mis suudab vahetuses läbi lasta 10 tonni pesu.

Need ja kümned teised rajatud või rajamisel ettevõtted on eluvajadustest otseselt johtuvad, selles üsna kiiresti muutuvus ehituspildis ei näi olevat imepärasest poeesiast, see kõik peaks olema pigem argipäev, iseenesestmõistetavus, kui soovite. Nõnda mõtlengi praegu siin neid ridu kirjutades. Aga seal viibides ja kuulates energiast tulvil ametimeeste sõnu, tajud nagu mingit Togliatti stiili, Togliatti kõnetooni, mis ühe kuumaga võib ületähtsustada ütleme kas või näiteks juurviljalao ehitamise, selle mahutavuse ja ventilatsioonisüsteemi või sajakohalise sauna basseini ja solaariumiga jne.

Asi näib seisnevat selles, et just need normaalseks eluks hädavajalikud rajatised seal on ju kõik alles käiku läinud või käiku minemas. Need on uue kodu uudised nii, nagu seda on äsja kauplustest kohaletoodud mööbel uues korteris, kuhu pole kaasa võetud midagi vana. On mõnda aega elatud ilma, tundes puudust ja siis see saadud.

Niisuguselt positsioonilt vaadatuna võib teha ennast juba vanakski pidada, kuigi tema täielikus tiitlis — NSVL 50. Aastapäeva nimeline Volga Autotehase Kompleks — peegeldub selgesti gigandi hiljutine vastuvõetaks tunnistamise aasta 1972.

Ja nüüd, 1974. aasta 5. oktoobril sattusime osa võtma 1 500 000. auto pidulikust väljalaskmisest.

Üle-eelmisel päeval näidati meile teha tervikuna, näidati hommikust õhtuni, nii palju kui jõudsime vaadata ja kõndida lõpututel metallpõrandatel.

Kus me selle pika päeva jooksul üldse istuda saime? Hommikul koraks ametiühingukomitee esimehe kabinetis, lõunavaheajal ühes etteandmisliini klubisaalis, kus rääkisime töölistele Eestist ja eesti kirjandusest, seejärel sama osakonna söögisaalis veerandtunnisel kehakinnitustel, siis tehase peadispetseri büroos kella-viie-kohvil ning lõpuks konveierilt tulnud «luxides» katsetrekil, kus meid kallutati, raputati, põrutati, isegi paduvihma-aparaadist kenasti läbi sõidutati.

Seega siis üheksast tunnist rohkem kui seitse liikusime aeglases muuseumitempos ja ahmisime silmadega tööprotsesse, pingutasime kõrvu kuulamiseks seletusi. Muide, igaüks on vist märganud, kui ruttu hakkavad muuseumid inimestele jalgadesse. Juba natukese aja pärast

hakatakse eelistama saale, kus saab istuda. Midagi selletaolist meie ei tundnud. Ei mingit füüsilist väsimust. Pärast katsetrekilt naasmist seisime kobaras ümber tehase inseneride ning kohatult kaua pressisime välja igasuguseid andmeid meestelt, kes olid tööpäeva ammugi lõpetanud. (Loomulikult ei taha ma sellega nürilt väita, et kunst mõjub tui-mastavamalt kui tegelikkus, tehase töö. Siin tuleb arvestada psüühilisi vigureid.)

Suutsime näha siiski ainult ühte osa hiiglase mürtsuvast, paukuvast, vuhisevast, huilgavast, plaksuvast, siutsuvast, särisevast kehast. Keerulised maa-alused etteandmisliinid jäid nägemata, pilku ei jõudnud heita mootorite monteerimisele, ning rahuldamata huvi ja kahetsus ilmutavad end mingis tagantjärele kriitilises küsimises — kas me väga hea tahtmise juures siiski poleks jõudnud? Kruntimiskambri akende taga metallastangul viitsime nii palju minuteid, et värvimistsehhist tuli loobuda. Õigemini küll nii, et sellest kohast hakkas paistma peakonveier ja inimene on kord juba loodud kaasa minema grandioossega. Magneti seadus.

Üldmulje muidugi saime, kuigi Ruškis, teadja mees, kahetses, et jääme paljust ilma. Siiski, 5. oktoobri hommikul hotellist tehaserajooni sõites teadsime täpselt, kus meil tuleb mikrobussist maha astuda. Ühelgi juhul mitte konveieri alguses. Sel juhul oleks tulnud kõndida üle poolteise kilomeetri liinidevahelises koridoris, kus transportööridel oli täna vaja hoopis tihedamini signaali anda. Sissepääsulubasid oli välja jagatud tavalisest rohkem ja kõik, kes olid loa saanud, kogunesid siia, et vaadata, pildistada, kirja panna, lindistada.

Seal ta ise liigubki! VAZ 2103. Tumepruun?

Millist värvi meie oletasime? Kas me üldse värvist rääkisime?

Haaran taskust ploki, kuigi ei oska sinna esialgu midagi märkida. Elektriseeriv pidulik meeoleolu poeb vägisi hinge, kuigi arvad enda ealdasa juba niisugustest erutustest vabaks. Erutab ometi.

Võib-olla valmistusin nägema hulgaliselt lippe, kõikjale riputatud loosungeid. Ei midagi taolist. Ikka ainult graafiku rütmis edasiliikuvate autokerede enda kiiskav värv, kruvikeerajate siutumine, transpordiveokite põrin, mütsud — nagu tavalisel tööpäeval. Samal ajal elad juba pühapäeva-meeleolus, mille loob kaugelt lähemale liikuv juubeliauto. Seda hoidvale haaratsiraamile on kinnitatud valge plakat sinise numbriga 1 500 000. Ei midagi muud. Lihtsus võib väga tugevasti mõjuda, kui seda osatakse kasutada.

Liitume meiegi nendega, kes jälgivad juubeliauto monteerijate tööd. Ega olegi nii palju rahvast ja ega oleks liinidevahelisse käiku mahtunudki, küllap korraldajad hoolitsesid selle eest, et ei tekiks ummikut. Siin peavad ju liikuma nobedad tõstukveokid, mis toovad kohale detaile ja viivad ära tühja taara. Elu ja töö ei tohi ühe ümmarguse numbriga pärast seisma jääda. Siin loeb iga minut. Täendusrikast numbrit kandev auto on hetkeks ainult sümbol. Selle ees ja taga liiguvad täpselt sama hinda maksvad ja järelikult ka samasugust kvaliteeti nõudvad «Žigulid».

Pidulik päev ei tohi põhjustada rütmihäireid üheski tsehhis. Sotsialistlik võistlus käib siin lakoonilise deviisi all: «Tootmisgraafik on seadus!»

Võõras ei oska üldises töösuminas rütmist väljalangemisi näha. Ta võib aga kohalikust ajalehest lugeda iga päev ilmuvat kokkuvõtet ja üllatusega avastada, et mõni osakond sajaballilises hindamissüsteemis kaotab mõnikord kõik pallid. Samas loetletakse ka pallide mahavõtmise põhjused. Näiteks 1. oktoobril langes üks osakond võistluskokkuvõttes nullini sellepärast, et ei varustanud peakonveierit rütmiliselt polstriga nr. 232 ja VAZ 2102 kummidega.

Aga tol päeval, kui meie käisime mööda tehast, vaadates oma silmaga tööd, mis kõikjal kees katkematus tarmukas rütmis? Silmitsen huviga kokkuvõtet. Eespool nimetatud osakonnal taas 0 palli. Sedapuhku käetugede nr. 232, pagasiruumi tihendi ja topiste ebareeglipärane etteandmine. Pressitehaselt, kus me võlutult jälgisime tarkade ja võimsate masinate tööd, võeti sel päeval maha 40 palli selle eest, et tsehhid ei täitnud stantsimisgraafikut, et VAZ 2103 jaoks anti paneelikarkassi ebaregulaarselt, et vagunid seisid üle normi. Jne. Nii näeb välja argipäev, niisugune on igapäevane võitlus rütmi pärast, tootmisgraafiku täpse täitmise pärast.

Juubeliauto aina täieneb uute osadega, muutub välimuselt üha tuttavamaks. Fotolambid sähvivad, ajakirjanikud võtavad käigult intervjuusid. Liinidevahelisse käiku on pealtvaatajaid märgatavalt juurde tulnud. Transportöörid annavad huilates signaali. Nende juhid, enamikus tütarlapsed, pole sugugi vihased. Hambad aina välguvad teistel, kuigi jälgijate summ neid segab. Täna ei sobi pahandada. Pühapäevaülikondade hulka sigineb ka kombinesoone ja kitleid. Leian oma ploki-lehelt miitingumärkmete hulgast eraldi reakese: «Noorus, noorus, nii mehed kui naised.» Tõepoolest, väga palju noori nägusid nii konveieri-liinidel kui ka miitingule kogunejate hulgas.

Mingil hetkel ses erutavas liikumises mõtlen sepatehasele. Seal alustasime üleelele oma tutvumiskäiku. Kõrge ja puhas nagu kaasaegse elektrijaama turbiinisaal. Puhurid, need muinasjutu tuuslarid, mühistamas jahedat õhku ääside ja hiidvasarate juures pihtidega töötavatele seppadele. Pidime sealt ainult kiirkõnnil läbi käima, sest aeg, aeg! Ometi jäime tükiks ajaks seisma masinate juures, mis sõrmejamedaustest hõõguvatest varrastest vedrusid keeravad. Automaatide sujuv töö vangistab pilku, sunnib mõtlema leidlikule inimesele, kes oskab kõik tüütu, šabloonse ja väsitava veeretada masinate ja automaatide kaela. Vedrude nägemine juubeliautol oligi selleks ülekandemehhanismiks, mis viis mõtte seppadele. Nende esindajaid siin vaevalt täna leidub. Sepatehas asub sootuks teisel ja tulekule-minekule ei jätkuks lõunavaheajast. Nii ma arvan, soovides end juba näidata siinsete olude tundjana. Kokku võttes ja ka meeoleolu kõrgemale kruvimiseks tulebki ennast mõttes teha tõeliseks miitinguosaliseks, sest üks nii suure ettevõtte rajamisest ole mingil määral osa võtnud iga tööinimene meie maal.

Süvendagu rõõmu teadmine, et nii tehase kui ka tema juurde kerkinud linna ehituskulud on juba tasa teenitud, aastane puhastulu ulatub 2 miljardi rublani. 660 000 autot aastas tähendab seda, et meie maa kõik oblastid on mingis osas siinse tootmisega seotud ning tehas oma mitmekülgsede nõudmistega jagab kogu meie tööstusele märgatavaid impulsse.

Peakonveieril töötab palju naisi. Töö pole raske. Üksluisuse vastu aitab naabrite töö tundmaõppimine ja nendega vahetamine. Aga mootorid lähevad oma kohale meeste kätest, kuigi pealtnäha ei nõua seegi töö suurt lihastejõudu.

Siinkohal pean varjatud piinlikkusega meenutama ringkäiku kokillvalutehases, kust kippusin kiiresti mujale. Isegi malmivalutehases tundus õhk parem ja töö huvitavam kui seal, mootoreid põhilisega varustavas tehases. Ventilatsioon on muidugi ajakohane, mingitest projektivigadest ei saa juttugi olla. Nähtavasti on alumiinium metalle, mis töötlemisel küllastab õhku ebameeldivate jääkidega. Või on asi ainult individuaalses vahekorras, psüühikas? Sattusin ju noores eas, sõja esimesel aastal rinnutsi kokku alumiiniumi tootmisega ja mälestus elu sellest perioodist ei saa vist kunagi peale minevikuromantilist värvi.

Ongi rattad all poolteise miljonendal. Jääb elektriseadmete kontroll ja tankimine. Selle protseduuri ajal astun kähku edasi, sest on vaja leida hea koht miitingule kogunenud rahvamurrus. Miitingupaigaks on valitud valmistoodangu katsetushall, siin ruumi leidub. Loen tribüüni kohale kinnitatud transparentilt: «Kodumaa, võta vastu meie 1 500 000. auto!» Tribüüni kõrval seisavad töömehed loosungiga: «Saab olema 2 miljon!»

Saab. Ei tohiks olla raske välja arvutada kuupäevagi, millal. Tehas töötab täisvõimsusega. Täna, 5. oktoobril tähistatakse ühtlasi ka projektis ettenähtud päevatoodanguni jõudmist. 2230 autot päevas, 660 000 autot aastas. Nii võimegi eksimatult ennustada, et kahe miljonis läheb siit välja ühel 1975. aasta varasuvisel päeval. Pidin vahele pistma tuttava epiteedi «päikesepaistelisel», kuid sain sõnasabast kinni. Siin, Kuibõševi mere ääres sajab ka suvisel ajal ja ilm pole tehaserahva teha. Kõik muu küll.

Peadirektori asetäitja sm. Žitkovi sõnavõtust jääb meelde võrdlus, mis mõjub rabavalt. Leninliku Komsomoli nimelisel Moskva Autotehases kulus 2 miljonenda autoni jõudmiseks 40 aastat. Aeg on edasi läinud. Aeg on ühiskonnale uued nõudmised esitanud ja ka võimalused andnud. Esimene kopatäis mulda tõsteti siin 1967. aasta jaanuaris. Esimesed 6 autot lasti konveierilt 1970. aasta aprillis, samal ajal käis tehase edasiehitamine täies hoos. Ja nüüd, 1974. aasta oktoobris jõuti projekteeritud võimsuseni, mitu kuud varem kui plaanis ette nähtud.

Sõna antakse töölisele, pealtnäha küll õige noorele mehele. Ta ütleb muu hulgas, et tal oli õnn osa võtta esimese, siis poole miljonenda ja miljonenda «Žiguli» monteerimisest. On kummaline tunne kuulda tõsiveteranlikult kõlavaid sõnu nii noore inimese suust. Aga siin peab sellega ära harjuma.

Välkmiitingu lõpus loetakse ette NLKP Keskkomiteele ja valitsusele adresseeritud raporti tekst, milles rõhutatakse partei ja valitsuse alalist tähelepanu ja abi tehase ehitamisel ning tehasega seotud ettevõtete võimsuste kiirendatud rakendamisel.

Raportis võetakse kohustus eeloleval viisaastakul suurendada toodangu mahtu 10% võrra. Juurdekasv üksi peaks moodustama autode hulga, mis külitse üksteise vastu kiilutuna kataks teeperve Tallinnast kuni Rakvereni. On see ehk liiga ränk kohustus? Sellele küsimusele saime tehase juhtivatelt meestelt vastuse juba varem. Raske on ka

praegu püsida kättevõidetud positsioonil, projekteeritud võimsusel. On probleeme, on ohtlikke väljalangemisi graafikust, on suure pinge alla sattunud lülisid. Paigal seista? Ei ole millegagi õigustatud. Raportis antud lubadus täidetakse sisseseade osalise moderniseerimisega, tehniliste, tehnoloogiliste ja organisatsiooniliste vahenditega. See reserv on põhjalikult läbi uuritud.

Ajapikku oleme tootmistegevust hinnates hakanud reserviks lugema ka igasuguseid puudusi ja lausa väärnähtusi. Kõlab küll kentsakalt, aga järele mõeldes tuleb välja puhas loogika. Reserv peitub... vabanemises. Tõepoolest, kui kujutleda, et näiteks Tallinn mingi efektse vahendi abil vabaneks alkoholi kuritarvitamisest, siis — ja selles pole vähimatki kahtlust — hakkaksid päevapealt paranema töötulemused paljudel ehitusobjektidel, remondikontorites, nii mõneski ettevõttes, nii mõnigi lahtivõetud kanalisatsioonikraav saaks õigel ajal kinni aetud jne. jne. Antagu ainult voli sel teemal unistada!

Togliattil paistab see «reserv» puuduvat. On üldiselt tunnustamist leidnud, et auto ja viin ei sobi kokku. Paistab küll nii, et noores autolinnas seda reeglit austatakse. Togliattis ei kehti «kuiv seadus», kuid purjus mees torkab seal pentsiku erandina silma. Ainult ühel õhtul pikemal jalutuskäigul kohtasime kahte kaelastikku astuvat laulumeest. Võõrastavalt mõjusid nad meilegi, millest järeldasime, kui ruttu võib ära harjuda kaine linnaga ja seda omaks pidama hakata.

Meelikõitev tehas. Kolossaalne toodang. Paneb isegi murega mõtlema meie linnade tänavate ja kitsaste maanteede väljanägemisele lähemas tulevikus. Tarvitseb aga kätte võtta pliiats ja üks auto viinapudelitesse ümber arvestada, ning sinust saab positiivsete loosungite hüüdjä. Kadugu autoostu järjekorrad! Saagu sõiduauto turul samal kombel kaubastatavaks artiklikis nagu saapad või kaelasall!

Volga Autotehase toodangumahtu silmas pidades võibki see mõne aja jooksul teostuda, ja seda isegi varem niisugusest kaubaartiklist nagu vineeritahvel, mida ma möödunud suvel naiivselt — raha püksitaskus — ostma tõttasin. Vineer võiks muidugi olla, kuid auto peab olema.

AJALUGU KUI TAASLOOMINE

R. G. COLLINGWOODI
AJALOOFILOSOOFIAST

1946. aastal avaldas Clarendon Press inglise uusheegellase ja Oxfordi ülikooli filosoofiaprofessori R. G. Collingwoodi raamatu «Ajaloo idee». Collingwood ise oli surnud juba kolm aastat varem. Teose pani käsikirjadest kokku ja toimetas trükki kadunu sõber ja kolleeg T. M. Knox.

Vaevalt saab väita, et postuumne «Ajaloo idee» on ainuke raamat, mis avas Collingwoodile pääsu filosoofia ajalukku. Inglise filosoof saavutas kuulsuse juba varem, rohkearvuliste teiste teostega. Kuid ajaloofilosoofial (Collingwood esitas sellest üksikuid visandeid ka oma muudes töödes) on tema teooriate seas siiski keskne koht. Peale «Ajaloo idee» ilmumist sündis tõeline buum filosoofia valdkonnas. Raamatut on trükitud peaaegu igal aastal uuesti ja selles esitatud seisukohad on analüütilise ajaloofilosoofia esindajate teostes nii või teisiti ikka ja jälle kajastunud.

Püüame vastata kolmele küsimusele: milline koht on ajaloofilosoofial Collingwoodi filosoofias, milline on Collingwoodi ajaloofilosoofia ja kuidas suhtub viimasesse marksism.

Näib, et Collingwoodi filosoofiat tervikuna saaks käsitada kui objektiivse idealismi, skeptitsismi ja analüütilise filosoofia meetodi omapärast sünteesi; võiks mainida veel Collingwoodi teatud geneetilist seost nn. elufilosoofiaga (Dilthey jt.). Aärmiselt erinevate vaadete kuhjumine Collingwoodi filosoofias viib paratamatult mõttele, et selles peab leiduma sisemisi vastuolusid ning loogilist järjekindlust. Nii see tõepoolest ongi.

Itaalia uusheegellaselt B. Croce'lt päris Collingwood kalduvuse vaadelda ajalugu eelkõige vaimu ajaloonä. Croce arvates on kogu ajalugu oleviku ajalugu, sest mineviku vaim elab oleviku vaimus ja minevikku sõna tõsisel mõttes ei olegi. Siit on ainult samm taasmõtlemise kontseptsioonini, mille töötas välja Collingwood.

Omapärane on Collingwoodi filosoofia ka meetodi poolest. Selles punktis lõikub Collingwood nagu väljastpoolt neopositivistliku filosoofia arenemise üldsuunda. Kahekümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel kasutas neopositivistlik filosoofia oma põhilise meetodina teaduse keele ja formaalsete loogiliste keelte analüüsi. Viiekümnendateks aastateks aga kujunes tugevate pettumusmeeleolude surveel välja hoopis uus ettekujutus filosoofia kohast ja rollist. See vool sai eluõiguse just Inglismaal ja teda nimetatakse tavaliselt lingvistilise analüüsi filosoofiaks. Ling-

vistilised analüütikud näevad filosoofia eesmärki igapäevase keele üksikväljendite analüüsis. Nad ei püüa luua mingit üldist teooriat, vaid tegelevad ainult loomuliku keele «teraapiaga». Selle üldpildi valgusel on huvitav tõdeda, et Collingwood, kes ise küll analüütikute teisi vaateid ei pooldanud, ennetas neid teatud mõttes meetodi osas. Juba oma kolmekümnendate aastate teostes kasutab ta üksikuid lingvistilise analüüsi võtteid, laenab terminite tähendusi inglise kõnekeelest jne.

Collingwood oli liberaalne kodanlik professor. Hoolimata oma vastumeelsusest marksistliku ajalookäsituse vastu, ei langenud ta kunagi avaliku reaktsiooni positsioonidele. Nõukogude uurijad on alla kriipsutanud tema võitlust natsismi vastu kolmekümnendatel aastatel. A. Bogomolovi arvates tuleb hinnata seda, kuidas Collingwood mõistis filosoofia sotsiaalset funktsiooni. (A. C. Богомолов, Английская буржуазная философия XX века. Москва, 1973.)

Peale «Ajaloole idee» on Collingwood andnud raamatud «Religioon ja filosoofia» (1916), «Speculum mentis» (1924), «Essee filosoofilisest meetodist» (1933), «Looduse idee» (1934), «Kunsti printsiibid» (1938), «Autobiograafia» (1939), «Essee metafüüsikast» (1940), «Uus Leviatan» (1942) jm.

Collingwoodi vaated muutusid tema arengu käigus üsna tublisti ja tema tõlgendajad (A. Donagan, T. M. Knox, E. W. Tomlin jt.) vaidlevad selle üle, mitut etappi Collingwoodi loominguilises biograafias saab eristada. Meie toome sellest evolutsioonist esile ainult tolle külje, mis on vahetult seotud ajaloo filosoofiaga.

Võrreldgem korra, kuidas Collingwood käsitas ajalugu kahekümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel. Varases töös «Speculum mentis» asetab ta ajaloo ühte ritta teiste inimkogemuse vormidega. Inimkogemuse vormide all mõistab Collingwood midagi, mis väga moonutatud ja idealistlikul kujul tuletavad meelde ühiskondliku teaduse vorme. Inimkogemuse vormid on tal reastatud tasemete järjekorras. Näiteks on religioon kunstiga võrreldes tema jaoks midagi kõrgemat ja paremat, ja teadus omakorda on samm edasi võrreldes religiooniga. Inimkond oli selle skeemi järgi enne justkui kunstnik ja hiljem sai teadlaseks. Madalama taseme vastuolud ületatakse kõrgemat järku inimkogemuse vormi raames. Sellise lähenemise algidud peituvad Hegeli «Vaimu fenomenoloogias», mis viitab Collingwoodi vaadete geneetilisele sidemele Hegeli omadega. Üldse leiab Collingwood viis inimkogemuse vormi: kunst, religioon, teadus, ajalugu, filosoofia. Siin on tähtis tähele panna, et too järjestus kulmineerub filosoofiaga, mida ta peab inimkogemuse kõrgeimaks vormiks. (Vt. Speculum mentis or The Map of Knowledge. Oxford, 1924.)

Kui aga lähtuda nendest märkmetest, mida Collingwood 1939. aastal kavatsitava teose «Ajaloole printsiibid» jaoks kirja pani, siis näeme hoopis teistsugust asjasuhtumist. Tol perioodil asetab Collingwood muudest kõrgemale ajaloo kui maailma tunnetamise vormi. Ta isegi ütleb, et filosoofia ei saa eksisteerida eraldi seisva õpetusena, vaid peab edaspidi kuuluma ajaloo koosseisu. (Vt. The Idea of History. Oxford University Press, 1970.)

Ajaloo vaatlemine teaduse, religiooni jt. kõrval inimkogemuse eraldi vormina on siiski liialdus, sest ajalugu kui teadus uurib ju inimkonna ajalugu (ka religiooni, kunsti jt. ajalugu), ajaloolise meetodina võib ajaloo järgi ja mõjusid aga avastada kogu inimtunnetuses ja ka sel juhul on tema mainitud viisil eristamine ebaotstarbekas.

Ajaloo mõiste omandas Collingwoodi jaoks keske tähenduse tema viimastel eluaastatel. Professor Knoxi arvates toimus põhiline murrang Collingwoodi vaadetes ajaloole aastatel 1936—1938. Kuid ta ei jõudnud oma lõplikku ajalookontseptsiooni paberile panna, sest «Ajaloole idee» põhiosa pärineb 1936. aastast. Siiski on ka «Aja-

loo idees» tuntav inglise mõtleja soov näha maailma eelkõige läbi ajaloolase printsiptide ja redutseerida kõigi nähtuste uurimine ajaloolisele meetodile.

Filosoofiat määratleb Collingwood kui «mõtet mõttest» ehk teise astme mõtet. (Sealsamas.) Jällegi on selline lähenemine üpris kahtlane, sest oma mõtetest võib ju mõelda ükskõik mida ja vaevalt seda kõike on tarvis tituleerida filosoofiaks. On vist õige väita, et tol loomeperioodil samastus Collingwoodil filosoofia sellega, mida tänapäeval armastatakse kutsuda metatasemeks (näiteks metakeeles on antud madalama taseme keele reeglid).

Ajaloo teadus ei tohi Collingwoodi arvates mitte mingil juhul sarnaneda loodusteadustega. Ajalooteaduse objektiks on inimeste minevikus sooritatud teod ja sündmused. Ja Collingwood lahkabki detailselt ajaloolise sündmuse enda mõtet.

Inglise filosoofi arvates on igal ajaloosündmusel oma sisemine ja väline külg. Sisemine külg on see, mida saab kirjeldada «mõttetermineis», väline see, mida saab kirjeldada kehade liikumise termineis. Väline külg on Caesari üleminek Rubiconist ja tema vere voolamine senatihoonde põrandal 44. aastal, sisemine külg Caesari mõtted ja teod Rooma vabariigi ja tema seaduste suhtes.

Loodusteadlane uurib Collingwoodi arvates ainult asjade välist, ajaloolane aga nii sisemist kui ka välist külge. Collingwood kitsendab veelgi ajaloo mõistet ja väidab, et kogu ajalugu on sisuliselt mõtte ajaloo uurimine. (Sealsamas.)

Kontseptsiooni «sisemisest» ja «välisest» ning mõtte ja vaimu tähtsuse sellist hüpertrofeerimist vajab Oxfordi professor selleks, et välja joonistada oma põhiidee ajaloo uurimise meetodist.

Collingwoodi meelet on ajalooliste sündmuste tunnetamiseks ainult üks tee: taasmõelda oma peas ajalooliste isikute mõtteid, taastada nende kogemus. Niisiis ei saa ajaloolane olla huvitatud sellest, mida mineviku inimesed mõtlesid, vaid ainult sellest, kuidas mineviku inimesed mõtlesid. Collingwood arvab, et ajaloolast ei huvita inimese söömine, magamine ja armastamine iseenesest, küll pakub talle huvi nende tegevuste sotsiaalne aspekt. (Sealsamas.)

Collingwoodi järgi üldistusi ajalooteaduses teha ei saa. Ajaloos on kõik tingimused niivõrd muutuvad ja nähtused niivõrd konkreetsed, et neis üldiste seaduste otsimine jääb viljatuks metafüüsikaks. Meteoroloog uurib ühte tsükloni, et võrrelda seda teisega ja niiviisi klassifikatsioonideks alust leida. Ajaloolane uurib Napoleon Bonaparte'i või Kolmekümneaastast sõda, ent mitte keisrit üldse ega sõda üldse. (Sealsamas.)

Collingwood möönab, et ka looduses toimuvad protsessid ja muutuvad olukorrad, kuid tema arvamus kohaselt looduses minevik sureb, ajaloos aga elab edasi olevikus.

Ajaloo teadus ja ajalooline meetod omandavad mõnes Collingwoodi essees lausa koletu tähtsuse. Tema arvates on moraaliteooria, poliitika teadus, majandusteadus ja teised ainult ajalooteaduse avaldusteks ning kasutavad ajaloolist meetodit.

Collingwoodile ei meeldi, kui ajalugu luuakse allikate passiivse ümberkirjutamise teel. Tema meelet on ajaloolase kohustuseks luua konstruktsioone mineviku kohta. Nende konstruktsioonide loomisest püstitub loomulikult tõesuse probleem. Tõeküsimuse lahendamisel aga lahkub Collingwood heegelluse ja analüütilise lähenemise pinnalt ning pöördub Kanti ja Descartes'i ideede poole. Ta väidab, et ajaloolise tõe kriteeriumiks ei saa olla ei vastavus allikatele ega neis leiduvatele autoriteetide ütlustele. Ta ei söanda ka asuda dialektilise materialismi positsioonidele, mis teatavasti tunnistab tõeks ütluste vastavuse asjade objektiivsele olukorrale ja peab tõe kriteeriumiks praktikat. Selle kõige tõttu jõuab Collingwood apriorismi

ja hakkab tõde otsima kaasasündinud ideedes. Ta kinnitab, et tõesed on need väited, mis on kooskõlas aprioorse ajaloo ideega. Kuidas täpselt see vastavusse seadmine toimub, sellest Collingwood vaikib. Inglise ajalooüürija vaateid tervikuna tõlgendades peab nentima, et tal ei õnnestunud oma apriorismi järjekindlalt läbi viia. Näib, et tema konkreetsete ajalooallikate tõesuse kontrolli meetodikast tuleneb seisukoht: ajaloolased uurivad objektiivset reaalsust. Kõige selgemalt tuleb viimane moment ilmsiks, kui uurida ajaloo teaduse enda ajaloo pilti Collingwoodi silmadega. Oma arengus olevat ajaloo teadus läbinud mitu etappi. Teaduslikule ajaloole eelnes «kääride ja liimi» ajalugu, ehk teiste sõnadega, kompilatiivne ajalugu. Kompilatiivne ajalugu kogub allikates leiduvaid ütlusi ja liidab need kokku, neis sisuliselt midagi muutmata. Kui kompilatiivse ajaloo kontseptsiooni pooldaja näeb, et allikates leiduvad kaks teineteisele vastukäivat väidet, siis jätab ta ühe neist lihtsalt kõrvale ning lülitab teise oma jutustusse. Kompilatiivse ajaloo viimane vorm olevat kriitiline ajalugu. Kriitiline ajalugu olevat selline kompilatiivne ajalugu, kus allikates leiduvate väidete tõesust kontrollitakse lihtsalt suurema hoolega.

Collingwoodi toodud kompilatiivse ajaloo iseloomustus on maksev nähtavasti paljude kroonikakirjutajate, hellenismiperioodi tohutu suurte ülevaatlike ajalugude koostajate jt. töövilja kohta. Kriteerium kompilatiivse ajaloo määratlemiseks on vist siiski küllalt hägune. Piir, mis lahutab kompilatiivset ajalugu ja teaduslikku ajalugu, pole täiesti selge. Ent tutvugem sellega, kuidas Collingwood iseloomustab viimast.

Teaduslik ajalugu lähtubvate tõenditest (*evidence*). Teadusliku ajaloo looja ei jää peatuma lausetel, mida algmaterjal tema käsutusse annab. Ta muudab algmaterjali, konstrueerib täiesti uue pildi, avab sündmuste ootamatuid nüansse.

Siin osutubki võimalikuks veenduda, kui ebaselge on Collingwoodil teadusliku ja kompilatiivse ajaloo piir. Mida tähendab «muutma», «uus» jne., sõltub just nende terminite tõlgendustest. Asi ei muutu paremaks ka mõiste «tõend» määratlemisel. Collingwood kirjutab: «Teaduslikus ajaloos on tõend iga asi, mida kasutatakse kui tõendit, ja mitte keegi ei tea, mida võib kasutada tõendina, enne kui tal on juhus seda kasutada.» (Sealsamas.)

Kompilatiivse ja teadusliku ajaloo eristamisel saab Collingwoodile oluliseks küsimuse roll — ta koguni püüdis konstrueerida küsimuse-vastuste loogikat kui uut õpetust. Seesugune loogika pidi tema arvates tegelema konkreetsete asjadega, mitte abstraktsete tõdedega nagu tavaline loogika. Ajaloofilosoofias olevat aga küsimuse põhiliseks rolliks eristada kahte ajaloo liiki. Oletame, et ajaloolane loeb allikast mingit väidet. Collingwoodi järgi erinevad kompilaator ja teadlane selle poolest, millise küsimuse nad endale tolle väite kohta esitavad. Kompilaator küsib: «On see väide tõene või väär?» Teadusliku ajaloo rüpest võrsunu aga mõtleb: «Mida see väide tähendab?»

Nagu näeme, on kriteeriumil jällegi ekstreemselt üldine iseloom. Collingwood küll püüab seda konkretiseerida, kuid valib meie arvates ebaõnnestunud tee. Nimelt jutustab ta loo väljapressija John Doe' tapmisest ja maalib kujuka pildi, kuidas detektiiv oskuslikke küsimusi esitades tõeni jõuab. Samastada detektiivi ja osavat ajaloolast ei ole just väär, ometi oleks vist viljakam olnud teaduslikku ajaloometodit määratleda ajaloo teaduse enda baasil.

Julgeksime väita, et küsimuste probleemi juures väärrib vaieldamatult esiletõstmist just üks teine aspekt. Jutt on küsimuste tüpiseerimisest. Küsimused jagunevat aktuaalseteks ja «edasiliikkavateks». Kui me tahame teada saada, kes tappis

John Doe', siis oleks esimest tüüpi küsimuse näiteks «Kes tappis?» ja teine võiks olla «Mida saab järeldada sündmuskohalt leitud sigaretituhast?»

Küsimusel «kes tappis» on ju tõesti äärmiselt suur määramatus, detektiiv ei oska sellele kohe uurimise algul vastata. Seetõttu valib detektiiv põhiküsimuse vastust «edasilükkava» küsimuse sigaretituha kohta ja proovib tolele leida vastust. Viimasel on määramatus väiksem, ja nii samm-sammult, «edasilükkavate» küsimuste kaudu jõutakse aktuaalse küsimuse vastuseni, tõesele teadmisele mõrva kohta.

Inglise mõtleja pöörab tähelepanu ka teaduse ja ajaloo suhetele. Siin väidab Collingwood sõnaselgelt, et ajalugu on teadus, kuid sealjuures väga iselaadi teadus. Võib-olla on ajalugu isegi midagi rohkemat kui teadus. Tolle momendi juurde Collingwoodi filosoofias naaseme hiljem.

Praegu aga veel mõni joon Collingwoodi mõttemaailma iseloomustamiseks. Eespool oli juba juttu sellest, et ta ei tunnistanud mingeid üldistusi ajaloos. Too vastumeelsus teoreetilise ajaloo suhtes viis Collingwoodi kõikide arenguteooriate — ka marksistliku formatsioonide teooria — hukkamõistmisele. Ja nii juhtuski, et kõrvuti Toynbee'ga, kelle jaoks ajaloo eesmärk peitub universaalse kiriku loomises, püüab Collingwood «sahtlite tegemise» halvustava kategooria alla liigitada ka teaduslikku marksistlikku ajalookäsitust. Collingwoodi niisugusele negativismile ja empirismile andis nähtavasti tõuke ka asjaolu, et ta ise tegeles Rooma-aegse Britannia ajalooa. Viimase kohta avaldas ta mitu empiirilisest ja antiteoreetilisest vaimust kantud monograafiat.

Kõrvutame nüüd Collingwoodi ja marksistlike mõtlejate teese. Siis koorub välja, milles seisneb Collingwoodi idealism.

Igasugune tark idealism on teatavasti mingi inimtunnetuse joone liialdatud kujutamine. Collingwoodi puhul ongi üheks negatiivseks ilminguks absoluudini viidud ajaloolise aspekti häiriv mõju. Collingwood näeb ajaloos võluvõtit liiga paljude tunnetuslike probleemide lahendamiseks. Eetika tähendab talle eelkõige eetika ajalugu ja majandusteadus majandusteaduse ajalugu. Collingwoodi järgi tuleb ajalooliselt uurida ja esitada pea kõiki ühiskondliku elu nähtusi. Selline ajaloolise aspekti hüpertrofeerimine on seotud ka skeptitsismi ning relativismi tendentsidega. Kui kõiki asju nende muutlikkuse tõttu tuleb uurida ajalooliselt, siis ei olegi maailmas midagi kindlat ja tõe objektiivsus on tühipaljas illusioon.

Marksism ühendab ajaloolise ja loogilise lähenemise. Marxi töödes leidub mõlema tunnetusmeetodi iseloomustust. Ta väidab, et nähtustel ja neid peegeldavatel kategooriatel on tõepoolest mööduv ja ajalooline iseloom. «Need ideed, need kategooriad on seega niisama vähe igavesed kui suhtedki, mida nad väljendavad. Need on ajaloolised ja mööduvad produktid.» (Filosoofia viletsus. Tallinn, 1964.) Uurimismaterjali esitamisel peab aga Marx õigemaks loogilist ehk teoreetilist (siin võime need mõisted samastada) lähenemist. «Seega oleks lubamatu ja ekslik uurida majanduslikke kategooriaid selles järjekorras, nagu nad on ajaloo käigus otsustavat mõju avaldanud. Vastupidi, nende järjekorra määrab nende vahel kaasaegses kodanlikus ühiskonnas valitsev suhe; viimane on aga otse vastupidine sellele, mis tundub olevat loomulik või mis vastab ajaloolise arenemise järjekorrale.» (Poliitilise ökonomia kriitikast, lisa I. Tallinn, 1965.)

Samasugune kontrast valitseb ka siis, kui kõrvutada dialektilise materialismi ja Collingwoodi tööõpetust. Collingwood absolutiseerib tõe ajaloolist konkreetsust ja relativismi. Marksism, vastupidi, jaatab küll tõdede muutlikkust, kuid näeb ka suhtelises tões absoluutse tõe elementi. Tõe ajalooline konkreetsus marksismi seisukohalt ei tähenda mingil juhul relativismi. Suhtelises tões peitub marksismi järgi

ligikaudne peegeldus objektiivsest, reaalsest, meist sõltumata eksisteerivast tege-
likkusest. Peale kõige muu ei ole Collingwoodi tööõpetus järjekindel. Kui sobitada
kokku ühelt poolt Collingwoodi tees tõdede ajaloolise muutlikkuse kohta ja teiselt
poolt muutumatu, igavese ning aprioorse ajaloo idee kohta, saame eklektilise ning
immanentselt vastuolulise õpetuse.

Neokantiaanide Badeni koolkond ja «elufilosoof» Dilthey olid need, kes juha-
tasid sisse meie sajandi mittemarksistliku mõtte raames toimuva diskussiooni
loodus- ja ühiskonnateaduste vahekorras. Püüti leida põhjendusi, et ühiskonna-
teadused (eriti ajalugu) erinevad oluliselt loodusteadustest. Collingwoodi kont-
septsioon kujutab endast tähtsat etappi tolle pikaleveninud diskussiooni käigus.
Collingwoodi jaoks on ajalooteadus loodusteadustega võrreldes midagi üpris uni-
kaalset ja eripärast. Ta räägib küllalt tihti mingist ajaloo erilisest autonoomias-
t ja õigusest otsustada ise oma asju. K. Marxi jaoks, vastupidi, ei ole mingeid
tõkkeid loodus- ja ühiskonnateaduste vahel. «Minu seisukoht on see, et ma vaatan
ühiskonna majandusliku formatsiooni arenemisele kui loodusloolisele (natur-
geschichtlich) protsessile.» (K. Marx, Kapital, I kd. Tallinn, 1953.)

Ilmselt ülepakutud on Collingwoodi väide, et kogu ajalugu on mõtte ajalugu.
Collingwood ei läinud selle rakendamises muidugi niikaugale, et oleks kellelgi
keelanud kasutamast arheoloogilisi allikaid, nagu väidavad mõned uurijad, kuid
tolles teesis on siiski midagi, mis ei sobi kokku kvantitatiivse ja mitteletrist-
liku ajalooteaduse arenguga. Näib õige süüdistada Collingwoodi ajaloo ideaalpildi
skitseerimises poliitilise ajaloo mudeli järgi. Collingwoodi jaoks jääb ka demograa-
filiste ja majanduslike näitajate ajalugu ikka konkreetsete indiviidide aktiivsuse
ajalooks, viimane võib aga viia biograafilise või kitsalt monograafilise lähenemise
nõudmisele seal, kus oleks vaja rakendada massilisi andmeid ja nende töötlemise
meetodeid.

Omaette küsimus on loogilise mõtlemise ja intuiitivse lähenemise vahetud Col-
lingwoodi ajaloo filosoofias. Viitaksime siinkohal sellisele kriitikule nagu inglise
filosoof P. Gardiner. Viimane ei suhtu just tolerantselt Collingwoodi «seesmise» ja
«välise» teooriasse. Ajaloolise sündmuse sisemise külje tunnistamine ja taasmõtle-
mise meetodi järjekindel rakendamine viib Gardineri arvates isegi müstikasse.
(P. Gardiner, The Nature of Historical Explanation, Oxford University Press,
1968.) Paistab, et siiski ei ole alust Collingwoodi müstitsismis ja irratsionalismis
süüdistada, sest ta räägib ju kõikjal mõtte ja vaimu taasmõtle misest ja taasloo-
misest. Teine asi oleks, kui Collingwood tõstaks kilbile kas alateadvuse või emot-
sioonid ja nõuaks (nagu Dilthey) ka mineviku inimeste tunnete uuesti «läbiela-
mist». Meie arvates liialdas Collingwood intuiitivse tunnetuse osatähtsusega, kuid
irratsionalismi siiski ei kaldunud.

Collingwood väidab, et ajalugu peab uurima probleeme, mitte üksikuid ajaloo-
perioode. Kuid ometi ei vii see probleemide nõudmine ajalooliste seaduspärasuste
tunnistamisele. Collingwood on ja jääb indeterministiks ja igasuguste ajaloo sea-
duspärasuste eitajaks. Niisiis võib konstateerida Collingwoodi ajaloo filosoofia olu-
list erinevust marksistlikust ajalookäsitusest, mis teatavasti lähtub just ühiskonna
arengu seaduste loodusteadusliku vääramatuse tunnistamisest.

Upris tarvilik on anda hinnang Collingwoodi formuleeritud kompiliativse ajaloo
kriitikale. M. Kissel nimetab «käärde ja liimi» hukkamõistmist Collingwoodi aja-
loofilosofia kõige väärtuslikumaks osaks. (M. Kissel, Idealism teaduse vastu.
Tallinn, 1972.) Ent meie arvates pole põhjust vaikida ka Collingwoodi vaadete
tolle aspekti nõrkustest. Eespool rõhutasime Collingwoodi soovitude liigset abst-

raktsust, mis takistab neid konkreetse ajalooteaduse metoodikasse lülitada. Siinkohal aga veel üks märkus, mis on otseselt seotud kompilatiivse ja teadusliku ajaloo eristamisega. Inglise professor räägib sisuliselt vastuolulist juttu. Teaduslik ajalugu paistab tema järgi silma selle poolest, et küsib asjade tähenduse kohta, konstrueerib uue pildi, tungib asjade esmase näivuse taha jne. Teisal aga võitleb inglise filosoof kategooriliselt põhjuste, seaduste ja järelikult ka sügavama olemuse ning tähenduse uurimise vastu.* Seda täheldades tuleb aga siiski mees pidada, et Collingwood ei püüdnudki alati loogilisi vastuolusid vältida ja oma termineid täpselt määratleda. Sellepärast ei tohi ka niisuguste ebajärjekindluste avastamisel üleliia kriitiline olla. Fakt aga on, et kontseptsiooni kui terviku huvides oleks Collingwood pidanud immanentsed vastuolud miinimumini viima.

Lõpuks ontoloogilistest probleemidest Collingwoodi ajaloo filosoofias. I. Koni käsitlust lugedes jääb mulje, et Collingwood eitab täiesti progressi ajaloo. (И. С. Кон, *Философский идеализм и кризис буржуазной исторической мысли*. Москва, 1959.) Kui piirduda lühihinnanguga, siis on I. Konil muidugi täiesti õigus. Asja üksikasjalikumal kujutamisel tuleks aga lisada mõned nüansid. Collingwood siiski tunnistab ajaloo progressi teatud kitsas mõttes, kuid tal on see mõiste läbi imbutunud idealistliku historismi ja relativismi vaimust. Progress Collingwoodi järgi toimub siis, kui eelneva ja järgneva põlvkonna inimesed seavad endale mõlemad ühesuguse ülesande ja kui esimesel põlvkonnal selle ülesande lahendamine ebaõnnestub, teisel aga õnnestub. (The Idea of History.) Marksistlik kriteerium on üldine ja universaalne. Marksismi järgi on progressi kriteeriumiks tootlike jõudude arengutase. Collingwoodi kriteeriumi rakendamisel tekib aga kohe mitmeid tunnetuslikke probleeme: mida tähendab «seadma ühesugust ülesannet»; kas selle all tuleb mõista mingit deklaratsiooni, formuleeringut või ühiskonna potentsiaalseid võimalusi, mis saab siis, kui ülesandeks on mõni tavaliselt negatiivisena käsitletav nähtus — näiteks naaberriigi hävitamine. Jne. Jne.

Nagu püüdsime näidata, on Collingwoodi kardinaalne erinevus marksismist täheldatav pea kõigis põhilistes ajalookäsituse punktides. Siit ka hinnang Collingwoodi kui mõtleja rollile tänapäeva vaimukultuuris. Iseloomustagem põgusalt Collingwoodi filosoferimise stiili.

Nagu eespool öeldud, kasutab Collingwood tihti loomuliku keele analüüsi. Sellele lisaks saab eristada veel tervet buketti mitmeid filosoofilisi võtteid tema laadis. Meie arvates võib nimetada näitlikustatud keelt (kasutatakse palju inglise kõnekeele värvikaid väljendeid, nagu «käärid ja liim» jt.). Collingwood hoidub kõikidest vähegi täpsematest määratlustest. Viimase tõttu tekivad suured vastuolud tema tekstides. Vihjase loogilisele ebajärjekindlusele seoses teadusliku ning «kääride ja liimi» ajaloo eristamisega. Ent selliseid momente saaks välja tuua veel küll ja küll. Mõnel pool nimetab ta ajalugu teaduseks ja teisal vastandab seda teadusele kui inimtunnetuse eri vormi. Ühes kohas ta ütleb, et tõe kriteeriumiks on aprioorne ajaloo idee, teisal aga suhtub skeptiliselt igasugusesse tõe kriteeriumisse ja tõesse üldse. Kuid kordame, et hea tahtmise juures saab Collingwoodi väga rikkalikku ja hägusat terminoloogiat tõlgendada nii, et seesuguseid vastuolusid ei teki.

* Paistab, et umbes seda on silmas pidanud Kanada filosoof Dray, kui ta räägib intuiitiivse ja loogilise lähenemise vastuoludest Collingwoodi filosoofias. (W. H. Dray, *Theories of Historical Understanding*. Transactions of the Royal Society of Canada, Series IV, Vol. VIII, 1970.) Veelgi enam leidub sellise lähenemise idusid: A. Donagan, *The Later Philosophy of R. G. Collingwood*. Oxford, 1962.

Paistab, et Collingwoodi üheks lemmikvõtteks on esitada oma vaateid kellegi teise vaadete kriitika vormis. Sellest johtub tema ajaloofilosoofia diskutiivne laad. Selle laadi vajakajäämiseks on selgelt formuleeritud positiivse osa puudumine. Peab märkima, et suurel määral on Collingwoodi stiili ja meetodi puudused ise-loomulikud kogu inglise pärasttsõjaaegsele kodanlikule filosoofiale. Kõige selgemalt ilmneb selline filosofeerimise viis ajakirja «Mind» veergudel. Selle koolkonna kui terviku kriitika aga väljub juba meie kirjutise raamest.

Jaak Põldmäe

DISKUSSIOON NÕUKOGUDE VABAVÄRSI ÜMBER JA VABAVÄRSI TÜPOLOOGIA

Vene nõukogude luules kuulub vabavärsile märksa tagasihoidlikum koht kui enamikus Lääne-Euroopa maades. Majakovski ja Jessenin tundsid erilist huvi Whitmani, Pasternak Rilke kogemuste vastu, kuid ise katsetasid vabavärsiga vaid erandjuhtudel. Isegi sellised eksperimenteerijad ja uuendajad nagu Hlebnikov, Tsvetajeva, Assejev, Selvinski, Zabolotski, kes pidevalt arutasid vabavärsi probleeme, jäid oma loomingus truuks põhiliselt traditsioonilisele värsile. Seetõttu pööras ka vene värsiteooria vabavärsile harva tähelepanu, nii et «Большая Советская Энциклопедия» on sunnitud nentima: vabavärsi tüpoloogia on alles loomata.

ESIMESE PÕHJALIKU KÄSITLUSE NSV LIIDUS

sõjajärgsel perioodil avaldas ajakirjas «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 5 Ain Kaalep pealkirja all «Teoreetilisi märkmeid vabavärsist». Artikli sünnitas vabavärsihar-
rastuse tunduv tõus ning selle ümber puhkenud vaidlus. Kaalep rõhutas, et üheski traditsioonilises värsisüsteemis pole riimi kasutamine kohustuslik, seega ei saa vabavärsiks pidada mis tahes riimideta luulet. «Võiksime ju öelda, et vabavärs on selline värs, mis ei koosne värsijalgadest ja ei loenda silpe ega rõhke, võib-olla lisada teises plaanis veel, et vabavärs ei kasuta põhiliselt ka riime, kuid korrektne definitsioon see ei ole.» Vabavärsi pärisala määramisel tekib alati küsimus tema piirjoonest ühelt poolt rõhulise värsisüsteemiga, teiselt poolt proosa. Kaalep arvab, et piir proosa ja vabavärsi vahel on olemas, sest poesia põhitunnuseks jääb «teatav foneetiline dünaamika, millel on elamuslik funktsioon» ja mida võivad nimetada ka rütmiks — kui see termin on piisav. «On vabavärsi näiteid, milledes teatav foneetiline ühik, mida ei saa nimetada värsijalaks või meetrumiks ega taktiks, kordub»; sellisel juhul saavat eristada taktoidse rütmiga vabavärssi. Kui aga esineb parallelismi lauseehituses, «võiksime kõnelda süntaktilise rütmiga vabavärssidest». Üldiselt eristavat vabavärssi ja proosat «intonatsiooni teadlik, elamusliku kaalukusega kasutamine». Artikkel visandab ka kontuurjooni vabavärsi arengust saksa, prantsuse, inglise, hispaania ja eesti kirjanduses — seega on siin kontsentreeritud kujul kokku võetud kogu probleemistik, mida on nii või teisiti puudutatud ka üleliidulises diskussioonis 1970-ndail aastail. Kahjuks jäi artikkel vene keelde tõlkimata ning tema mõju piirdub ainult eesti luulega.

JAAK PÕLDMÄE

tehti vene kirjandusteaduses kaks suuremat katset luua terviklik vabavärsiteooria. Esimesena esitas ajakirjas «Вопросы литературы» 1963, nr. 12 selge, kuid äärmiselt vaieldava süsteemi nõukogude värsiteoreetikute vanema põlve esindaja A. Kvjatkovski, kelle üldisi tõekspidamisi kujundas osavõtt konstruktivistide liikumisest 1920-ndail aastail. Ka Kvjatkovski rütmiteooria on mõjustatud konstruktivismist ja sellele pole õnnestunud värvata pooldajaid ei NSV Liidus ega väljaspool seda. Tema kontseptsioon on tüüpiline näide, kui laiaks võib ajada vabavärsi piirid, hõlmates kõik teosed, mis väljuvad isomeetrilise (võrdmõdulise) luule raamest.

Kvjatkovski jaotab vabavärsi kahte suurde rühma — meetriliseks ja dismeetriliseks ning peab võimalikuks ka mõlema tunnuse põimumist nn. metriseeritud vabavärsis. Meetrilise vabavärsi alla paigutuvad sel juhul nn. *volnõje stihhi*, s. t. heteromeetriline jamb, trohheus, amfibrahh, daktül ja anapest, milles värsirõhkude arv muutub mitte korrapäraselt, vaid vabalt (nn. korrastatud heteromeetria; vt. ka J. Põldmäe, «Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 8 ja nr. 9). Seda laadi värsiga, mis vaieldamatult kuulub hoopis silbilis-rõhulisse värsisüsteemi, on kirjutatud suur osa vene valme; nende tüüpilise näitena olgu nimetatud Krõlovi «Siga tamme all», mille värsimõõdu erijooned on säilitatud ka M. Raua eestinduses — vabavärsist pole siin põhjust kõnelda.

Dismeetriliseks ristitud vabavärsis leiab Kvjatkovski kaks alltüüpi: «intonatsioonilis-fraasiline värss ehk *frasovikk* ja aktsendiline värss ehk *udarnik*», kusjuures mõlemas neist eristab omakorda allsüsteeme a) võrdsilbiliste klauslitega (klausli mõistet on selgitatud allpool), b) mittevõrdsilbiliste klauslitega, c) võrdsilbiliste riimidega, d) mittevõrdsilbiliste riimidega. *Udarnik* osutub lähemal vaatlusel ei millekski muuks kui tavaliseks rõhuliseks värsisüsteemiks. Nii esitab *frasovikk* ainsana tõelisi vabavärsi näiteid — kuid et seda enam tüüpidesse ei jaotata, siis vabavärsi tüpoloogiat Kvjatkovski tegelikult ei esita. Ka jääb mõiste *frasovikk* segaseks: *frasovikku* leiduvat vene rahvaluules, teda ei saavat defineerida, sest ta tunnusteks on proosalähedased kõnekonstruktsioonid, värsid olla ühismõõduta, luuletus toetuvat «intonatsiooni lainele».

Kõige selle juures väärib siiski tõsist tähelepanu Kvjatkovski lähtekoht — mõte, et vabavärss saab olla vabam ja mitte vabam.

KVJATKOVSKIT RÜNDAS SAMA AJAKIRJA VEERGUDEL

1966. aasta 5. numbris A. Žovtis, kes kujunes 1960-ndate aastate teisel poolel tähtsaimaks nõukogude vabavärsiteoreetikuks ja kes 1970-ndatel aastatel oma uurimistulemused summeeris doktoriväitekirjaks. Vabavärsi ja proosa samastajaid kritiseerides rõhutab Žovtis, et vabavärss ei ole kahemõttelises olukorras; kas tekst kuulub rütmilise proosa või vabavärsi valdkonda, see sõltub autori tahtest, tema loominguilistest taotlustest. Kui autor tõstab välja värsi, siis ta tunnetab selle seest terviklikkust, selle ekspressiivsust ja foneetilist korreleeritust teiste värssidega. Värssliigendus, mis väliselt vormistub teksti paigutuses, avaldab mõju intonatsioonile, lisaks langeb iga fraseerimisüksuse lõppu tugevam rõhk — kõik see toimub ka vabavärsis, milles paus rea lõpul toob esile korrepondeeruvad üksused.

Kvjatkovski teesi, et värsside lauserütmü ühetaolisus ei saa olla vabavärsi tunnuseks, toetab Žovtis ohtrate näidetega süntaktilisest parallelismist kõige traditsioo-

nilisemas luules, ning nõuab: «Vabavärsist tuleb otsida tunnust, mis on omane ainult antud süsteemile.» Kui muudes värsisüsteemides saab leida läbivat kordusprintsipi, siis vabavärsis toimuvat kordusmõõtude muutumine. «Vabavärsis rajaneb eri tasandite vahelduvate foneetiliste olluste kordamisel, kusjuures korduste komponentideks võivad paralleelsetes, korrepondeerivates värsides vene luules olla foneem, silp, värsijalg, rõhk, klausel, sõna, sõnade grupp ja fraas.» Klassifikatsiooni saavat luua kordusmõõtude muutumise astmest lähtudes:

1) *Proosavärs*. Korduste osa on viidud miinimumini, tekst liigendub küll värs-sideks, kuid rakendab proosale iseloomulikke vahendeid.

2) «*Õige*» *vabavärs*. Korduste mõõt vaheldub, eri värsides korrepondeerivad üksteisega erinevad foneetilised elemendid. Epiteet «õige» osutavat, et «värsis realiseerub süsteemi põhitunnus täies ulatuses».

3) «*Ebaõige*» *vabavärs*. Vahelduvatest korduste mõõtudest domineerib üks pikema lõigu, 15—20 värsi vältel, kuid kogu teksti läbivat ühelaadset kordust pole. Epiteet «ebaõige» tähistavat, et süsteemi põhitunnus (mõõtude vaheldumine) ei realiseeru täies ulatuses.

Vabavärsi suhet selle piirnähtustega kujutab Žovtis tabelis, milles «pluss» märkeb vastava tunnuse esinemist, «miinus» selle puudumist, «null» näitab, et tunnus pole oluline.

Tüübid \ Tunnused	Jagune-mine värs-sideks	Eritasan-dilised fakulta-tiivsed foneetili-sed kordu-sed	Sealjuures dominee-riv kor-duste mõõt	Foneeti-lise kordu-se püsiv mõõt või püsivad mõõdud
Dismeetriline proosaluuletus	—	+	0	—
Metriseeritud proosaluuletus	—	0	0	+
Proosavärs	+	—	—	—
«Õige» vabavärs	+	+	—	—
«Ebaõige» vabavärs	+	+	+	—
Traditsiooniline värs	+	0	0	+

Tabeli muudab raskesti mõtestatavaks tunnuste ebamäärane sõnastus ning selle meelevaldne täitmine; mida tähendab näiteks «domineeriv korduste mõõt», mis esineb traditsioonilisele värsile lähenevas vabavärsis, kuid pole oluline traditsioo-nilises värsis endas?

Edasised pingutused suunas Žovtis oma teooria väljaarendamisele ja juba saavutatut täpsemale tundmaõppimisele. Ei saa eitada ta saavutusigi — eriti artiklit «Vabavärsi tüpoloogilise iseloomustamise kriteeriumidest» («Вопросы языко-знания» 1970, nr. 2), milles on kõik senised vabavärsiuurimused jagatud nelja rühma:

1) Tihti lähenetakse vabavärsile korrapärase luule rütmi seisukohalt ja püütakse ka teda meetrumi abil ära klassifitseerida, noppides katkendeid või üksik-värsse, mis sobituvad harjunud värsimõõduskeemi. Tavaliselt laiendatakse sel juhul vabavärsi piire mõõdutundetult (nagu tegi ka Kvjatkovski) või piirdatakse üksnes negatiivsete karakteristikumidega, loetledes tunnuseid, mis vabavärsis puu-duvad (nagu Kaalepi definitsioonis).

2) Nii vabavärsi pooldajate kui ka vastaste hulgas on piisavalt neid, kes näevad värsimõõduta luule ainsat tunnust erilises trükitehnilises kujunduses, välises graafilises paigutuses. Skeptilisemad neist loevad vabavärsi luulestiilikks, mis sai tekkida tänu trükiladu ja tehnilise toimetaja elukutsele ja kaob koos nendega. Asjatundlikumates arutlustes aga peetakse luuletuste nn. graafilist kompositsiooni teksti seismiste seaduspärasuste väljendajaks. Graafiline kujundus ja värsliigen- dus muutuvad relevantseks ikkagi ainult teatava seemise organiseerituse taustal.

3) Välismaal on edasi arendatud V. Žirmunski raamatu «Lüüriliste luuletuste kompositsioon» (1921) ideesid, mida eesti lugejaile on osaliselt vahendatud M. Mägra artiklis «Luule kompositsioon» («Looming» 1974, nr. 2). Kuid mõnedes töödes on Žirmunski arvamus süntaksi ja rütmi seosest viidud äärmuseni, süntaktiline kriteerium kuulutatud ainsaks, värsiõpetuslikud kriteeriumid asendatud lauseõpetuslikega. Selle tagajärjel püütakse vabavärssi taandada (korrapäratuks) rõhuliseks värsisüsteemiks, osa vabavärssist aga ei mahu skeemi ja selle seletamisest tuleb loobuda.

4) Konkreetsete vabavärsitekstide üksikasjalikud eritlused lõpevad tavaliselt tüpoloogii jaoks lohutu järeldusega, et iga teose rütm on individuaalne. (Selles pole põhjust kahelda — kuid ka iga värsimõõdulise luuletuse rütm on individuaalne ja kordumatu, nagu eesti värsiteoreetikuist mõistis juba H. Visnapuu ja nagu näitas kõrvutava analüüsi põhjal ka A. Kaalep oma vabavärsiartiklis.) Väljapääsu olukorras näeb Žovtis sünteesivas käsitluses ja strukturalistlikus lähenemises, nimetades perspektiivikate näidetena J. Lotzi ja J. Lotmani töid.

A. Kvjatkovski ja A. Žovtise vaadete kriitika esitas 1970. a. käesoleva artikli autor sekundaarsete modelleerimissüsteemide IV suvekoolis peetud ettekandeis (nende teesid on avaldatud), soovitades loobuda senistest pingutustest mingi ühe klassifikatsioonitunnuse otsimisel ja võtta kasutusele üheksa paari distinktiivtunnuseid, mille põhjal vabavärss jaguneb hulgaks alltüüpideks (vt. ägedat vastulauaset: A. Žovtis, «Вопросы литературы» 1972, nr. 11). Seda süsteemi tutvustame üksikasjalikumalt artikli teises pooles.

1970-ndate aastate algul jätkus ja süvenes vabavärsiharrastus paljude Nõukogude rahvaste luules ning vabavärsiga seotud probleemid muutusid nii pakiliseks, et ajakirja «Вопросы литературы»

TOIMETUS KUTSUS ÜMARLAUANÕUPIDAMISELE

vabavärsihuvilisi poeete mitmest rahvusest. Nende sõnavõttud (A. Mets, «Vabavärsi arengutendentsid», S. Narovtšatov, «Kas vabavärss õpetab luulemeisterlikkust?», V. Buriš, «Millest on vaba vabavärss», R. Rza, «Rikkudes kaanooneid...», O. Vacietis, «Vabavärsi võimsus ja kaitsetus», B. Slutski, «Kas on ikka tarvis? Ja mil määral?», A. Tarkovski, «Traditsiooniline — see on «täpne»», V. Kuprijanov, «Eeldused ja perspektiivid», D. Samoilov, «Hoolitseda värsi sisulise külje eest») avaldati koos toimetuse järelsõnaga 1972. a. veebruarinumbris üldpealkirja all «Millest pole vaba vabavärss?». Sama aasta «Вопросы литературы» novembrinumbris lülitusid diskussiooni ka kirjandusteadlased V. Bajevski («Värsi organiseeritud vabadus») ja A. Žovtis («Vaba valikus...»).

Ка ajakirja «Иностранная литература»

VESTLUSRINGIS «LUULE JA TÕLGE»,

mille laiendatud stenogrammid juhuse tõttu ilmusid samuti 1972. a. veebruaris ja millest luuletõlkijate kõrval võtsid osa kriitikud ja kirjandusteadlased,

põigati peaaegu igas sõnavõtus ka vabavärsi valda, ehkki arutluse all oli märksa laiem probleemistik kui «Вопросы литературы» nõupidamisel. Mitmed sõnavõtud — teiste hulgas K. Kovaldži «Loominguline vaidlus», V. Ivanovi «Vabavärss kui maailmanägemise viis», V. Leviku «Täpsuse dialektika», M. Gasparovi «Vabavärsi kasulikkusest», J. Galperina «Vabavärsi ja selle tõlkimisvõimaluste mitmekesisusest», V. Ganijevi «Jätkata otsinguid» — tegelesid kas ainult või eeskätt vabavärsiga; ka toimetuse ülesandel diskussiooni kokku võtnud P. Toper ei pääsenud sellest mööda.

Mõlemas ajakirjas avaldati üsna ühesugused mõtted:

— Vabavärssi on tingimata vaja, see laiendab luule võimalusi, lubab eemalduda traditsioonilisest luulest ja otsida uusi väljendusvahendeid (D. Samoilov), sulatab endasse orgaaniliselt kaasaegse teaduse sõnavara ja loogikat, samal ajal kui tänapäevane vene konventsionaalne värss täitub üha enam massikommunikatsioonivahendite keelenditega (V. Kuprijanov). Vabavärss tekib tõukumisena inertist, monotoonsusest, «leierkastist» (A. Mets).

— Vabavärss annab võimaluse poeetilise mõtte vahetuks väljendamiseks ilma täiendava atribuutikata; stroof ja värsimõõt toovad teosesse palju ülearust ballasti (R. Rza).

— Vabavärss on demokraatlikum kui teised vormid; klassikalise värsi najal balansseeritakse finišisse ka sõnaballastiga, vabavärsis torkab see otsekohe silma (O. Vacietis).

— Vabavärssi vajame eriti seoses kaasaegse Lääne progressiivse luule tõlkimisega. «Kaasaegne Lääne luule seab meie ette viimastel aastatel mitmeid keerulisi ülesandeid. Võtame näiteks niisuguse eriprobleemi nagu harjumuspärase «poeetilisuse» aeglane (постепенное) nõrgenemine: värssidesse tungib proosa, kasvab dokumentaalsuse, fakti, moodsalt öeldes — informatsiooni osa. [---] Me ei tohi end piirata naiivsete ja sageli harimatute vihjetega vormi vallas toimuvate mis tahes «murrete» ja mis tahes «nihete» nn. looduslikule «mittevenelikkusele». Seda tüüpi kriitikutel on lihtsalt lühike mälu kas või Majakovski tegude suhtes» (V. Ognev).

— Kirjanduslikud vapustused vene XX sajandi luules on seotud mitte vormi lõhkumisega, vaid keerulisemaks muutmisega (Slutski). Kuid sellele vaatamata on ka vene autorid nii palju katsetanud vabavärsiga, et sellest ülevaate saamiseks tuleks koostada antoloogia (Mets, Slutski). V. Buritš teatas, et ta ongi juba aastaid sellega tegelnud.

— On õige, et ka riim pole oma võimalusi ammendanud. Kuid luule areng ei seisne taotluses ammendada mingite keele formaalsete elementide võimalusi (V. Kuprijanov).

— Vabavärsi juurdumise eelduseks rahvusvahelises ulatuses oli eriti Prantsusmaal levinud komme tõlkida luulet proosaks. Kuid vabavärsilainet kaasaegses maailmakirjanduses saab pigem seletada püüdlusega läheneda proosale, omandada need nähtused, mis ei mahu poeetiliste konventsioonide raamidesse (V. Levik).

— Vabavärss pole mitte üksnes spetsiifiline värsivorm, vaid ka maailmanägemise viis, vahend kõnelda tegelikkusest teisiti kui traditsiooniline luule (V. Ivanov). Vana vormi lõhkumine kulgeb paralleelselt kirjanduses, graafikas, maalil, muusikas ja kinokunstis ... (J. Galperina).

— Vabavärsiga seotud protsessid kaasaegses rajataguses kirjanduses on väga keerulised, kajastavad XX sajandi murrangute ja revolutsioonilise liikumise kõrval ka filosoofilise irratsionalismi mõjusid, on haiglaseks või vaimustatud reageeringuks uutele elutempodele. Seetõttu on kaasaegne vabavärss erakordselt mitme-

külgne, tema funktsioonid ja allikad on erinevad. Terminiga «vabavärss» pole veel määratletud tema poeetika; see muutub teosest teosesse (J. Galperina). On imelik, et värsivormi võib mitte sallida, sõltumata sellest, mida ta väljendab — nagu teevad vabavärsi eitajad (V. Levik).

Arutades vabavärsi tõlkimist vene keelde, öeldi selle kohta mõlemas diskussioonis kurje sõnu: «Siin toimub praegu vabavärsi suurim diskrediteerimine, kui võrd tohtu osa tõlkevabavärssidest [- -] on lihtsalt läbinämmutatud paber» (Samoilov, «Вопросы литературы» 1972, nr. 2). Juba kolmkümmend aastat pole suudetud koostada prantsuse, inglise ja ameerika uue luule antoloogiat. Isegi Brechti tundis vene lugeja kõige viimase ajani mitte luule, vaid proosa ja draamade põhjal. Põhjus on päevselge: uues Lääne luules domineerib vabavärss ja sellele lähedased blankvärsivormid. Nende tõlkimine nõuaks luuletajaid, kelle enda kogemused kas või minimaalselt sarnaneksid tõlgitavate autorite omadega. Tohtu kaasaegne vabavärsiookean jääb vene (ja vene keele vahendusel ka teistest NSV Liidu rahvustest) lugejaile kättesaamatuks mitte seetõttu, et keegi takistaks selle tõlkimist — vanemad värsimeistrid lihtsalt pole tahtnud seda ette võtta (Slutski). Ka paljud kogenud luuletajad, nagu Ehrenburg ja Martõnov, tõlgivad vabavärsi harjumuspäraseks värsimõduliseks luuleks (Samoilov, Tarkovski). Ülesande näiline kergus kipub eksitama; tavalises värsstõlkes leitakse originaali poeetiliste väärtuste kadusid kompenseerivad ekvivalendid, vabavärsi tõlkimisel seda ei proovitagi saavutada. Et toimetajate hulgas käibis kaua aega arusaam, «peaasi, et vene keeli kõlab hästi», toimus — ja mitte ainult vabavärsiga seoses — tõlke devalvatsioon: tõlkimisel venepärastati nii poeetide kui ka tervete ajastute looming, muudeti meelevaheldselt värsimõõtu, stiili, sisu, täisriim asendati irdriimiga. «Kõige enam saab selliste modifikatsioonide tõttu kannatada vabavärss, mis kirjavahemärkide puudumise ja poeetilise «ilmetusega» šokeerib paljusid toimetajaid» (Erpel, «Иностранная литература» 1972, nr. 2). Esimese hooga pannakse kohale punktid ja komad, moonutades sellega sisu, siis lihtsustatakse kujundeid ja mõtteid, surutakse peale värsimõõtu ja riim — ja tüsatakse sel kombel lugejaid, pakkudes neile harjumuspärast lugemismaterjali. (Märgime omalt poolt, et sellise «adaptatsiooni» on meie autorite ja tõlkekriitika vaikival nõusolekul läbi teinud ka mitmete eesti autorite luuletused.) Luuletõlke ekvimeetriilsuse (s. o. värsimõõdu säilitamise) nõue aga tuleneb täiesti kindlatest kaalutlustest: asendades värsimõõdu, juhib tõlkija lugeja assotsiatsioonid vales suunas — uue sisuga heksameeter näib siiski stiliseeringuna *à la* antiikklassika, aleksandriin — *à la* prantsuse klassitsism (Gasparov).

«Вопросы литературы» toimetuses avaldati üldist tunnustust Balti liiduvabariikide vabavärsikultuurile. Pole juhuslik, et diskussiooni avamine usaldati Arvo Metsale, kes ise kirjutab vene keeles, kuid tunneb ja on tõlkinud ka eesti luulet. Mets tsiteeris P.-E. Rummot ja J. Kaplinski, kõneles ka J. Krossi, D. Vaarandi ja K. Merilaasi saavutustest ja seostas eesti vabavärsi elujõu rahvaluule vormielementide sulatamisega sellesse, samal ajal kui vene vabavärss ei toetu rahvaluulele, vaid eemaldub kõigist traditsioonilistest vormidest.

Diskussiooni käigus rõhutati, et vabavärss ainult näib amorfne ja ühelaadne, tegelikult aga allub omadele seaduspärasustele ja konventsioonidele. Ning sooviti tungivalt vabavärsiteooriat, sest V. Buriš'i ja V. Kuprijanovi pakutud süsteemid hõlmavad tegelikult mitte üksnes vabavärsi, vaid ka traditsioonilist luulet.

Aastatel 1972—1974 jätkus diskussioon teaduslikes monograafiates. V. Bajevski pühendas oma raamatus «Värss vene nõukogude luules» kaasaja vabavärsile terve peatüki. Seejuures tunnistab ta vabavärsiks ainult riimideta mittevõrdmõdulise

värsi, haarates seega vabavärsi hulka ka osa silbilis-rõhulisest ja rõhulisest süsteemist. Seega võiks pakutud vabavärsitüpoloogia eesti keelde vabalt tõlkida ka järgmiselt: jambiline vabavärss, trohheiline vabavärss, daktüüline vabavärss jne. M. Gasparovi soliidne uurimus «Kaasaegne vene värss. Meetrika ja rütmika» (1974) aga ei jäta vabavärsile üldse kohta, vaid püüab selle taandada rõhuliseks värsisüsteemiks.

Kõik see sunnib uuesti pöörduma küsimuse juurde:

MILLEST TULEKS LÄHTUDA VABAVÄRSITÜPOLOOGIA LOOMISEL?

Enamik vabavärsikäsitlusi ei esita tüpoloogiat ilmselt selle tõttu, et vabavärsi vaadeldakse lahus teistest värsisüsteemidest, kogu ülejäänud luulele absoluutselt vastandatud nähtusena (vrd. Hrushovski, *On Free Rhythms in Modern Poetry. Style in Language*, 1960). Selline lähenemine on ühekülgne ja viljatu; kui vabavärss tõesti igas mõttes erineks värsist, tuleks tema kirjeldamisel kasutada ainult proosa uurimise meetodeid. Et aga vabavärss on värss, toimivad ka temas üldised seaduspärasused, mis ei iseloomusta mitte ühe värsisüsteemi spetsiifikat, vaid avalduvad kõigis värsisüsteemides põhimõtteliselt ühelaadselt, ning kõigepealt tuleks kindlaks teha, mille poolest vabavärss sarnaneb värsimõõdulise luulega, alles seejärel saab näidata, mille poolest ta sellest erineb. Nii on kirjandusteaduses ja esteetikas ikka talitatud ning vabavärsigi puhul pole põhjust teisiti teha. Seega peame eelnevalt täpselt sõnastama, millised ühised tunnused avalduvad vabavärsile vastandatavas mõõdulises luules — vaatamata selle kirevusele ja konkreetsete värsimõõtude erinevusele. Ühtlasi ei tohi *a priori* välistada võimalust vajaduse korral kasutada ka proosa uurimise meetodeid. Et eestikeelses värsiteoreetilises kirjanduses räägitakse praegu juba kaunis keerulisi asju, kuid tavaliselt jäetakse algmõisted seletamata, peame paraku alustama kõige üldisemast ja elementaarsemast.

Mis tahes värsskõnet, nagu ka eesti kirjandusteoorias tõdetud (Põldmäe 1971, Mäger 1973, Põldmäe 1974), eristab proosakõnest kunstikavatsuslik liigendus, s. t. kõne kunstikavatsuslik jagamine segmentideks ehk lõikudeks, mida nimetatakse värssideks, millele järgneb paus ja mida trükkimisel tavatsetakse alustada uuel realt.

Pauside abil liigendatakse kõnet mitte ainult luules, vaid ka proosas, kusjuures pausid võivad märkida lause lõppu ja kõne sisu eripära; lause sees sunnib pauserima vajadus välja tõsta mõnda sõna või eraldada ühtekuuluvaid sõnu nendest, mis eelmisse või järgmisse sõnaühendisse ei kuulu. Samuti tuleb kõnelemisel iga natukese aja tagant välja ja sisse hingata, mistõttu tavalises vestluses mahub kahe pausi vahele aeglase kõnetempo korral 7—8 silpi, kiirkõnes mõistagi märksa rohkem. Pausidega üksteisest eraldatud foneetilisi löike, mis väljendavad kõnelemise ja mõtlemise protsessis ühtset mõttetervikut, nimetatakse nõukogude värsiõpetuses akadeemik L. Štšerba eeskujul süntagmadeks. Nagu kinnitavad tähelepanekud mitmetest keeltest, langeb loogiline rõhk sagedamini süntagma (ja lause) lõppu, sama tendents avaldub ka eesti keeles, meilgi on kõnelõigu lõpp tugevalt rõhutatud.

Proosakõne süntagma kujutab endast üldjuhul värsi ekvivalenti proosas, sest 1) ka värss on piiristatud pausidega ja 2) ka värsi üheks põhitudunuseks on peetud tema rütmilis-intonatsioonilist terviklikkust. Siiski ei tohiks unustada ka süntagma ja värsi erinevust: proosakõne liigendamine on mingil määral meelevaldne, erineva kõnetempo ja suhtumise korral võib seda liigendada teisiti, sest

mitte kõik pausid pole võrdse tugevusega ja mitte igal lugemisel ei pruugi sün-
tagma lõpul pausi teha. Värsliigendus seevastu on lugejale autori poolt ette antud
ja selle muutmine tähendab teose ümber tegemist.

Nagu proosa sègmentidel ehk kõnelõikudel, nii ka

VÄRSIL ON RIDA KINDLAID PÜSIVAIK TUNNUSEID,

mida peab arvestama mis tahes värsisüsteemis, sealhulgas ka vabavärsis.

1. Üldjuhul on värsis suhteliselt terviklik lausung, millel on kindel pikkus; seda pikkust mõõdetakse silpide, mitte foneemide (või häälikute) arvuga. Värssteoste pikkust aga mõõdetakse tavaliselt värsside arvuga; erandiks on siin mõned Ida-
maade luulevormid, milles algühikuks ei loeta värssti, vaid kaksikvärssti — beiti (näiteks gaseeli pikkust ei väljendata mitte värsside, vaid beitide arvuga). Vas-
tavalt silpide arvule jagatakse värsid lühi- ja pikkvärssideks. Eesti luules võime pikkvärssideks lugeda pikemaid kui 8—9-silbilisi värsse, toimides sealjuures eri värsimõõtudes erinevalt. Näiteks loeme silbilis-rõhulises trohheuses lühivärsi-
deks veel kaheksasilbikuid (= 8-silbilisi värsse), kuid mitte enam üheksasilbi-
kuid; jambis aga tuleb lugeda lühivärsiks ka üheksasilbik, sest see erineb troh-
heilisest kaheksasilbikust ainult ühe värsialgulise (tavaliselt rõhuta) silbi poolest, järgnevas osas aga langeb trohheilise kaheksasilbikuga ühte.

Et vabavärs on värsis, tuleb analoogilisi kriteeriume rakendada siingi: lühi-
värsi maksimaalpikkuseks loeme vabavärsis samuti 8—9 silpi, olenevalt sellest, kas värsis algab rõhulise või rõhuta silbiga.

2. Nii nagu proosas, nii on ka värsiskõnes vähimaks rütmüksuseks silp. Seda väidet pole võimalik loogiliselt tõestada, kuid saab kontrollida, ning paljude rah-
vaste luulepraktika kinnitab selle õigsust. Eesti värsirütmii määravad kaks tegurit: ühelt poolt rõhuliste ja rõhuta, teiselt poolt pikkade ja lühikeste silpide vaheldu-
mine, kusjuures tavakõnes mõlemat liiki silbid vahelduvad korrapäratult, värsi-
mõõdulises luules aga võivad kas rõhulised ja rõhuta või pikad ja lühikesed silbid vahelduda mingi enam või vähem range korra järgi. Seega — värsimõõdulises luules püütakse sõnu valida ja üksteisega sobitada nii, et teatud omadustega (näi-
teks mitmesilbilise sõna pearõhuline) silp satuks värsis mingil moel kindlaks mää-
ratud positsiooni, näiteks trohheilise värsi algusesse:

Metsajärve sinisilma kukub päiksehelk.

Kaldal hommikudus tukub väike telk.

Sõnajalapuhmast kõrgem, õige pisut ust,

pole ühiskööki, naabreid ega sisustust.

(U. Laht)

Jambi aga püütakse samasugune sõna sobitada näiteks nii, et talle värsi algul eel-
neks üks ühesilbiline sõna, millele vahetult järgneb pearõhuline silp:

Sääl puhmastikus puude vahel naer ja sosinad.

Õö suhkrusaias tüdrukud kui väiksed rosinad.

ja rehelävel külapoisid, paberossid suus.

Käest kätte rändab kobrutades mühav õllekruus.

(H. Talvik, «Simmanil»)

Nii saame mõõdulises värsis eristada tugevaid ja nõrku silbipositsioone, esimesed täidetakse valdavalt kas pearõhuliste või pikkade silpidega, teised kas nõrgarõhuliste või lühikeste silpidega — olenevalt sellest, kas poeet tahab kirjutada kvantiteerivat või mittekvantiteerivat luuletust. Mõningad kõikumised tugevate ja nõrkade silbipositsioonide täitmisel ei muuda asja, vaid on XX sajandi luules igati normaalsed ja harjumuspärased, näiteks H. Talviku «Simmanil» värsimõõduks on silbilis-rõhuline jamb, kuid tsiteeritud katkendi esimese värsi neljas silbipositsioon on täidetud mitte pea-, vaid kaasarõhulise silbiga.

Teisiti on vabavärsis: siin ei ole korrapärastatud ei rõhutute ja rõhuta ega pikkade ja lühikeste silpide vaheldumine, selle poolest on vabavärsis lähemal proosakõnele kui värsimõõdulisele luulele. Järelikult ei saa me vabavärsis rääkida ka nõrkadest ja tugevatest silbipositsioonidest, vaid peame iga värsi seesmist ehitust iseloomustama ja värssi moodustavaid elemente defineerides võtma lähtepunktiks samad mõisted, mida kasutatakse proosa rütmi iseloomustamisel. Nii omandavad üldisest värsiteooriast tuntud mõisted, nagu *värsitüvi*, *anakruus* ja *klausel*, vabavärsis veidi teistsuguse sisu.

3. Värsi terviklikkus ei tähenda, et kõik tema silbid ja osad on terviku seisukohalt ühesuguse tähenduse ja kaaluga. Kõigepealt on eri olukorras värsi algus: lugeja ei tea esimest värssi lugema asudes, kas tal on tegemist mõõdulise või vabavärsiga ning kas teose värsimõõtu on talle tuntud või mitte. Juba esimese värsi kestel saab ta mingi mulje rõhuliste ja rõhuta või pikkade ja lühikeste silpide järjestusest ja seega ka värsimõõdust (kui pole vabavärsis!), kuid ühegi järgmise värsi alguses ei või ta täiskindlalt ennustada, et esialgne värsimõõtu ei asendu mõne teisega või et sedasama mõõtu kuidagi ei varieerita — tänapäeva luules on sellised asendused ja varieerimised arvutud. (Muidugi tajub enamik lugejaid värsi rütmi ja värsimõõtu alateadlikult.)

Samuti on eriolukorras värsi lõpp, mida nagu mis tahes kõnelõigu lõppu tõstab välja fraasirõhk; et riim paikneb värsi lõpul, pole sugugi juhuslik — keskel ja algul ei kostaks kõlalt sarnaste sõnade süsteemne kuhjamine nii erksalt välja.

Kõige selle alusel eristamegi värsi osi: värsitüvi hõlmab mõõdulises luules värsi osa esimesest tugevast silbipositsioonist viimaseeni (mõlemad kaasa arvatud), värsitüve ette jääb anakruus, tema järele aga viimik(osa). Arvestades riimi erilist tähtsust, tõstetakse värsiteoorias eraldi välja klausel, mis algab viimasest tugevast silbipositsioonist ja ulatub värsi lõpuni. Eespool tsiteeritud katkendis U. Lahe luuletusest «Metsajärve kaldal» hõlmab värsitüvi kogu värsi. H. Talviku luuletuses «Simmanil» eelneb värsitüvele ühesilbiline anakruus (trükitud kursiivis). «Saaremaa valsi» nime all tuntud osas D. Vaarandi poemist «Talgu Lõõne soos» on ühesilbiline anakruus (kursiivis), kahesilbiline ehk naisklausel vaheldub ühesilbilise ehk meesklausliga (klauslid on alla kriipsutatud, värsimõõduks on antud juhul amfibrah):

*Ta keerutab, lennutab linalakkneidu,
kel silmist nii kelmikaid sädemeid lööb.
"Ei säärast küll maailmas kusagil leidu
kui Saaremaa heinamaad juunikuu ööl!*

Värsimõõdud ja mõõdulised värssid erinevad üksteisest nii anakruusi (nagu jamb trohheusest), värsitüve ehituse (nagu daktül trohheusest) kui ka klauslite suuruse ja erinevate klauslite järjestuse poolest. Analooiliselt eristuvad ka vabavärsitüübid, kuid värsitüvest ei saa siin kõnelda samal moel nagu mõõdulises

luules, sest pole korrapärasust ei rõhuliste ega pikkade silpide paigutamisel värsis. Nii peamegi, nagu eespool märgitud, värsitüve mõiste viima kooskõlla ka vabavärsiga. Et eesti keele vältesüsteem sõltub rõhusüsteemist (üksikasju vt. Hint, «Looming» 1971, nr. 10 ja «Eesti keele sõnafonoloogia» I, 1973), lähtume allpool eeskätt sõnarõhkudest, mitte silpide vältustest, ja vabavärsitüveks loeme värsi osa esimesest reaalselt rõhulisest silbist kuni viimase reaalselt rõhulise silbini (mõlemad kaasa arvatud). Juhul kui värsitüves, anakruusis, mis jääb vabavärsiski värsitüve ette, või klauslis, mis vabavärsis ulatub viimasest reaalselt tugevarehulise silbist värsi lõpuni, on märgata mingit tendentsi korrapärasuse poole, mis pole veel piisav moodustama värsimõõtu, räägime värsimõõdulähedast ehk metroidsest vabavärsist; selle alatüübid eristuvad olenevalt asjaolust, kas korrapärasus on värsitüves, anakruusis või klauslis.

4. Eesti vabavärsitüüpide selgitamisel võtame lähtekohaks silbilis-rõhulise ja rõhulise süsteemi ühised nähtused, sest need süsteemid on eesti luule ajaloo vältel kõige laiemalt levinud (alles kõige viimasel ajal võistleb nendega vabavärs) ja meie kirjanikele endile kõige paremini tuntud.

Silbilis-rõhulise süsteemi võimalusi rakendatakse meie luules veel vähe, sest ekspuanteeritakse peamiselt viit lihtmõõtu — trohheust, jambi, daktülit, amfibrahhi ja anapesti. Nende kõrval saaks senisest ulatuslikumalt kasutada — ja ise luua — ka liit- ja segamõõte. Silbilis-rõhuliste süsteemi liitmõõtetes ehk logaöödid jääb värsirõhupositsioonide ehk iktuste vahele (mis tänapäeva luules ei pruugi igas värsis tingimata ka reaalselt rõhulised olla) ebavõrdne intervall, kuid erineva suurusega intervallid vahelduvad korrapäraselt nagu J. Kärneri luuletuses «Üksiolu», mille värsimõõduskeem* on $\acute{z} z z \acute{z} z \acute{z} // \acute{z} z \acute{z} z z \acute{z} z$

Juba on küpsnud kaer, oder kuldne ja nisu.

Lõikuskuu selge päev lendab linnuna käelt.

Valusalt tunneb suu tunni mõõduva sisu.

Üksinda kõnnin nüüd pähklametsisse mäelt.

(J. Kärner, «Üksiolu»)

või V. Luige pealkirjata luuletuses, mille värsimõõdu koondskeem on $\acute{z} \acute{z} z \acute{z} z z \acute{z} z \acute{z} // \acute{z} \acute{z} z \acute{z} z z \acute{z} z \acute{z}$

Sa süüta küünal, kui märkad lund! Ses tuhmis sajus kord sünnib tund,
mis murrab hinge kui tuhkuult rao. Ja tuule näole jääb vahahõng.
See eal ei haihtu, ei huultelt kao, sest surm mu sõrmil on valge lõng,
mis vaikselt võngub ning võlub und. Sa süüta küünal, kui märkad lund...

(V. Luik)

Teiseks olulisemaks meil vähe tuntud mooduseks on polümeetria — erinevate värsimõõtetude põimimine ühes luuletuses. Näiteks J. Semperi luuletuse «Laps ja kuu» esimene salm on jambiline, teine trohheiline, kolmas taas jambiline. Sageli ühendatakse aga erinevad värsimõõdud ühes salmis:

* Et trükikodades enamasti puuduvad traditsioonilised värsimõõdumärgid, soovitan saksa ja soome värsiõpetuse kogemusi arvestades silbilis-rõhulises süsteemis tähistusi: $\acute{z}$ = värsirõhupositsioon ehk iktus (mis igas värsis ei pruugi olla rõhuline), z = mitteiktus, $\acute{z}$ = ühesilbiline anakruus, $\acute{z}$ = kahesilbilise anakruusi esisilp. // märgib värsiõpetuses traditsiooni järgi süsteemset pausi ehk tsesuuri.

Üks naeratus katki läks klirinal,	(amfibrahh)
muutus pisaraiks iga ta kild	(anapest)
ja teeäärtes hakkas neist õitsema	(amfibrahh)
kurb ära-mind-unusta-lill.	(anapest)
Üht kirja ma pihus nüüd hoian,	(amfibrahh)
rinnus tuksuv ja valutav kild,	(anapest)
ja küsivalt vaatab mu silmi	(amfibrahh)
mu ära-mind-unusta-lill.	(anapest)

(V. Luik, «Naeratus»)

Jambi sidumisel trohheusega, daktüli sidumisel amfibrahhi ja/või anapestiga ei kao korrastatud rütmi tunnetus ka erinevate mõõtude reeglipäratul vaheldumisel, sest värsitüves jääb iktuste vahele ühesuurune intervall, samal ajal kui anakruusi suurus muutub (siit ka nimetus — muutuva anakruusiga polümeetria). B. Alveri luuletuses «Aimus» vaheldub daktül amfibrahhi ja anapestiga; et anakruusi varieerumist selgemini välja tuua, trükime iga värsi kõrvale tema rütmiskeemi, paigutades esimesed iktused kohakuti:

Võib-olla, et kotkas	ž ž z z ž z
kord arenes konnast	ž ž z z ž z
ja tiikides krookuvad	ž ž z z ž z z
muistsed madonnad.	ž z z ž z

Näe, kivisest koopast	ž ž z z ž z
magaja kadus —	ž z z ž z
silmade vosvorit	ž z z ž z z
välgatab madu.	ž z z ž z

Varjude lainetus	ž z z ž z z
kustub ja helgib,	ž z z ž z
häämaras õitsevad	ž z z ž z z
metsikud nelgid.	ž z z ž z

Punase õie	ž z z ž z
ma kividelt murran	ž z z ž z
ja tunnen, ka surres	z ž z z ž z
pole võimalik surra.	ž z ž z z ž z

(B. Alver, «Aimus»)

5. Paljumõõdulisus ehk polümeetria ei piirdu üksnes silbilis-rõhulise värsisüsteemiga, ühendada võidakse ka eri süsteemide värsimõõte ning koguni vabavärssi värsimõõdulisega. J. Sütiste põimib oma luuletuse «Vaevamägede mailt» vabavärsilisse koesse jambi ja trohheuse:

Põline töömees
oli minu isa
Vaevamägede mail.
Põlat proleet
ning enese isand
vaevade läbi tast sai.

Kümnen töötavan sõrmen
oli tema külv ning lõikus —
aeg sellegi viis.
Ta otsis kaitset ja õigust,
kuid ikka oli nõrgem,
ja muresid uputas viin.

Ta ründas ning orjas
nagu mees
kaelakandmise ajast —
tasuks halle juukseid vaid korjas
ja sügavat vaikimist keel
alati vajas.
Önn nelja temast mööda ajas.

Andis oma koreda käe
hääle ja kurjale
ning ühe hooga (jamb)
elu raske kandami (trohheus)
tõstis turjale. (trohheus)
Ja ennäe — (trohheus)
vajus noorelt juba looka (trohheus)
kaelast kannani. (trohheus)

Nüüd pole vajuda palju enam viimase rannani.

(J. Sütiste, «Vaevamägede mailt», järgnev osa on taas vabavärsis)

Kõigil sellistel juhtudel ei tohi unustada, et värsimõõt on mitte üksikvärsi, vaid mingi tekstilõigu omadus. Vastasel korral võiksime hoogu sattudes mis tahes vabavärsi või kõige tavalisema proosateksti «prepeareerida», otsides neist välja värsse, mis kuidagi annavad end sobitada mõne tuntud värsimõõduga, ja kuulutades segasemad juhtumid liitmõõtudeks — ainult et siis osutub kõik värsimõõduliseks luuleks, ka ajalehe juhtkiri või reklaamkuulutus! Värsimõõdust maksab rääkida ikkagi ainult siis, kui saab fikseerida mingi selgelt väljendatud ja korduva, tagasi-pöörduva seaduspärasuse.

6. Põhiliseks takistuseks eesti vabavärsitüpoloogia loomisel on olnud väär ettekujutus rõhulisest süsteemist. Emigrantlik teoreetik Viktor Kõressaar on artiklis «Kvantiteerivast värsist eesti luules Gustav Suitsust Aleksis Rannitini» («Tulimuld» 1965, nr. 4) esitanud koguni teoreetilise põhjenduse, miks eesti luules ei saavat olla rõhulist värssi. Selliste väidete paikapidamatust näitab luule ise: rõhulise värsini jõuti eesti kirjanduses juba XIX sajandil, selle täpsemat uurimist ja selgitamist takistas asjaolu, et teoreetikud meil ja mujal ei leidnud iktustevahelise intervalli suuruse varieerumise iseloomustamiseks sobivat süsteemi. Lahendus tuli akadeemik A. Kolmogorovilt, kes soovitas rõhulises süsteemis iktustevahelise intervalli suurust märkida arvudega. Kolmogorovi uurimismeetodit rakendades esitas käesoleva artikli autor 1969. aastal eesti rõhulise värsisüsteemi tüpoloogia. Et artiklites ja arvustustes alatasa pakutakse vabavärsi pähe rõhulist, tuleb piiri nende vahel eriti täpselt markeerida.

Rõhulise värsisüsteemi olulisemateks värsimõõtudeks on taktoidne mõõt ehk taktoid ja aktsentoidne mõõt ehk aktsentoid. Esimeses neist vaheldub iktuste vahel korrapäratult 1 ja 2 silpi.

VESKIS VESKIKIVIDE VAHEL	ž 1 ž 1 ž 2 ž 1
kodu on kolmel pesa on kahel	ž 2 ž 1 ž 2 ž 1
vesi voolab ja veeretab vahtu	ž 1 ž 2 ž 2 ž 1
mure see jääb ja hirm ei lahtu	ž 2 ž 1 ž 1 ž 1
kergitab kotte ja sorib vilja	ž 2 ž 2 ž 1 ž 1
varsti on õhtu varsti on hilja	ž 2 ž 1 ž 2 ž 1
pervelt aknasse vaatavad pajud	ž 1 ž 2 ž 2 ž 1
kivid keerlevad sina vajud	ž 1 ž 2 ž 1 ž 1
kolust sisse teistele järgi	ž 1 ž 1 ž 2 ž 1
kõik kaob ära ja mürin jääb järgi	ž 1 ž 2 ž 2 ž 1

(J. Kaplinski)

Aktsentoidis aga vaheldub iktuste vahel korratult 1, 2 või 3 silpi:

Lugemise isust haarat,	ž 3 ž 1 ž 1
milline teos tundub kenam?	ž 2 ž 2 ž 1
Milline käes avat raamat	ž 2 ž 2 ž 1
meeldib siis teile kõige enam?	ž 2 ž 3 ž 1
Milline muusika sujuv	ž 2 ž 2 ž 1
täidab siis õhku ja meeli?	ž 2 ž 2 ž 1
Millised loomingutujud	ž 2 ž 2 ž 1
puudutavad kannelde keeli?	ž 3 ž 2 ž 1

(J. Barbarus, «Aja luubis» 3)

Ei taktoidi ega aktsentoidi pole põhjust arvata vabavärsi hulka, nende puhul on tegemist vähe uuritud ja harjumatu — kuid sellest hoolimata siiski värsimõõ-
tudega. Samavõrd oluline on arvestada võimalust, et vabavärss võib põimuda tak-
toidi või aktsentoidiga:

Aga ma mõtlesin äsja oma küttepuudest,	
ja süda on hell	
nende laste nälgivaist suudest,	
kelle töötü ema mu kõrvaltoan eile suri ära.	
Pea imestuma Edithi barokk- ja rokokookeidest	
ja teadma, mida teeb janditsev Sacheverell,	
pea tummuma mõnest kirjandusnärvilisest lordieidest.	
Ent meisse on valgund	1 ž 2 ž 1
Põhjamaa udude sade	ž 2 ž 2 ž 1
ning mõtisklev kalgus: —	1 ž 2 ž 1
ma kardan, et olen kade	1 z 2 ž 1 ž 1
ja ei mõista hinnata	2 ž 1 ž 2
seda ilu täie rinnaga.	2 ž 1 ž 1 ž 2

(J. Sütiste, «Enne Pen-klubi istungit»)

Ühtlasi pakub Kolmogorovi märkimisviis ainsana võimalust saada ka vabavärsirütmigi kogu keerukusest vähegi ülevaatliliku ettekujutust ning seda rakendamegi allpool vabavärsitüüpide iseloomustamisel; kuid et vabavärsis pole põhjust kõnelda värsirõhust ja värsirõhupositsioonidest ehk iktustest, siis tähistame vabavärsi analüüsides märgiga $\acute{z}$ sõnarõhke, mis kõnelemisel ei kao (näiteks sõnaühendis *ent meisse* kaotab sõna *ent* oma rõhu ja liitub järgneva sõnaga nn. foneetiliseks ehk rütmisõnaks, s. t. sõnade rühmaks, mida hääldatakse ühe rõhuga).

7. Enamikus eespool tsiteeritud näiteist jääb iktuste arv värsist värssi muutumatuks, sel juhul kõneldakse luuleteoorias isomeetristest ehk võrdmöödulistest salmidest ja luuletustest. Selle kõrval aga võidakse nii silbilis-rõhulise kui ka rõhulise süsteemi mõttudes iktuste arvu varieerida, võimalikest variatsioonidest tähtsaimat nimetame korrastatud heteromeetriaks ehk korrastatud mittevõrdmöödulisuseks: iktuste arv värsides muutub mingi range süsteemi alusel, B. Alveri jambilises ballaadis «Kaks saarlast» näiteks vastavalt skeemile 8—3—8—3—8—3—3.

Kaks saarlast muiste ühte löid, koos laulsid, riisusid ja jõid —
 üks, hiiglasuur ja äge,
 ööd-päevad taprit kõhutas, hulljulgeid plaane õhutas
 ja juhtis rõõvliväge.
 Kuid teisel oli lihtne meel, ta sulasena sõjateel
 leent lõkgetulel soendas
 ja sõbra haavu loendas.

Nii jäädi kokku, kuni pard neil valgeks mõlemal kui kard
 läks heitluses ja ohus.
 Siis aga lõksu langeb salk ja saabub kurja elu palk:
 neid surma mõistab kohus.
 Sääli kajab jõugust juhi hüüd: «Ma üksi kannan veresüüd —
 las maksab minu ihu,
 kuid säästa teiste lihu!»

Korrastatud heteromeetriat kohtame hulgaliselt ka rõhulises süsteemis nii aktentoidis kui ka taktoidis (järgnevas näites igas salmis muutub iktuste arv vastavalt skeemile 4—3—3—4—3—3):

Läks kaugele Läände noor Doržiin,	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 0
kes teab, mis sinna ta ajas.	1 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1
Ta võõrsile laagri rajas	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 1
ja hüüdis: «Olgu mu kodu nüüd siin!»	1 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 0
Jäi seisma hobuste rodu	1 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1
ja võõrastas võõrast kodu.	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 1
On külm ja udune koht see Lääs	1 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 0
ja sellega naljalt ei harju —	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1
seal päike jääb pilvede varju	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1
ja kõikjal on sood, mis talvel on jääs.	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 0
Seal naistel on punased palged,	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1
nad mujalt on lumivalged.	1 $\acute{z}$ 2 $\acute{z}$ 1 $\acute{z}$ 1

(A. Kaalep, «Doržiin»)

Taktoidses osas J. Sütiste luuletuses «Enne Pen-klubi istungit» on korrastatud heteromeetria aluseks skeem 2—3—2—3—2—3.

Ühiseks jooneks eri süsteemide korrastatud heteromeetriaie on pikemate ja lühemate värsside süsteemne vaheldumine; heteromeetriaie pole vähematki põhjust arvata vabavärsi hulka.

8. Enamiku teoreetilisi spekulatsioone muudab viljatuks oletus, et vabavärsilised teosed, erinevalt kõigist muudest maailmas tuntud nähtustest, ei jagune tüpoloogilisteks osadeks, vaid moodustavad alati «monoliitse kamaka». Märksa realistlikum oleks kujutleda, et nagu polümeetriline luule ühendab mitut värsimootu, nii ka osa vabavärsilistest teostest moodustub erinevate tunnustega vabavärsilõikude «montaažist», ning enne tuleks uurida «ühtlast» lihtvabavärsi ning alles seejärel iseloomustada lihtvabavärsi, mille kompositsioonis osalevad eri tüüpi lihtvabavärsilõigud.

Kõike öeldut arvestades

SAAME ERISTADA JÄRGMISI VABAVÄRSITÜÜPE:

1. Lihtvabavärs — lihtvabavärs.
2. Lühivärsiline vabavärs — pikkvärsiline vabavärs.
3. Metroidne vabavärs — dismeetriline vabavärs.
4. Väikese varieerumisega vabavärs — suure varieerumisega vabavärs.
5. Reguleeritud värsitüvega vabavärs — reguleerimata värsitüvega vabavärs.
6. Reguleeritud anakruusiga vabavärs — reguleerimata anakruusiga vabavärs.
7. Reguleeritud klauslitega vabavärs — reguleerimata klauslitega vabavärs.
8. Riimiline vabavärs — blankvabavärs.
9. Instrumenteeritud vabavärs — instrumenteerimata vabavärs.

Püüame neid tüüpe üksikasjalikumalt iseloomustada ja ka varustada eesti näidetega.

1. Lihtvabavärs tekib siis, kui teksti eri osades avalduvad vastandlikud tunnused, s. o. kui näiteks metroidne vabavärs põimub dismeetrilise (nagu H. Adamsoni «Loobumises», mille alguse dismeetriline vabavärs läheb üle metroidseks, mis omakorda teose lõpul asendub taas dismeetrilise vabavärsiga), lühivärsiline pikkvärsilise, taktoidne aktsentoidsega, riimiline blankvabavärsiga jne.

Et lihtvabavärs nõuab tavaliselt väga pikkade tekstinäidete tsiteerimist, toome näiteid ainult lihtvabavärsi kohta. H. Adamsoni «Loobumise» kohta vt. üksikasjalikumalt seletust allpool.

2. Nagu muudes värsisüsteemides nii ka vabavärsis erineb lühivärsidest koosnev luuletus oma rütmi üldilmelt pikkvärsilisest luuletusest:

Näide lühivärsilise vabavärsi kohta.

Hämarduv palu.
Haab kui habisev valu.
Üha ja ala
lehtedes hala.
Üks elu,
üks säilinud viiv:
valutav, kisendav
Liiv.

Sumbunud karje,
suletud suu —
punerdub lehti
mutta.
Hetkeks käriseb pilv.
Päev kui viirastav kuu.
Pimedus ruttab.

Raagus rootsud
tuhase taeva all —
musti pilvi künistav käsi.
Üle pimeda palu
lohiseb hall.
Puu juured
on väsind.

(E. Niit)

Lühivärss erineb pikkvärssist ka oma suurema terviklikkuse poolest, pikkvärss jaguneb tavaliselt pauside varal mitmeks osaks ning rütmilis-intonatsiooniline ühtsus on tinglikum:

Vaata mu peale armsate silmadega

Anna mulle oma armsa pilgu sinine lõng
et ma mõistaksin eksimatult tulla
Mu riided on verised Minotauruse ja mu enda verest
ja Minotaurus elab ikka veel

Anna mulle siiski oma armsa pilgu sinine lõng
et ma mõistaksin eksimatult tulla
Uha mind oma armsa pilgu sinises laines
et ma tunneksin end uuestisündinuna
Paita mind oma armsa pilgu siniste tiibadega
mis tõstavad mu lendu
Laota mu peale oma armsa pilgu sinine linik
mis mu haavamatuks teeb

Vaata mu peale armsate silmadega

(J. Kross)

Kaasajal kohtame ka ülipikki värssse, mis tihti ei mahu raamatus ühele reale:

Sa pead teadma:

Nad armastavad isamaad nii väga, et seda on raske
mõeldagi, sest nemad on saanud üle omandist

Nad teevad mistahes tööd, nõnda kui oleks just see kõige
austuseväärsem

Nad nimetavad iga tööd õppimiseks

Nad teevad kõik, mis neil vaja on, ise (aga meil pole
paraku nõnda: Naapolis on rahvast seitsekümmend
tuhat hinge, aga töötajaid kümme tuhat)

Nad jagavad tööd, kohused ja kunstid ära kõikide vahel
 Nad töötavad neli tundi päevas
 Nad kinnitavad, et vaesus teeb inimese vargaks
 Nad elavad külluses, sest igaüks neist katsub olla esi-
 mene töös
 Nad ei teeni asju, vaid asjad neid
 Ja nad saadavad inimesi välja — uurima teiste rahvaste
 kombeid, ja võtavad omaks kõige paremad neist

(J. Kross, «Campanella, august 1961» 4)

3. Dismeetrilises vabavärsis ei õnnestu sedastada üldse mingit tendentsi korrapärasuse poole kogu teksti vältel ühegi tunnuse puhul; dismeetriline vabavärss eemaldub maksimaalselt mõõdulisest värsist ning on kõigist värssi liikidest proosale kõige lähemal, seega võiks teda tingimisi nimetada ka proosavabavärssiks, pidades sealjuures silmas, et ta jääb oma suunituselt värsiks ja ei muutu proosaks, seni kui teda liigendatakse teisiti kui proosat.

Metroidne vabavärss seevastu meenutab mingi tunnuse poolest värsimõõdulist luulet, kuid sealjuures jääb ikkagi oma rütmi üldise korrastamatuse tõttu vabavärssiks. Korrapärasustatud võivad vabavärssis olla niisugused tunnused, mis ei iseloomusta mitte ühte värsisüsteemi, vaid avalduvad kõigis süsteemides ühtemoodi: värssi pikkus, värsitüve pikkus ja mõni selle tunnus, anakruusid või klauslid. Näiteks metroidne osa H. Adamsoni «Loobumises»

Ühte igatsen, igatsen ühte:
                     kõigest loobuda,
 kõik visata ära kui kõlbmatu pühke
                     ja minna
 ükski tundmatuna läbi öise linna
                     tornihammastet
 ja tötata kaugeile teile
                     postisammastet,
 unustes traatide huminas näriva eile
                     ja sünkja homse,
 heites maha teeäärde rusuvaid kompe
                     ja Nessoose särki,
 et võtta ka viimast mu tundmise märki
                     ühes lihaga luudelt,
 neid võida siis mahlaga tundmatuult puudelt
                     ja tervede
 ning elada kõrves roose, verveeneda —
                     vaikne anakoreet,
 kel rahu ei häiritse kergats lorett,
                     ei kuljustumm.
 Ainult tuhkjas liiv ja lakkamata tumm
                     sinerdav taevakumm.

meenutab mis tahes värsisüsteemi korrastatud heteromeetriat — ainult selle erinevusega, et siin ei saa kõnelda mingist värsimõõdust, korrastatud heteromeetria rõhulises ja silbilis-rõhulises süsteemis aga seostub mitte lihtsalt erineva pikkusega värsside, vaid teatud kindla värsimõõduga värsside vaheldumisega.

Et metroidne vabavärss võib meenutada värsimõõdulise luule korrapärastatust (värsimõõduliseks luuleks siiski saamata) mitme tunnuse poolest, hõlmab termin *metroidne vabavärss* reguleeritud värsitüvega ja reguleeritud anakuusidega, reguleeritud klauslitega ning riimilise ja väikese varieeruvusega vabavärsitüübid, mis osutuvad metroidse vabavärsi erijuhtumiteks.

4. Kuivõrd vabavärsil pole värsimõõtu, on tema üheks oluliseks karakteristikumiks värsi pikkuse kõikumise amplituud. Mõistagi on see amplituud erinev lühija pikkvärsilistes tüüpides; lühivärsi puhul osutub 2—3-silbiline kõikumine samavõrd oluliseks kui 5—10-silbiline värsipikkuse varieerimine pikkvärssides.

Näide suure varieeruvusega valdavalt lühivärsilise (ainult kolmes värsis on üle 9 silbi) luuletuse kohta:

annan sulle
selle õhtu

õu
kividest ring
seest välja ei näe on suletud ring
on õuel naine
pikas pruunis palitus
üleval kivimüüri kuldne valgus
valgus kuldne
vana naine
pruunis palitus
suletud õuel

kitsas suletud hoov
ilma ühegi hääleta
ja hääletu on valgus
hoopis teine on kõik väljas siin
seisab laternaposti all poiss
mustas kulunud nahkjopes seisab
punane nelk
punane nelk
joperevääril

(J. Paavle)

Omapärane pikkvärsiline vabavärss on T. Liivil: selle silbiarv kõigub väga väikeses ulatuses, nii et tekib (petlik) mulje isosüllabismi (võrd-silbilisuse) taotlemisest; suhteliselt stabiilse värsipikkuse juures varieeritakse rütmi värsi seesmise ehituse muutmise arvel. Tendentsi värsipikkuste väikesele varieerimisele näitab ka trükipilt: T. Liivi luuletused on väliselt paigutuselt peaaegu «kantis». Ometi on siingi tegemist vabavärsiga, sest rütm pole allutatud mingile läbivale korrapärasusele:

püüa oma silmadesse pisikene võlu-
kalakene ujumast läbi rohelise ka-
lavee elamast vahel randade lamava
õngevee pimestava silmavalguse töt-

tu siis ent tardumas minu silmadesse
veel püüdmas viselda veel püüdmas
ujuda veel püüdmas elada siis
ent hakkab võlukalakene inimkeeli

sosistama puistama oma täitumatuid
soove sinu silmadesse nii et need
täituvad ainult et mitte enam võlu-
kalakese jaoks ja nii et ikkagi täi-

tuvad soovid ei mitte soovija jaoks
ja nii et ikkagi jääb võlukalakesest
vaid mälestus nukker kalaveest lõh-
nav õngevett igatsev helk täis uju-

misrõõmu sinu silmadesse

(T. Liiv, «Võlukalakene sinu silmadesse»)

5. Reguleerimata värsitüvega vabavärss sallib (reaalsete) sõnarõhkude vahel mis tahes intervalli nullist (sel juhul järgneb üksteisele kaks tugevavärsit silpi) kuni kuueni (pikemates kui kuuesilbilistes sõnavormides lisanduvad täiendavad pearõhud):

minu sirel ütles mulle et temaga on juhtunud
midagi väga iseäralikku ta nimelt ei saa enam
õitseda õhtul siis kui päike kaob pikkamisi
tulipunase tulekerana mere taha ja taevas on nii
kirglikult roosa punane sinine ja mu sirel ei
saa sinna midagi parata mitte midagi see on
mingi seletamatu ja vist ka ravimatu haigus mis
ei lase tal sellistel kirglikel ja punastel
õhtutel õitseda naljakas eks ole

(T. Liiv, «Aadalpärt laulab haigest sirelist»)

Katkendi rütmiskeem

2 2 3 2 2 2 3 2
2 2 2 1 2 6 2 2 2
0 2 2 2 3 2 2 3
0 2 4 2 4 2 1 2 2 2 0
0 2 2 2 1 2 2 4 2
0 2 2 2 2 2 2 1 2 2 1
2 2 5 2 1 2 3 2
1 2 2 2 2 3 2
0 2 2 2 2 3 2

kinnitab, et sõnarõhkudevaheline intervall muutub piiramatult.

Reguleeritud värsitüvega vabavärss võib sarnaneda taktoidiga, lubades rõhkude vahel ainult ühe- või kahesilbilist intervalli; erinevalt taktoidist aga muutub rõhkude arv taktoidises vabavärsis vabalt:

JAAK PÖLDMÄE

Tasase leegiga vuriseb ahi,	0 2 2 2 2 2 2 1
korstnan mühiseb tuul.	0 2 1 2 2 2 0
Nurgan vedeleb jõulupuu	0 2 1 2 2 2 1 2 0
ning rabistab nõelu.	1 2 2 2 1
Ükskõikselt vahin	0 2 2 2 1
leekide tõusu,	0 2 2 2 1
sest tunnete rahunend sõelust	1 2 2 2 2 2 1
ei pudene rõõmu ega õudu.	0 2 2 2 1 2 1 2 1

Tuli lainetab tõmbeist	2 2 2 2 1
nagu kikas punasuline.	2 2 1 2 1 2 2
Kell sekundeid ühte õmbleb	1 2 2 2 1 2 1
ning ligineb nullile.	1 2 2 2 2
Selle õhtu tubasen säran	2 2 1 2 2 2 1
mureneb lõpule aasta jaks —	0 2 2 2 2 2 1 2 0
mõne põgusa hetke pärast	2 2 2 2 1 2 1
kirjutan kirjale 32.	0 2 2 2 2 2 2 2 0

(J. Sütiste, «Viimne õõ»)

Aktsentoidses vabavärsis rõhkudevahelise intervalli suurus on 1, 2 või 3 nagu aktsentoidis, kusjuures domineerivad 2- ja 3-silbilised intervallid:

«Idapoolses Kongos on avastatud kummaline taim,
mis levib fantastilise kiirusega.
Ühed arvavad, et tema seemneid kannab laiali tuul,
teised, et vesi, ja kolmandad, et tamtammide põrin.
Aga parimagi mikroskoobi all on ta seemned
ainult aimatavad.

Nad juurduvad kohutavalt ruttu.
Nende juuspeen juurestik tungib tundidega
uskumatult sügavale.

Üleöö võrsuvad terved metsad sitkeid kahe meetri
kõrgusi
mustade lehtedega taimi. Nagu metsad musti sambaid.

(J. Kross, «Lumumba» 2)

Tsiteeritud katkendi rütmiskeemiks saame:

0 2 3 2 2 2 3 2 3 z 0
1 2 2 2 3 2 3
0 2 1 2 3 2 1 2 1 2 1 2 2 2 0
0 2 2 2 2 2 3 2 3 2 1
2 2 3 2 3 2 2 2 1
2 2 3

1 2 2 2 3 2 1
2 2 1 2 2 2 1 2 3
0 2 3 2 3

0 ž 2 ž 2 ž 1 ž 1 ž 1 ž 1 ž 1

0 ž 2

0 ž 2 ž 3 ž 3 ž 1 ž 1 ž 1

Aktsentoidne vabavärss erineb aktsentoidist (nagu taktoidne vabavärss taktoidist) sellega, et rõhkude arv pole neis allutatud mingile korrapärasusele — rõhkude arvu süsteemsus aga on rõhulise värsisüsteemi, seega ka taktoidi ja aktsentoidi põhitunnus.

6. Reguleeritud anakruusidega vabavärssi kohtab pikemates teostes äärmiselt harva, ühesuguse anakruusiga algab värss tavaliselt mingis lühemas lõigus, millele eelneb ja järgneb reguleerimata anakruusiga osa — nagu T. Liivi luuletuses «Luigele kes tappis tanki», millest tsiteerime ainult selle osa, mis algab alati pearõhulise silbiga (s. t. milles anakruus puudub, või teisiti öeldes — milles on nullsilbiline anakruus):

rukkipõllu peal ära tapa seda raudset
tanki sest see tank tahab ju samuti elada
nagu sinagi luik luik oi ilus valge luik
mida sa ometi teed mida sa teed sa kisud

tankilt ära ta kahuritoru oi hirmus luik
sina mõrtsukas sina jõle nüüd vaatab vaene
väike tank tühja ja verise silmakoopaga
maailma tühja silmakoopaga vaatab ta kogu

seda ilu ja lillepidu enda ümber seda
põldu ja sinist taevast seda metsa ja
rohurohelist rohtu oi luik koletis sest
kahuritoru on ju tanki silm tema sinine [- -]

Üksikjuhtudel, eriti lühikestes luuletustes, on ühesugune anakruus välja peetud ka algusest lõpuni — nagu E. Lättemäe «Võililles». Täiesti puudub süsteempäraselt muutuva anakruusiga vabavärss, ehkki silbilis-rõhulises ja rõhulises värsisüsteemis kohtame regulaarselt muutuva anakruusiga polümeetriat üsna ohtralt.

Seevastu reguleerimata anakruusiga vabavärss on väga armastatud ning kõik eespool toodud näited peale viimase kinnitavad seda ilmekalt. Nagu taktoidi puhul, on siingi levinuim tüüp, milles nullsilbiline anakruus vaheldub ühe- ja kahesilbilisega, sel juhul alustatakse värssi vastavalt vajadusele kas ühesilbilise abisõnaga (näiteks sidesõnaga), ühe kahesilbilise või kahe ühesilbilise abisõnaga või mitmesilbilise iseseisva sõnaga, mille pearõhk langeb esisilbile:

... ja kui tuleb see lõppude lõpp
ja kõik lubi kustutatud saab
ja kõik need ilmsüüta sirgunud tüved
lubjatud saavad
ja aegsasti varutakse võrke
marjade kaitseks,
siis võtan mina kaasa
oma linnumõtted,
oma patused marjamõtted,

oma ülisalajase putukajalgade kidina
ja astun pealtnäha asjalikult
sinna,
kus pipar kasvab.

(H. Jürisson, «Meeleviidad» II)

7. Ka värsiklauslid vahelduvad vabavärsis tavaliselt korrapäratult — nii nagu spontaanses kõnes või ilukirjanduslikus proosas kõigub süntagma viimase sõna silbiarv üsna vabalt. Vahel siiski vormistab värsi lõppu mingi lõigu vältel üht tüüpi klausel — järgnevas näites püsib naisklausel esimesest värsist eelviimaseni:

ja siis sai katus põlema kui tungal linna kohal
ja katus löi leegitsema sinu kättemaksust sinu
nimel hüüdis ta sinu nimel sinu lastele sinu
punase häälega armastust viha kannatust valu
ja piina ja sellest mina nägin oma käte vilja
kasvamas taevast kõrgemaks armastust tapmas
kõike muud ja viha kõrvetamas pilvede ääri
piima merena kõhamas kohisemist all ja ülal
ja ümberringi kõikjal kõiges kõikidele

(T. Liiv, «Tallinna Toomkirik»)

Klauslite korrapärastatus seostub enamasti mingi enam või vähem range riimisüsteemiga — mida aga vabavärsis kohtame harva.

8. Suur osa vabavärsi luuakse tänapäeva eesti luules riimita, kuid blankvabavärsi kõrval kohtame siiski ka riimilist:

Mõned kõrkuse eest
teda nüpeldaks,
teised siunavad:
«Juhm on, tõbras!»
...Eks meil kõigil ole
vead ...
ja peab ütleva:
üks vourus
on varjul mu sõbras:

tal on kõigist talentidest
tähtsaim talent:
tema teab, kust põhk
tuleb sõime!
... Vana Kant juba ütles,
et intelligents
pole muud kui
kohanemisvõime!

(J. Kross, «Minu sõber luuletaja»)

9. Instrumentatsioon, mis seisneb sõnade valikus, lähtudes nende foneemikoostisest, toimib vabavärsis samal moel nagu värsimõõdulises luules. Et

instrumentatsioonile on ka eesti keeles pühendatud erikäsitlusi (Põldmäe 1968, Mäger 1971), jätame selle üksikasjalikuma vaagimise kõrvale.

Reaalses luulepraktikas kõik nimetatud tüübid peale üksteist välistavate (mingi tekstilõik ei saa olla metroidne ja samal ajal ka dismeetriline) põimuvad ja liituvad; taktoidne vabavärss võib olla ka reguleeritud anakruusi ja klausliga, lisaks veel riimitud jne.

Seega on vabavärss näilisele lihtsusele vaatamata tegelikult väga keeruline, jaguneb paljudeks tüüpideks, ning nagu ka üleliidulises diskussioonis kinnitati (Galperina), pakub nii luuletajale kui ka luuletõlkijale ammendamatul hulgal uusi võimalusi originaalse rütmijoonise leidmiseks. Tõsist tähelepanu väärib V. Buritši katse reastada «kõneloomingu liigid» autorsuse astme järgi, tema terminoloogia juurde jäädes saame järgmise astenduse:

1. Jutustav proosa.
2. Dialoogiline proosa.
3. Autorivärss e. vabavärss.
4. Konventsionaalne värss, dialoogiline värss.
5. Glossolaaliline semantiline luule (hermetism).
6. Glossolaaliline foneetiline luule (dadaism).

Selle klassifikatsiooni reaalne sisu peaks olema luuletajatele hästi mõistetav ja mõtlemapanev: kasutades traditsioonilist, konventsionaalset värssi, allutatakse öeldav valmis klišeede, surutakse ta vormi, mis on varem juba loodud mingi teise sisu väljendamiseks. Seevastu

VABAVÄRSIS LUUAKSE VORM IGA TEOSE JAOKS

vastavalt väljendatava spetsiifikale, s. t. vabavärsilise luuletuse looja on ka oma teose vormi autor ning seda vormi ei kopeeri ega kopeeri korda täpselt samal kujul enam mitte keegi (siit ka võrdsustamine — vabavärss = autorivärss).

Vabavärsi kaasaegse arenguetapiga seostub veel terve rida teravaid probleeme. Meilgi on diskuteeritud

KIRJAVAHEMÄRKIDEST JA SUURTÄHTEDEST LOOBUMISE

ümber. Kirjavahemärkide küsimus kerkis päevakorralt nii «Вопросы литературы» vestlusringis kui ka «Иностранная литература» loominguksel kohtumisel. V. Ognev meenutas anekdootlikku lugu Appolinaire'ist, kes, parandades trükivigadest kubisevaid veerge, löönud käega: las läheb kirjavahemärkideta; siit olevatki tulnud Euroopa kirjandusse kirjavahemärkideta luule. «Küsimus pole siiski nii lihtne. Sellega pörkad sageli kokku, redigeerides tõlkeid. Kujundivool paljudes kaasaegsetes värssides ei vasta süntaktilistele seostele. Mõnikord peab tõlkija vajalikuks korda seada need suhted, muidugi rikkudes algupärandi kujundikoe struktuuri, kuid andes n.-ö. demokraatlikuma ilme luuletusele, sest ta arvestab luuletaja kodumaist traditsiooni. Tundub, et on loogiline. Kuid pannes paika kirjavahemärgid, me lõhume sellega tingimata kujundivoolu idee, omistame intuiivsetele assotsiatsioonidele mõistusliku alge, loogilise konstruktsiooni. Sellistes värssides kõlab punkt jämedalt, koma paigutub järsult ja kategooriliselt, ta on väga välja tõstetud, ja kujundiline seoste ülemineku tabamatus, pehmus kas kaob või on lõhutud. Ilmselt pole siin küsimus puhtsüntaktiline ega kirjavahemärkides — see on uue luule olemuse mõistmise küsimus (kui ta muidugi on tegelikult uus).» (Ognev, «Иностранная литература» 1972, nr. 2.)

Et selgitada Ognevi mõttekäiku, demonstreerime interpunktsioonist ja suurtähedest loobumise arvel saavutatud täiendavaid tähendusseoseid kahes J. Kaplinski luuletuses kogust «Tõlmust ja värvidest»:

EDASI AEG

liigub kui luited kaljud
laulavad koidikule sisalik
sukeldub liiva pilved
põgenevad maa
jäab taevaga üksi
nagu päris alguses

seinad murenevad kaugete tuulte ja randade eest

Antud luuletuses ei märgi lausepiire ei interpunktsioon ega suurtähed ning lugeja peab ise ära tundma sõnade süntaktilised suhted ja seosed, samuti lausepiiri. Ühe lause lõppu aga saab siin täpselt kindlaks määrata alles siis, kui on jõutud järgmisse lausesse, mille sõnad ei haaku enam eelmise lausega; enne seda tuleb arvestada mitut võimalust. Nii võib esimest värssi tõlgendada «Edasi, aeg!» — kuid järgmises värsis verb *liigub* sunnib peale lahenduse «Edasi aeg liigub». Teise värsi esialgsel lugemisel tekkiv tõlgendus «Edasi aeg liigub kui luited, kaljud» tuleb kolmandas värsis öeldise juurde jõudes hüljata, sest verbi *laulavad* mitmus ei luba teda siduda sõnaga *sisalik*. Jääb järele kaks võrdväärset interpretatsiooni: «Edasi aeg liigub kui luited, kaljud laulavad» ja «Edasi aeg liigub, kui luited, kaljud laulavad». Kummagi eelistamiseks pole autor andnud kriteeriumi. Tõenäolisem tundub, et sõna *koidikule* kuulub eelmise värsi juurde (*kaljud laulavad koidikule*), kuid luules ei saa välistada ka fraasi «Koidikule sisalik sukeldub liiva». Sõna *pilved* mitmus vastandatult *sisaliku* ainsusele ütleb ette, et *pilved* alustab uut lauset, mida lugeja loeb alguses «Pilved põgenevad maa» ja ootab järgmises värsis mõnda abisõna (*maa tõttu, maa juurest, maa pealt* vms.), kuid verb *jääb* kinnitab, et lause tuleb ümber mõtestada: «Pilved põgenevad, maa jääb taevaga üksi» — kuigi pole võimatu ka «Maa jääb taevaga. Üksi nagu päris alguses».

Analoogiline erinevate tähenduste võitlus tekib ka näiteks J. Kaplinski luuletuses «PURJESID PURJETAB VÄLJA», millest toome ainult ühe salmi.

päike
kuldkala ujub üle roheliste kaljude
taevas lindudega
läbi õilmete pudenemise

Selline tähenduste polüfoonia ja kujundite voolamine, ülekasvamine üksteiseks on saavutatav ainult interpunktsiooni puududes, iga paigaldatud kirjavahemärk võtab mõne tähendusvõimalustest maha. Siit aga järeldus: selliste tekstide analüüsimisel peab kirjandusteadlane või kriitik

LÄHTUMA NENDE MITMETÄHENDUSLIKKUSEST,

arvestama kõiki tõlgendamisvõimalusi ja mitte suruma peale ühte, kõige triivaalsemat interpretatsiooni.

«Interpunktsioon vabavärssides kas muutub või tühistub üldse, sest realõpuline

JAAK PÖLDMÄE

paus on neis kaalukam — semantilise raami piir peab olema järsem kui fonoloogilise raami piir, mingid märgid peale teksti katkestuse ei tohi tähelepanu kõrvale juhtida. Teiselt poolt vabavärsirea (või «raami») sees on sõnade seos tihedam (see oleks nagu üks sõna, mida võib võrrelda sõna-lausega inkorporeerivates keeltes), nii et ka siin on kirjavahemärgid liigsed. Samad kaalutlused tühistavad erinevuse suur- ja väiketähtede vahel» (Kuprijanov, 1972). «Mõnevõrra lihtsustades võib öelda, et oskus kirjutada vabavärssi on oskus liigendada kõnevoolu fraasideks ja süntagmadeks, tähistades need graafiliselt eraldiseisvate ridadena» (Buriš, 1972). Buriši mõttekäigu õigsust kinnitab ka eesti vabavärsipraktika: küllalt sageli osutub vabavärsi ainsaks ja piisavaks väliseks eristajaks proosast teksti ebatavaline liigendus:

Lumehunt karjub keskööl kiriku-
aias, sa tõused kalmudest, sa lä-
hed lumehundi juurde, ta ei kar-
dagi sind, valge valgus valgus-

tab nukrat lumehunti, lumelilled
oma juustest kingid sa lumehun-
dile, ja siis ei olegi lumehunti
enam, kellele küll kinkisid sa

lumelilled oma juustest, kellele
küll võiksid sa veel kinkida oma
lumise südamegi.

(T. Liiv, «Lumehunt kirikuaias»)

SEE ON VIHMANE SUVI. Ikka
peab mõtlema, kummal pool
vikerkaart oleme meie. Aga alati,
ükskõik millal, ükskõik kui kaugelt
tunnen ära jäälinnu hääle.

(J. Kaplinski, «SEE ON VIHMANE SUVI»)

Muidugi ei tähenda kõik öeldu, et luules tuleb lõplikult loobuda kirjavahemärkidest. Diskussioonis tauniti korduvalt neid luuletajaid, kes lähevad kaasa moega ja jätvad kirjavahemärgid ära ka neis teostes, kus selleks pole tarvidust. J. Galperina soovitas silmas pidada poetikasüsteemide erinevust; seal, kus on tegemist spontaanse kujunditevooluga, on kirjavahemärkide puudumine põhjendatud. «Võib kohata puhtintellektuaalseid, ratsionalistlikke luuletusi, milles interpunktsioonist loobumine pole millegagi õigustatud.» R. Rza meenutas liigvaimustuses poeetidele, kes peavad kirjavahemärkideta luulet peamiseks uue aja vaimu väljenduseks, et «igivanast ajast peale ei kasutanud Idamaade luule — araabia, pärsia, usbeki, türgi ja muidugi ka aserbaidžaaani luule — ülalnimetatud formaalseid märke [s. o. kirjavahemärke — J. P.]. Ning see on seletatav väga lihtsalt: gaseeli iga värss või iga beit (kaksikvärss) kujutas endast aserbaidžaaani klassikalises luules — nagu ka pärsia, araabia, türgi ja usbeki luules — terviklikku mõtet ja seetõttu ei vajanud punkti» («Вопросы литературы» 1972, nr. 2.)

Rza mõttega võib ainult ühineda: ei vabavärss ega interpunktsiooni puudumine taga veel luule kaasaegsust, nii kirjavahemärkidega kui ka kirjavahemärkideta.

nii mõõdulisel kui ka vabavärsil on nõukogude kirjanduses tagatud eluõigus, kuid kaasaegsuse kriteeriumiks pole mitte eeskätt vormivõtted, vaid teoste ideeline sisu. Ning vajadust võidelda ka vabavärsi sisukuse eest rõhutas vabavärsi- ja riimi-teoreetikuna tuntud D. Samoilov juba oma artikli «Hoolitseda värsi sisulise külje eest» pealkirjaga.

Ulatuslik diskussioon nõukogude paljurahvuselise kirjanduse vabavärsi ümber andis olulise panuse vabavärsiteooriasse, aitas kirjanikel mõista, et ka vabavärsis tuleb eristada novaatorlust pseudonovaatorlusest, ning andis tõuke ka kirjandusteoreetilise mõtte veel suuremale aktiveerumisele. Ent vabavärsiga seotud probleemid pole ammendatud, diskussioon jätkub nii kriitikas kui ka loomingus ning sellele diskussiooni ühe lülina tuleb vaadelda ka käesolevat artiklit.

KAS INSPIRATSIOON OLI VÕI INSPIRATSIOONI EI OLNUDKI?

Mõistete draama on võrreldav ajaloo draamaga. Mõtlemise lahinguväli pole vähem dramaatiline kui ajaloo lahinguväli. Teisiti see olla ei saagi: mõistetes avalduvad ideed, ideed aga on seotud inimõtte ajalooaga. Ja on selleski omad troonipärijad ja troonilt tõugatud, omad rautisejad ja omad timukad, omad evedad tõusikud ja tagasihoidlikud töömehed, kes valmistavad ette pinda tulevasteks külvideks, on omad klaasilihvijad, kes teritavad inimmeeli kosmosesügavuste tundmaõppimiseks, ja omad ilukõnelejad, kes jäävad pajatsiteks nii laval kui ka kõnetoolis, omad äiglased Nemesised ja omad merevahust (taas)sündinud Aphrodited. Ja see kõik kokku on seltskond ja ajalugu ja nagu seltskonnas ja ajaloos ikka, mõne maine tõuseb ja mõne oma langeb. On neidki, kel pärast viibimist vääritus seltskonnas oma mainet parandada ei õnnestu. Üks niisugune hüljatu on Inspiratsioon. Vist on ta liiga kaua ühenduses olnud mitut masti idealistide ja müstikutega, et auväärt entsüklopeediad teda oma kõrgesse seltsi vastu võtta söandaksid. Kuid vaene lihtne lugeja, kes teab, et Inspiratsiooni ikka kunsti tegemisega on seotud, peab ometi loomulikuks, et vähemalt kunsti- või kirjandusentsüklopeediad teda esitleksid. Ja nii ta otsib ja otsib.

Sõjaeelne nõukogude kirjandusentsüklopeedia toob 1. köites ära märksõna «вдохновение» ja juhatab 11. köitesse vaatama «loomingu-protsessi». Ent 1939. aastal ilmunud 11. köites vastavat märksõna ei olegi, leidub ainult «творческая история», milles pole inspiratsioonist sõnagi. Inspiratsioonile ei ole kohta ka väiksemates, koolidele määratud sõnastikes, isegi 1974. aastal ilmunud 489-leheküljelises «Kirjanduslike terminite sõnastikus». Uusim, praegu ilmumisel olev 9-köiteline «Краткая литературная энциклопедия» on samuti lahendanud probleemi lihtsalt: nende 12 000 märksõna hulgas, mille sisu teoses avatakse, «inspiratsiooni» ei leia. Vaene preili Inspiratio! Tekib juba tõesti kahtlus, «kas poiss ikka oli või poissi ei olnudki»!

Kuidas suhtuvad «poississe» praktikud? 1954—1956 ilmunud tsitaadikogumik «Русские писатели о литературном труде» I—IV märksõnastikus on mõiste «inspiratsioon» igatahes olemas. 18 autorit 24 juhul on pidanud Inspiratio't oma tuttavaks. Nende hulgas, kes ei kahtle tema olemasolus, on Gogol, Žukovski, Puškin, Herzen, Ogarjov, Nekrassov, Dobroljubov, Pissarev, Saltõkov-Štšedrin, Turgenev, Gont-

šarov, Dostojevski, Leskov, Tšehhov, Gorki, Blok, Brjussov. Suhtumine tollesse natuke salapärasesse olendisse on väga erinev: kriitikata imetlemisest kuni ükskõikse üleõla-vaatamiseni. Ent ta on olemas. Ja mõni arvamus temaga seoses õige asjalik. Nagu Maksim Gorki oma: kui kirjanik on tolle salapärase daamiga intiimsuhetes, siis sellest ei piisa veel hästi kirjutamiseks — tuleb teha ka tööd!

Nüüsi praktikud tunnistavad Inspiratio maist eksistentsi. Meeldiv on kogeda, et sa pole ainus, kes seda on tundnud . . . Toda erilist selguse ja äratundmise hetke, neid minuteid, tunde ja mõnikord isegi päevi, mil töö läheb otsekui iseendast, mil sõnal on tuuma ja kaalukust, mil paberil kujuneb midagi niisugust, mille üle isegi imestad ning heameelt tunned, mil töö toob sulle ootamatuid avastusi ja seni kogemata tundmusi. Kui pärast neid hetki tõstad pilgu ja pilk kella riivab, siis üllatud veel kord tohutust kontrastist aja ja aja vahel — kiirusest, millega on kulgenud aeg sõbratar Inspiratio seltsis. Küll on hea sellisel hetkel võtta («Suure Nõukogude Entsüklopeedia» uus väljaanne näng lugeda, et Temakese sunniviisiline abielu krahv Mysticus'ega on tühistatud ning külma ja kõleda krahvilossi asemel võib Inspiratio vabalt lennelda soojas reaalses elus. Hea on seda teada ka mõnel kainusehetkel, kui kätte juhtub «Encyclopaedia Britannica» ja sa loed, et too peab toda abielu krahviga ikka veel kehtivaks. On julgem vaielda.

KRIITIKA

SISU JA SKEEM

Jaak Sarapuu: «Austusavaldus». Lühijutud.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 80 lk.

Nii läbi ja lõhki tõsirealistlikku ning maalähedast teost kui see raamatuke pole eesti nüüdiskirjandus ammu näinud. Kaunis üksikuna ja kahvatuna paistab ta teiste märksa kogukamate ning «intelligentsemate» lühiproosakogude foonil. Tõsi küll, J. Sarapuga enam-vähem samaaegselt debüteeris ka Jüri Nõmm, ent tema «Sarveproov» ei taha kuidagi (ükskõik, kust kandist mõõta) päris kirjanduse mõõtu välja anda. Julgen väita, et viimasel ajal ilmunud proosateoste kontekstis leidis Jaak Sarapuu kirjandusse tulekuks õige aja.

«Austusavaldus» on kaheksateistkümmest keskmiselt 3—4 lehekülje pikkusest lühijutust koostatud kogu, mis hõlmab loomingut aastaist 1967—1973. Juttude tegevustik toimub kas tänapäeva kolhoosikülas või mõnes maakoolis. Erandi moodustavad ainult raamatu nimilugu, kus kogu sündmustik leiab aset raudteejaama perroonil, ning «Parvepoiss Peep», mille tegevus on viidud Karjala palgi-parvetajate sekka. Kirjutamisajalt on koolijutud (ühtekokku seitse) valdavalt varasemad kui külaainelised. Niisugused on teosega esmatutvumisel fikseeritavad, kohe silmahakkavad tõigad.

J. Sarapuu ei lähtu keerulistest olukordadest ega süüvi mitmekülgsesse karakterikujutusse. Tema kujutamiseobjektiks on maainimene oma igapäevases töös, oma keskkonnas ja ajas.

Kirjeldatud situatsioonidki jäävad lihtsaiks, argielulisteks. Ometi ei saa vaadeldavat teost pidada üksnes nähtud elupiltide seeriaks. Autor püüab enamasti hoiduda näpuganäitamistest ja oma suhtumise otsesest deklareerimisest, kuid tema eetiline hoiak on igas jutus selgesti tunnetatav. Just see ühendabki kirjeldatud elupildid üheks tervikuks pealkirjaga «Austusavaldus», kusjuures pole märkimisväärselt oluline, kas juttude aines pärineb koolist, külatanumatelt või kusagilt mujalt. Raamatut kandvaks ideeliseks teljeks saab austus ausa töö ja seda tööd tegeva inimese vastu. Niiviisi on lahti mõtestatav ka teose pealkiri — *austusavaldus* tööinimesele. Tööd võib muidugi teha mitut moodi. Lisaks niisugustele nagu Liide ja Leo («Viimane kuhi sooserval»), Peep («Parvepoiss Peep»), «Pulli-Piret» («Tuleristsed») või Linda Pilvet («Sõit») tuleb ette ka selliseid nagu Karla («Tööhobune»), Pikk-Juhan («Parvepoiss Peep»), enesearmastajast matemaatikaõpetaja Anni Kadajas («Pilk») või koolidirektor Murakas («Sobivas karistuses»). Just eri karakterite võrdlemise ja tegelassuhete jälgimise kaudu avaldub ilmekalt, keda autor peab tööinimeseks ja kellele kuulub tema poolehoid. Iseloomulikud on selles suhtes jutud «Austusavaldus», «Parvepoiss Peep», «Viljakott».

Töö ja aususe teemaga on tihedalt seotud elu järjepidevuse motiiv («Ela-sid kord eite-taati», «Regisoo Ott», «Vana õpetaja», ka «Pärijad» ning «Kitse-Mari»). Küllap niisugused Koi-

vaküla tõrvaskännud nagu Regisoo Ott ja raamatu avajutustuse taat ongi see maa sool. Sellesse seosesse lõikub linnastumise motiiv, noorte võõrdumine maast (meenutagem eide-taadi arutlusi jutust «Elasid kord eite-taati» või Lea ja Mardi vahekorda «Künnimehest»).

Nõnda näikse asjad sisulisest vaatevinklist nähtuna. Teostuselt pole aga vaadeldav lühijuttude kogu siiski nii ühtlane nagu eelöeldu põhjal paista võib. On tervikuna hästi väljapeetud jutte («Edasi» jutustustevõistluse omaaegne auhinnatöö «Viimane kuhi sooserval», humoorika alatooniga «Tuleristsed», praktiliselt peategelase sise-monoloogina esitatud «Pärijad», psühholoogiliselt mõjuv «Vana õpetaja»), on häid puante («Austusavaldu», «Tööhobune») ja õnnestunud kujundeid, millest sageli piisab ühe või teise tegelase iseloomustamiseks («Pilgus» näiteks võrdleb õpetaja Kadajas oma mõtetes veerandi lõpu kooli kõigi oma hinneteparandajatega suure saapaparandustöökojaga). Ent kõige selle juures tekib üks suur «aga».

Nimelt on Jaak Sarapuu kõik oma jutud nagu ühe skeemi järgi kirjutanud, mingist varem kujundatud mallist lähtudes. Hoolimata käsitletavast aimest, jääb lähenemisviis kujutatavale ikka samaks — aeglasele jutu sisse mine-

kule järgneb suhteliselt rahulik arendus kuni pöördepunktini jutu viimasel kolmandikul, millelt minnakse kiiresti üle enam või vähem teravdatud lõpp-lahendusele. Ilmestamiseks kasutatakse ohtrasti sisekõnet ning põhisüžeeaga vahelduvaid tagasivaateid minevikku, kusjuures lahenduse seisukohalt olulised rõhuasetused on antud jutustajakõnes. Pikapeale muutub selline kompositsioon tüütavaks.

Märgatav on teemade kordumine («Kitse-Mari» näiteks kordab sama teemat mis «Regisoo Ott», ja pigem kehvemini kui paremini) ning stampkujundite kuhjumine; mõttekujutelmade esilemanamine; hobused, kes tingimata peavad olema ruunakondid ja kandma nime Mikk). Jutukogu kokku seades poleks paha teinud ka hoolikam «sõelumine». Näiteks «Rakett», mis oma olemuselt on kena ajalehelik koolilugu, mõjub praeguses ümbruses võõrana. «Preemiapäeva» rikub ära tegelaste ülekarikeerimine (ametiühingukomitee esimees) ja trafaretsituatsioonide ning -süžee kasutamine. Viimati öeldu kehtib mõneti ka «Parvepoiss Peebu» kohta.

Näib, et aimest ja selle tundmisest Jaak Sarapuul puudu ei ole, on vaid oht takerduda üheülbalisusse.

Arno Oja

TULEKEELED AASTATE TAGANT

«TULEKEELED». Eesti luule Nõukogudemaal. 1920.—1930. aastad.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 238 lk.

Uudisteosena on me laual antoloogia «Tulekeeled», mille on koostanud ja kirjandusloolise sissejuhatusega varustanud Eduard Ertis. See on näidete raamat meie kirjanduse proletaarsest harust, mis võrsus peamiselt punases Piiteris, kuhu Eestist kodanluse võimalusetuleku järel 1919. aastal taandusid nõukogude asutused ja kaader. Eesti

kirjanduselu Leningradis oli 20-ndail ja 30-ndail aastail üsnagi intensiivne. Staažikamate proletaarsete kirjanike ridu täiendasid mitmed Leningradis õppivad kirjandushuvilised noored, kes põlvnesid laia Venemaa eesti asundustest. Anti välja ajakirju, asutati kirjastus, nõukogude kirjanduslike organisatsioonide raamides loodi 1926. aastal Eesti Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsioon ja 1932 Nõukogude Kirjanike Liidu eesti orgbüroo. Ajavahe- mikus 1920—1937 ilmus Leningradis

KRIITIKA

viielt autorilt (H. Pöogelmannilt, V. Bukilt, A. Lukinilt, A. Rannaleedilt ja P. Alnovolt) kokku kaheksa luulekogu, avaldati mõned ühisväljaanded ja värsse mitmes koguteoses ning perioodikas.

Eesti nõukogude luule sotsialismimaal viis meie varasema proletaarse kirjanduse traditsioone edasi võitnud revolutsiooni tingimustes ja seoses vene nõukogude kirjanduse otsingutega. Suuremate, väljakujunenud annete puudumise tõttu, sündinuna kutsetöö kõrval, lahutatuna kodumaa elavast keelest ja kirjandusprotsessist, kannatades pahempoolitsevate raplike juhtimismeetodite ja lõpuks isikukultusest tingitud repressioonide all, ei olnud selle luuletoodangu kunstiline tase läbilõikes eriti kõrge. Siiski kannab seda proletaarset loomingut uue ühiskonna ehitamise entusiasm ja meie kirjandusajaloos on tal tähtis koht eelastmena pärast juunipööret kujunevale sotsialistliku realismi luulele.

Nõukogudemaal loodud eesti luule oli raskesti kättesaadav ja vähe tuntud. Kodanlikus Eestis tõid mõned näited Ain Rannaleedi loomingust ajakiri «Rünnak» (1928, 1930) ja almanahh «Aksioon». 1940 ja 1941 avaldas ajakiri «Viisnurk» F. Kotta ja H. Angervaksa luulet. Pärast sõda 1957. aastal anti meil välja H. Pöogelmanni «Luuletused», milles siiski on ülekaal enne 1920. aastat kirjutatud värssidel. Ulatuslikumalt pakub varasemat eesti nõukogude luulet antoloogia «Eesti luule» (1967). Nõukogude Liidus avaldatud eesti luule esimeseks kirjanduskriitiliseks tutvustajaks oli O. Urgart artikliga «Eesti kirjandus SSSR'is» («Looming» 1934). Nõukogude ajal on ilmunud selle perioodi kirjanduse põhjalikumaid käsitlusi E. Pälli, E. Ertise ja A. Vinkeli sulest.

Vastne antoloogia koosneb E. Ertise eessõnast, 74 luuletusest 15 autorilt koos kirjanike lühibiograafiatega ja kommentaaridest. Käesolevad read ei

sea endale ülesandeks analüüsida E. Ertise kolme trükipoognat hõlmavat eessõna, mis tundub pigem väljavõttena eriuurimusest kui antoloogiakohase üldistava sissejuhatusena. Autor, kes isiklikult on osa võtnud ajajärgu kirjanduselust, on läbi töötanud kogu käsitletavat aega puudutava eestikeelse trükisõna, uurinud arhiive ja kogunud suulisi teateid. Nii võib ta asjatundlikult iseloomustada kõne all oleva luule arenemiskäiku ja anda selle poeetiline analüüs. Kirjandusprotsessi vaadeldakse neljas ajaloos, mille raamidest eritletakse üksikuid autoreid. Ülevaatlikum tundub kirjanduselu jälgimine, pilt luuletajaist osutub killustatumaks ja hägusemaks, hoolimata detailsest luuleanalüüsist ja paljudest näidetest — või öieti just selle tõttu. Mõeldav oluks ka teistsugune lähenemine: anda lühemalt ja üldjoontes ülevaade arenguprotsessist ning järgnevalt terviklikud autorireportreed omaette.

E. Ertise üldkontseptsioonidele ei ole põhjust vastu vaielda. Autor püüab komplitseeritud ajastu keerukaile küsimustele läheneda dialektiliselt, hinnatav on ajajärgu pahempoolitsevate moonutuste äramärkimine, mõistev suhtumine traagiliselt põlu all olnud A. Rannaleedi luuletajanatuurisse ning loomingusse. Mõnel puhul tundub autorite käsitlus pisut ülehindav. Näiteks võib ulatuslik tunnustav tähelepanu rahvavalgustusliku kirjamehe V. Buki poetikale vähem orienteeritud lugeja viia arvamisele, et on tegemist suure kirjanikuga. Kirjanduslikke mõjusid käsitletakse mehaaniliselt: pigem juhuslike kokkulangevuste kui sügavamate mõjustuste alusel on kõrvutatud F. Kottat ja M. Vesket, A. Lukini ja Fr. Tuglast ning J. Kärnerit jt. Üksiküsimustes on mõndagi vaieldavat ja vastukäivatki. Kummatigi ei keela see nentimast, et E. Ertise luuleülevaade süvendab huvi eesti varasema nõukogude luule vastu ja viib oma põhja-

likkusega ning esteetilise aspekti tähtsustamisega selle uurimist edasi.

Üksikasjalise eessõna järel ootaks mahukamat ja mitmekesisemat luule-osa, kuigi koostaja on tuntumate luuletajate kõrval päästnud unustushõlmast nimesid, kelle värse pole meil seni uuesti trükitud (E. Tenter, H. Kochberg, K. Valge, A. Päärson jt.). Valikoguhab, nagu teatab eessõna, esitada varasema nõukogude luuleloomingu paremiku. Mõneti piirab seda põhimõtet antoloogia teine eesmärk — anda luuletajast võimalikult igakülgne pilt. Maitsete üle ei vaielda. Tundub siiski, et valikul võinuks veelgi rohkem arvestada kunstilist taset. Näiteks on antoloogias toodud H. Pöögelmannilt «Memento mori», mis on kulumatule luulekeelele kui sama autori teine lühipoem «Neile, kes «langesid võitluses vendade eest». Rannaleedil on esitatud heade näidete kõrval krobeline tertsin «Nägemus». Valik Luki-nist võiks olla kompaktsem. F. Kottalt tahtnuks näha veel luuletust «Pioneer Miša haul» ja ehk midagi ka tsüklist «Kümme laulu kodukülalt». Mahu-proportsioone määrates oleks võinud veel rohkem arvestada A. Rannaleedi ja F. Kotta suhteliselt kõrgemat luule-taset.

Teretunud on antoloogias autorite biograafiad, ehkki koostaja pole suutnud ajahämarusest kõiki eludaatumeid välja selgitada.

Tekstide edasiandmisel on koostaja jätnud, nagu eessõnas teatatakse, autorite keelepruugi muutmata, tehes vaid hädavajalikke ortograafilisi ja interpunktsioonilisi parandusi. Selletaoline algteksti austamine on omne teaduslikule väljaandele. Antoloogia seisukohalt vajanuksid kohendamist niisugused vigased sõnavormid nagu: algatud (lk. 73), aeguil (99), aegul (100), paremil (121), seisatuma (122), haljenduvad (123), ajamerde (124), rändand (140), sulend (141), läigautsid

(167), kaanalite (167), sul' (187), vooru-seid (195) jt. Ütet ei ole komadega lahutatud: Lase laulu vaskne keel / ja kutsu südames pillerkaari lööma lust! (125). Teiselt poolt leidub antoloogiateksti ja originaali vahel põhjendamatuid lahkuminekuid, tõenäoliselt sissejäänud trükivigu, näiteks: sind leinab see, kelle homme endal surm (206) *pro* sind leinab see, kel homme endal surm. Tähelepanematuks kõneleb seegi, et pealkiri palgelehel ja kaaneümbrisel erineb: palgelehel — Eesti luule Nõukogudemaal / 1920.—1930. aastad; kaaneümbrisel — Eesti luule Nõukogudemaal 1920.—1930. aastal.

Eessõnas ega kommentaarides pole otseselt öeldud, missugusele algtekstile antoloogias on tuginetud. Selgub, et alustekstiks on kirjaniku eluajal ilmunud viimane redaktsioon. Autori viimsesse tahtesse võinuks mõnikord siiski paindlikumalt suhtuda — seal, kus see tuleb kasuks tasemele. Näiteks on V. Buki luuletuses «Peremeestele» kahtlemata parem esimese trüki redaktsioon: «Kuis võeti teilt Piiter...» kui antoloogias toodu: «Kuis võeti teilt Peeter...»

Ulatuslikes kommentaarides avaldatakse andmeid luuletuste varasema ilmumise kohta, saame teateid nende sünniloostki, suur osa kommentaare võrdleb tekstikriitiliselt redaktsioone, mis on iseloomulikum jällegi teaduslikule väljaandele. Selles suunas olnuks mõeldav ka koostaja poolt tehtud keeleparanduste äramärkimine.

Tänu väärrib uudne ja huvitav fotomaterjal, nagu üldse on raamat kujunduselt heal tasemel.

Soove võib esitada alati. Kokku võttes aga on «Tulekeeled» hea ja vajalik raamat, tuues meile eesti proletaarsed luuletajad lähemale. Jääme ootama varasema nõukogude proosa valimikku.

Aadu Säärts

KRIITIKA

SEE VEMMAL EI OLE (KEELE)ÕEL

Paul-Eerik Rummo: «Lugemik. Luge-
miki».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 32 lk.

Anne-Liid saabuvad külla siis, kui heaks arvavad. Parajasti kui «Lugemiki» tõstab oma miki-saapa uueks sammuks, käib uksekell ja:

Külla tuli Anne-Lii,

Lugemik jäi poole-liii!

Seekord tuli siiski vara. Saabas jääb õhku. Kahju lastel ja endal, oluoks vaid kahju ka tegijal lugu sinnapaika lõpetada.

Raamatuke ise, nii välimuselt kui sisemuselt erandlik, on ka üks nendest, mida järele teha ei taha ja ei maksa. Ja üks nendest, mille puhul midagi hoopis enamat kui uudishimu sunnib küsima: mis tulevik teda ootab, mis tähendus on tal meie kirjanduse jaoks kümne aasta pärast. Lugu siin ju pole (suurepärane «Kolm lindu» ehk täidab seda otstarvet). Mis edasi sai? — Kuigi see küsimus ühes luuletuses isegi sisaldub, ei saa me vastust. Kujutamist leiab mitte lihtsalt reaalsus, vaid reaalsus keeles. Ehk on siis tarbijaskondagi loota üksnes keelehuvide ja -annetega laste seast?

Tähendust, kui mitte kirjanduses, siis lugejate teadvuses võiks «Lugemikil» õigupoolest juba ollagi, sest osa ta sisust on aastaid varem «Tähekesese» ja «Jutupauniku» kaudu kohale jõudnud. Et aga lapsevanem raamatusse või ajakirja, mille lapsele ostab, tihti üldse ei vaata, on ta vähemalt seekord kauplusest küll igas suhtes uue raamatu saanud.

Autor aga on pingutusi teinud, püüdes kirjutada just lastele, arvaku täiskasvanu mida tahes. Tagasimatki aega, kus võib veel mitte teada, kuidas peab rääkima, on keerukas. Esimesest lehitsemisest peale on suur karsitus lapse peal proovida, teada saada, kas tuntakse ära see nõnda kindlalt

neile kuuluv aruraas, see vaist, see mõtte- ja kõnekuju, mis valdajate käest nõiduse läbi rändama pääsenud ja nüüd koju tagasi jõuab. Või tekitab siiski võõrastust ta kirjatähekirju ürp või tunneb ta — assakas sõõnd-joond põngerjas — end valgel trükipaberil ikkagi kohmetult?

Kartus mõistjaskonna ahtuse pärast on siiski asjatu! Loed raamatust mitu korda ette ja ei lakka ühinev, lõbustatud naer. Aga eks ole see, nagu kõike ülendav kurbuski, vahemaa hävimine loodu ja ta leidja vahel. Kõnelema õppimine kestab ju terve lapsepõlve, õpitakse koolieas ja hiljemgi. See tähendab aga pikaajalist piiritundeta keelevõimlemist, mille vältel alles otsustatakse, kas saab sust akrobaat või laua taga koogutav keeleka-
betaja, ja see probleem on vähemalt lastel ühine.

«KAALIKAS ON KAALIKAS» — ongi niimoodi trükitud? Näita mulle kah! Üks pisike paberist laps, kes räägib meie moodi, on tulnud meiega mängima. Ja me võtame ta mängu!

«Lugemiki» juures jääb täiskasvanu just vajalikul viisil näljaseks. Nii, nagu ta jääb näljaseks talle järgnevate, temast sündinud, kuid talle saavutamatu lapsepõlvedegi juures. Ees-elu põgusad värvilised hääliitsused, iseoma ehituste ja iseoma tähendustega, «Lugemikis» nagu tõeluseski — neis kahes tõesti väga sarnased — nõeluvad aina läbi suureinimesetööde, neid on igal pool, nad ei sega niivõrd, kui teevad haiget. Võid panna ukse kinni ja öelda: «Mis te pudrutate, mängige vaikselt!», nad kostavad ikka. Kostavad ka siis, kui lapsi kodus pole.

Raamat ehmatas alguses oma räigete värvide ja selle järel värvitusega. Oranž ja lilla on küll hea kooskõla, aga kas just siin? Ja kuigi edaspidi liituvad punane ja roheline, domineerib too lillakas ikkagi. Ja et punane

KRIITIKA

foto oma pooltoonides väga jõuetu välja kukub, on särtsaka raamatu asemel saanud hoopis midagi «Nooruse» fotomontaaži moodi.

Raamatu esimene luuletus on jagatud üheksa lehekülje peale, kolmel esimesel kordub ainult «Tidiridi PAH». Teadagi, mis PAH: pildi peal laps läheb vanni. Aga selgub, et see on OHOOPIS suur hoovõtt «PAHupidi» luuletuseks, mis algab sõna *pahupidi* fragmenteerimisega. (Võte on eesti kirjanduses tuttav kas või Erni Hiire luulest — «Oi evad evad-evad K K K», 1919). Ühtlasi võime tuleva luuletuse peategelase — sõna *pahupidi* — eksponeerimist vaadelda kui sõna väärustamist. Paradoksaalne küll: pikkade sõnade vahel tõusevad esile ühesilbilised sõnajupid, mille vahekaugusi varieeritakse. PAH, HUP, PII ja DII loovad ise optimaalsed tingimused enda rõhutamiseks: kaks rõhulist silpi on juhitud kõrvu, värsis nõuab nende lahus hoidmine pausi, sellele eelnev paarõhk aga on eesti luules teistest tugevam. Värsis «kohe kohe lähen lähen pahu pahu pidi pidi» on liitsõna keskelt katki, eraldi jäänud esimene pool on *paha* mitmuse osastav, *pidi* aga seostub luuletuse edenedes üha enam verbiga *pidama*.

Kõik see valmistab ette luuletuse keskset osa, mille motoorsusega võistleb meie luules ehk P.-E. Rummo enda «VÄIKE TUBA LUBJATLAENE». Üleüldise «pahupeetuse» loetelu läheb enamasti sisulisi seoseid mööda (lähen pahupidi / tulen pahupidi), sekka ka ainult kõlasarnasuste põhjal (müün pahupidi / küün pahupidi), nagu populaarses lastemõistatuses: «Et kurest sokuni jõuda, tuli tühjadesse ridadesse sõnad kirjutada. Ja nimelt niisugused, et iga uus sõna eelmisest ainult ühe tähe võrra erineks» (Tom Berg, «Mudila Nupula», lk. 13).

Lehekülje viimast lauset «jain pahupidi» kinnitab pöördel pilt pea alaspidi rippuvast tüdrukust ja allkiri

«jäingi». Järgneb torin pika «pahupidamise» üle — teksti trükkimine külliti osutab tegijate arvestusele: niikuinii tahetakse tüdrukut õigetpidi näha ja pööratakse raamat ümber.

Lõppvärsides

Üks vana ärapeetud pahu
on prügiurni kõrval maas.
Ta rata rata pudrujahu,
ta rata rata aknaklaas.

sisaldub väike enesepilge. Suurele luuletamisõhinale vaatamata pole sõnad küllalt kiired tulema ja võidab kiusatus sekka lubada sisukõledaid täitesõnu. «Sammun kätega vehkides ja veel peaaegu ilma sõnadeta mõmisesdes, kord lühendan sammu, et mitte segada mõmistemist, kord jälle mõmisen vastavalt sammumise taktile kiiremini... Algul esines luuletus Jesse-ninist ainult mõminana, umbes nii:

ra-ra-rá / ra rá / ra, ra ra, rá / ra rá /
ra-ra-ri / ra ra ra / ra ra / ra ra ra /
(V. Majakovski, «Kuidas teha värssse»)

Luuletusse «ÕEL POLE SÕELA» tulevad sõnad eeskätt häälikulist sugulust pidi. Sõna *õel* tähendus ei selgugi tekstist iga kord, näiteks värsside paarid

JA ÕEL
ON MUL VEMMAL

ja

JA VEMMAL ON ÕEL
SEE VEMMAL ON VÄGA ÕEL

on mitmeti mõistetavad; viimase juhuga avaneb selgesti homonüümia olemus. Avalikult ainult riimi pärast öeldu (kirjandusteoorias nimetatakse seda võtte paljastamiseks — обнажение приема) «JA SEE VEND UJUB/SÕELAGA JÕEL» muutub sisuliseks pärast küsimust «MIS EDASI SAI» ning nõuab edasiarendamist. «MIDA VEND ÜTLES» ja «PEETER MIS SA OLED SÕOND» põhinevad eeskätt analoogianähtustel: ühe levinud sõnavor-

KRIITIKA

mi või muutmisviisi mõjul teise sõna kuju või muutmisviis teiseneb. Laps moodustab sõnavorme ikka eeskuju järgi, «NAGI NAGI NAE» nagu *lagi: lae*. Kirjaridade kohal vibavad ketsidega sääred hüppavad üle nii laulus nimetatud («MINA HÜPPAN ÜLE LAE!») kui ka raamatu lae — lehekülje ülaääre.

Sageli on raske lapsele põhjendada, miks *nd-* lõpulised *põrgand* ja *torgand* on tegusõna, *porgand* aga nimisõna vorm. Tuleb lihtsalt teada, et *porganud* pole võimalik öelda. «PEETER MIS SA OLED SÖÖND» esitab kõnekeelse *nd-*kesksõna, millest meie kooligrammatika mööda vaatab, kuigi lapsed ja luule seda pruugivad. Luuletuse lõpp teeb panuse lapse kõnetaju iseärasusele. Suhtlemine keele varal tähendab võitlust kõneleja ja kuulaja (ka luuletaja ja lugeja) vahel: kõnelejale maksimaalselt soodus (ebaselge hääldus, kiirkõne, mitmemõttelisus, poolikud, elliptilised laused) on äärmiselt ebamugav kuulajale, kes peab sõnade võimaliku tähenduse kontekstis kiiresti ära arvama tõenäosuse ja naabersõnade põhjal. Täiskasvanu jaoks on lause «SUKAVARDAD ON VALMIS KOONUD» pärast küsimust «KUST SA NEED SUKAD OLED SAANUD» — vaatamata normivastasele muutele — kindlalt ühetähenduslik, sest mõeldakse juurde sihitisi *nað* või *need*. Lapse keelepädevus aga pakub võrdvõimaliku mõtestuse 'sukavardad on [looma] koonud' ning P.-E. Rummo pöördubki luuletuse teise, täiskasvanu jaoks vähem oodatud suunda, kinnita-

des irriteerivalt «PÄRIS VALMIS KUTSIKAKOONUD».

Laulikuks nimetatud osa pakub vähem huvi; *nip-nap-nullide* laadis «SUPP», «TUBA» ja «TALLINN—PÄÄSKÜLA» demonstreerivad muu seas sõnade kokkuleppelist iseloomu: enamik sõnu (peale onomatopoeetiliste — *prauhti, prõmdi, sahin*) ei anna edasi esemete ja nähtuste kuju, värvi, paksust, lõhna, ilu; *porgandi* nimi võinuks algusest peale olla ka *pirgand*, *kartuli* nimi kortul või *kirtul*, *moondised* on hõlpsasti äratuntavad ja lõbus-tavad lapsi kui sõnaulakus.

«Kantis» silpluuletus, mis polegi nii primitiivne, nagu esimesel pilgul paistab (tähed annavad soovi korral kokku *uju, uju ju, ujutu, ujutuju, jutu, ju jutu, tutu, tututuju, jututu* ja veel muud, mille seas peamine — *jututuju* — võib jääda ka leidmata), kuid paneb oma monotoonsusega proovile täiskasvanugi kannatuse.

Filosoofide väide, et kvantiteet on abstraktsem kui kvaliteet, leiab kinnitust lapse loendamise õppides (kaheaastase poisi palve «tahan kaelkirjakut ja kaelkirjakut» tähendab, et on tarvis kahte kaelkirjakut). «MITU KANNU?» ei sisalda otsest viidet arvule, ütlu kolmekordsus võib käia kolme kannu kohta, kuid oma narratiivsuse tõttu märkida ka ainult «*jututuju*» ühe või ühegi kannuta.

Kuigi eespool sai hirmutatud, et «Lugemikit» järele teha on riskantne, ei tähenda see veel, et ärgu tehtagu uut. Sest rääkimaõppimine ju jätkub.

Asta Põldmäe

RINGVAADE

KROONIKAT

Meie vabariigis viibisid külaskäigul bulgaaria kirjanik ja tõlkija, Bulgaaria—Nõukogude Rahvuskomitee ajakirja «Bulgaaria—Nõukogude Sõprus» peatoimetaja Angel Todorov ja Bulgaaria kultuuriajakirja toimetaja Bojan Ržanov. Kohtumisel Eesti NSV Kirjanike Liidus vestlesid külalistega juhatuse esimene sekretär Vladimir Beekman, rahvakirjanik Aadu Hint, Enn Vetemaa ja Grigori Skulski.

23. detsembril tähistati Kirjanike Majas kirjandusõhtuga Juhan Sütiste 75. sünniaastapäeva. Ettekande tegi filoloogiadoktor Karl Muru. Näitlejad esitasid Juhan Sütiste loomingut.

M. Gorki nimelises raamatukogus korraldatud kirjandusõhtul rääkis Juhan Sütiste osast eesti luule ajaloos Nigol Andresen.

30. detsembril 1974. a. oleks Rudolf

Sirge saanud 70-aastaseks. Sel päeval kogunesid R. Sirge kalmu juurde Metsakalmistul lähedased omaksed, kolleegid, sõbrad, tuttavad. Kõne pidas Vladimir Beekman.

Eesti NSV Raamatusõprade Ühingu Tallinna organisatsiooni esimeheks valiti kirjanik Enn Vetemaa, aseesimeheks raamatukaupluse «Lugemisvara» juhataja Endel Aule, sekretäriks Maie Gross.

20. jaanuaril toimunud kirjandusõhtul «9 selli & 1 meister» esinesid Enn Vetemaa ning Ott Arder, Peeter Ilus, Jaak Jõerüüt, Enn Karu, Andres Ottenson, Ott Raun, Mari Saat, Kaie Talviste ja Toomas Vint.

Jaanuari algul sõitis kuuajalisele loomingulisele lähetusele Vietnami Demokraatlikku Vabariiki Rudolf Rimmel.

ETÜ — 30 AASTAT

Meie vabariigis on loomingulised liidud suhteliselt väikese arvulised — liikmeid saja või paarisaja ümber. Oma tuhande ja ühesajani küündiva liikmeskonna poolest on teistest tunduvalt suurem Eesti NSV Teatriühing (ETÜ), mis alanud aasta jaanuarikuus tähistas 30-ndat aastapäeva.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee läkituses ETÜ III kongressile on öeldud: «Eesti NSV Teatriühing on etendanud ja etendab vabariigi kultuurielus tähtsat osa. Soovime, et ühingu mitmekesine ja aktiivne tegevus aitaks edaspidi veelgi tõhusamalt kaasa teatritöötajate ideelis-teoreetilise teadlikkuse, ühiskondliku aktiivsuse ja kunstimeisterlikkuse kasvaks. Ühingu saab teha ja peab palju ära tegema selleks, et tõsta teatrikriitika taset.»

Ühingu eesotsas on seisnud silmapaistvad teatritegelased: A. Lauter 1945—1949 ja aastast 1969 kuni surmani, P. Põldroos 1949—1950, H. Laur 1950—1953, L. Rajala 1953, I. Tammur 1953—1969. Praegu on ETÜ esimeheks G. Ots. Aastast 1959 töötab ühingu

A. Päiel, algul vastutava sekretärina, hiljem aseesimehena. Praegu on ühingu kaks vastutavat sekretäri — M. Teder ja R. Mikkel, neile on abiks 16-liikmeline juhatus, ühingu koosseisulised konsultandid ning ETÜ aktiiv.

Ühingu juhatus on regulaarselt arutanud teatrite loomingulisi probleeme ja kõigis teatrites töötavate sektsioonide tegevust. Tallinna teatrite tööd on analüüsitud kohapeal, lisaks sellele on korraldatud väljasõiduistungeid rajooniteatritesse. ETÜ juures on kriitika, lavakujunduse, välissuhete, rahvateatrite ja teatriveteranide sektsioon. Ühingu algatusel ja finantseerimisel on vastavalt vajadusele loodud lavakunstistuudiod Tallinnas, Tartus ja Viljandis.

Igal aastal viib ETÜ läbi teatrihooaja tulemuste hindamise. Selleks valib juhatus žürii juhtivatest kriitikuteist ja teatritegelastest ning määrab preemiad parimate loominguliste saavutuste eest. Alates hooajast 1971/72 on korraldatud ka lavatehnilise personali töö ülevaatusi.

Järjekindlalt on tähelepanu pööra-

tud näitlejate ideelis-poliitiliste teadmiste ja kunstimeisterlikkuse kasvule. Selles on teatrirahvale abiks olnud pedagoogid, lektorid ja teatriteadlased-kriitikud, suurel arvul on peetud erialaseid tunde, ettekandeid, jooksvate etenduste arutelusid, mitmesuguseid konkursse, teoreetilisi konverentse jne. Näit. 1972. a. oli kõigis vabariigi teatrites ligi 5000 erialast tundi.

Märkimata ei saa jätta loomingulisi komandeeringuid. Reise on ETÜ liikmed võinud teha peaaegu kõigisse Nõukogudemaa tähtsamatesse teatrikeskustesse. Samuti on ETÜ vahendusel teoks saanud paljud välisreisid.

Liikmeskonna kasutada on suur erialane raamatukogu, viimasel ajal on asutus võrkeeltes ilmunud huvitavamate teatralaste artiklite tõlkimisele ning tutvustamisele.

ETÜ III kongressil peeti muu hulgas vajalikuks uute lavade ehitamist. Selles töös on meile tõhusat abi osutanud ühingu tööstuskombinaat. Võimalikult on püütud tihendada sidemeid vennasvabariikide teatrikunstnikega ning tõsta noorte kunstnike ja lavatehnilise personali kvalifikatsiooni. Teatrikunstnike töödest on korraldatud arvukalt näitusi, mida on eksponeeritud ka teistes liiduvabariikides.

Lavakujunduse sektsioon annab hinnangu teatrite ja kultuurimajade rekonstrueerimiseks mõeldud projektidele, kriitika sektsioon analüüsib teatrite tööd ja jälgib ajakirjanduses ilmuvate retsensioonide taset. Korraldatud

on seminare ja nõupidamisi teatriteoreetilise mõtte arendamiseks.

Suured ülesanded on ETÜ-1 teatripropaganda alal. Selleks süvendatakse tööd teatrisõpradega ja õpitakse publikut tundma sotsioloogilisest aspektist. ETÜ etendab juhtivat osa ka iga-aastaste teatrikuude organiseerimisel. Eriti väärivad märkimist teatripäevad koolides, ettevõtetes ja asutustes, näitlejate loomingu õhtud ning loomingulised kohtumised.

Järjest on laienenud ETÜ kirjastustegevus ja teatrikunsti saavutuste jäädvustamine. Nimetagem pidevalt (paraku küll suure hilineemisega) ilmuvaid «Teatrimärkmikke», sarja «Teatriteed», kus publitseeritakse meie silmapaistvama lavategelaste portreesid, teatralaste trükiste bibliograafiaid jms.

Näitlejate loomingu jäädvustamiseks on ETÜ tellimisel valminud paljude väärtuslikumate lavastuste fotodokumentatsioonid, mis igaüks ligi 200 foto abil fikseerib vastava lavastuse sõlmmomendid. Võimalust mööda on lavastustest katkendeid võetud filmilindile.

Palju on ETÜ teinud oma liikmete heaolu eest hoolitsemisel (puhkekodud, toetused, laenud, tähtpäevade pühitsemised).

ETÜ 30-ndale aastapäevale mõeldes jääb ainult soovida, et tema mitmekülgne ning viljakas tegevus edaspidi veel sisukamaks ja tulemusrikkamaks kujuneks.

V. Kivilo

PAUL ARISTE KIRJANDUSLOOLASENA

Aasta tagasi nimetas Mati Hint «Loomingu» veergudel kaasaegse teaduse üheks iseloomulikuks jooneks sildade ehitamist eri teaduste vahele just lähedaste teaduste uurimismeetodite paralleelsuse abil. Akadeemik prof. dr. Paul Ariste juubeli puhul on põhjust meenutada tema tööst seda osa, mis on pühendatud keeleteaduse ja folkloristikat kirjandusteadusega ühendavate kontaktide viljelemisele.

Omaaegses «Eesti Kirjanduses» debüteeris üliõpilane P. Berg (seda perekonnanime kandis ta 1927. aastani) 1926. aastal artikliga «Kalevipoja» juudikeelne tõlge». Selles vaadeldakse 1922. a. Kiieviis eri raamatuna ilmunud juudikeelseid «Kalevipoja» värsskatkendeid B. Raskini sulest. (Aastakümneid hiljem on P. Ariste J. Räppo andmetel avanud ka tõlkija pseudo-

nüümi, mille taga peitub juudi luuletaja Lipa Reznik.) Katkendid on tõlgitud C. Reinthali saksakeelse tõlke järgi. Tähelepanu väärib hoolikus, millega noor kriitik analüüsib selle tõlkekäsitse stiililist külge.

Juudi keele ja kultuuri hea tundjana on P. Ariste korduvalt sõna võtnud juutidega seotud aimese esinemise kohta eesti luules, kirjanduses ja ajaloos.

Mitmes erialases retsensioonis on P. Ariste 30-ndatel aastatel valgustanud juutide asustuslugu Eestis — seda ajal, mil hitlerlikus «Kolmandas riigis» valitses keskaegset barbaarsust ületav juutide vaenamine ja antisemitlike loosungite saatel heideti tuleriidale klassikute teoseid. Neid süngeid aegu on P. Ariste 1959. aastal meenutanud ajalehes «Tartu Riiklik Ülikool»

RINGVAADE

avaldatud kirjutises «Heinrich Heine ja 1933. aasta».

Probleemide ringiks, mille juurde P. Ariste on ikka ja jälle tagasi pöördunud, on meie eeposega seotud küsimused. 1931. aastal tutvustas ta Pariisis ilmunud «Kalevipoja» prantsuskeelset värsstõlkes katkenditega ümberjutustust. 1946. a. esines ta «Loomingus» omapoolse seisukohaga Kalevi nime päritolu ning tähenduse kohta. Selles eeskätt sõnaseletuslikus kirjutises väidab P. Ariste, et «Kalevi ja Kalevipoja algkuju ega nime ei tule otsida ükskõik kust väljaspoolt, vaid et meil on keeleandmete teotudes tegemist kodumaise, kehaehituselt hiiglasliku vägilasega, kes on süüvinud rahvamällu ning seal on edasi arenenud muinasjuttude sangariks». See aspekt on üldjoontes leidnud aktsepteerimist ka «Kalevipoja» teaduslikus väljaandes.

Eepose ilmumahakkamise 100. aastapäeva puhul avaldas P. Ariste uurimuse «Kalevipoja» tõlgetest. Ta juhtis tähelepanu tõsiasjale, kui suurt huvi tundis Fr. R. Kreutzwald ise selle vastu, et eepose esimene saksakeelne tõlge saaks võimaluste piirides kunstipärane, adekvaatne ja eesti muin maailma etnograafiliselt ning folkloristlikult õigesti kajastav. Tolleaegsetes algelistes tingimustes jäi lauluisa taotlus teadagi üksnes soovunelmaks. Sellepärast on õpetlik jälgida seda tõhusat tööd, mida a. 1947—1956 tehti Eesti NSV TA eestvõttel selleks, et V. Deržavini ja A. Kotšetkovi venekeelne tõlge iga uue trükiga järjest enam vastaks tänapäeva kunstilistele ning teaduslikele nõuetele. Kollatsiooneerimise vastustusrikas ülesanne usaldati korduvalt P. Aristele. Vene- ja saksa keelsete tõlgete detailsema analüüsi kõrval iseloomustatakse kõnealus uurimuses lähemalt veel A. Báni ungari- ja E. Zälite läti keelset värsstõlget. Lühidalt peatatakse eepose teistes keeltes ilmunud proosatekstidel. Mõnevõrra kajastub ka «Kalevipoja» retseptioon eri maades. Kokku võttes on see esimene ammendav ülevaade meie eepose tõlgetest, mis nüüd vajaks juba täiendatud uustrükki. On ju vahepeal P. Ariste sulest ilmunud retsensioone eepose uutest tõlgetest soome, tšehhi ja leedu keelde.

Eepose 100 a. juubelile pühendatud teaduslikul sessioonil (1961) Tallinnas esines P. Ariste ettekandega ««Kalevipoeg» kui rahvusvaheliselt tuntud eesti kirjanduse suurteos». Ühtlasi oli ta

a. 1961—1963 ilmunud eepose teadusliku väljaande peatoimetaja. 1963. a. avaldatud allikmaterjal «Ühest «Kalevipoja» kohta käivast kirjavahetusest» on ta publitseerinud A. E. Ahlqvisti ja P. Tikkase kirju ÕES-i sekretäriile Ch. E. Sachssendahlile koos omapoolsete põhjalike kommentaaridega. 1967. a. ilmunud lühiuurimus «Kas vajalased on tundnud Kalevipoega?» kuulub aga juba puhtalt folkloristika valdkonda.

Meie vanema raamatu- ja keeleajaloo uurimisel oli avastusliku väärtusega P. Ariste kirjutis «J. W. Boecleri eestikeelset laulud 1678. aastast» (1958), milles käsitletakse esmajoones Boecleri tõlgitud vaimulike laulude keelepruuki, kuid heidetakse uut valgust ka tõlkija enda vastuolulisele isiksusele. P. Ariste esmaskäsitlus eesti misjonärist kirjamehe H. Tiismanni (1829—1886) tegevusest galla rahva eluolu uurijana on äratanud elavat huvi nõukogude afrikanistide hulgas.

Üldiselt leidub mitmetes P. Ariste keeleajaloolistes töodes täiendavaid andmeid J. W. Jannseni, L. Koidula, C. R. Jakobsoni, M. Veske ja teistegi ärkamisaegsete kirjanike biograafiite jaoks. Väärtuslikku lisa tulevasele J. Hurda monograafia koostajale pakub P. Ariste publikatsioon «Ferdinand Johann Wiedemanni kirjad Jakob Hurdale» (1970), eriti selle asjatundlike kommentaaride tõttu. Isiklike mälestuskilde on P. Ariste avaldanud M. J. Eisenist ja Fr. Tuglasest. Tahaks väga loota, et juubilar jätkab analoogilisi kirjapanekuid edaspidigi, sest tal on olnud rohkesti kokkupuuteid meie lähis mineviku ja oleviku kirjanikega. Paljud nendest on aegade jooksul olnud tema õpilasedki.

Oma sõna on P. Aristel ütelda olnud E. Lõnnroti ja «Kalevala» puhul. Samuti on ta meie lugejatele tutvustanud Kirsti Gallén-Kallela mälestusi M. Gorkist.

Erilise huviga on P. Ariste tegelnud armeenia klassiku H. Abovjaniaga, kelle Tartu õpinguaastate kohta on ta esitanud olulisi andmeid. Mõningaid vähemaid lisandusi on tal pakkuda olnud ka karjala ja sorbi kirjanduse ajaloole. (Nimekas sorbi literaat J. Holan oli muide Tallinna I gümnaasiumis üks ta õpetajaid.)

Ajal, mil ta tegeles Hiu murretega, võttis P. Ariste kritikuna sõna hiiu murdeluuletaja E. H. Wrageri luulekogu «Valged rannad» ilmumisel. Ar-

vustanud on ta ka J. Mägiste toimetatud setu lastejuttude sarja.

Näeme, et juubilari tegevus meie kirjandusloolise vaatepiiri avardajana on olnud õige mitmekülgne. Ühiste kaante vahele koondatuna moodustak-

sid ta vastavad uurimused ning kirjutised sisutiheda kõite. Eriti kaaluv on ta panus olnud «Kalevipoja» tõlkimise ning retseptiooni valgustamisel.

O. Kuningas

HENRIK SEPAMAA JUUBELIKS

Käesoleva aasta 9. veebruaril pühit- ses nimekas tõlkija-skandinaviist Hen- rik Sepamaa (Heinrich Richard Seppik) oma seitsmekümnendat sünnipäeva, võides ühtlasi tagasi vaadata üle viie- kümne aasta kestnud mitmekülgsele keele- ja kirjamehetegevusele (tema esimesed tõlked, küll eesti keelest esperanto keelde, mille vastu ta on varasest noorusest peale huvi tund- nud, ilmusid 1923. aastal).

Lõpetanud 1924 Tallinnas gümnaa- siumi, õppis H. Sepamaa aastail 1925— 1928 Tartu ülikoolis eesti ja romaani filoloogiat ning pühendus ühtaegu esperanto propageerimisele, õpetades seda esmalt Eestis (1924—1928) ja siis Rootsis, Norras, Taanis ja Tšehhoslo- vakkias (1929—1939). Sõja eelõhtul kodumaale tagasi pöördunud, töötas ta mõnda aega arveametnikuna Riigi Trükkikojas ja aastail 1944—1947 keele- toimetajana kirjastuses. Sellest perioo- dist pärinevad ka tema esimesed kaa- lukamad tõlked vene keelest (M. Sal- tõkov-Stšedrini «Ühe linna ajalugu», 1946; N. Gogoli «Tarass Bulba», 1947 jt.).

Viiekümnendate aastate keskpaiku sõlmis H. Sepamaa vabakutselise lite- raadina uuesti tihedad sidemed Eesti Riikliku Kirjastuse, praeguse «Eesti Raamatu» tõlkekirjanduse toimetusega ja hakkas omapoolseid asjalikke soovi- tusi esitades kavakindlalt eestindama skandinaavia klassikuid (H. Chr. An- dersen, J. Lie, A. Strindberg jt.) ning tänapäeva autoreid (H. K. Laxness, M. Andersen Nexø, T. Nedreaas jt.). Kui arvestada veel viiekümnendate aastate teisel poolel alanud pidevat kaastööd «Loomingu» Raamatuko- gule», kus ta on tutvustanud peami- selt Skandinaaviamaade vanema põlve kirjanike jutuloomingut, võib seda ajajärku õigusega Sepamaa kui professionaalse tõlkija eneseleilmiseks nimetada. Sellest möödunud kaheküm- ne aasta jooksul (mis kujutab endast nagu omaette väikest juubelit suure juubeli raames) on tema kirjutuslaualt meie lugemislauale rännanud üle 40 eri raamatuna ilmunud eestinduse,

sinna juurde ajakirjanduses avalda- tud, raadiole ja teatrile tehtud tõlked. See aukartustäratav hulk, mis moo- dustab terve riulitäre, ahvatleb tema tõlkeid ja tõlkijanatuuri toimetaja- poolset mõne sõnaga iseloomustama, seda enam, et nende ridade kirjapa- nija käest on aastate jooksul läbi käi- nud julgesti pool tema toodangust (mahu järgi).

Tõlkijaks küll ei sünnita nagu va- hest kunstnikuks ja kirjanikuks (ehk- ki juubilar aastate eest ühes kirjuti- ses ka tõlkekirjaniku mõistet püüdis põhjendada), see amet on hea taht- mise korral õpitav nagu muudki ame- tid, aga mõned, olgu loomupärased või hiljem suure vaevaga omandatud eel- dused, nagu teatav kirjanduslik kuul- mine ja kirjaliku eneseväljendamise oskus, emakeele ja vastavate võõr- keelte küllaldane tundmine, suur luge- mus ja vähemalt minimaalne eluko- gemuste pagas, et ainult üksikuid ni- metada, on siiski vajalikud. H. Sepa- maal oli nende eelduste optimaalne kombinatsioon lähtetelk ilmselt ole- mas: ta oli ülikoolipäevil tollaste moe- voolude kärarikkaid manifestatsioone jälgides kirjanduslikku kuulmist teri- tanud ja ka ise sõnaseadmist harras- tanud (kahekümnendatel aastatel Hen- rik Allari varjunime all ajakirjandu- ses avaldatud luuletused ja eri raama- tuna ilmunud miniatuuride kogu «Koidang»), samuti pikema aja vältel tundma õppinud nende rahvaste keelt ja kombeid, kelle kirjandust ta hiljem eestindama hakkas.

Sellele vaatamata H. Sepamaa tõlki- jana ei väsi kõhklemast, kas tehtud töö ikka on õiget vilja kandnud või ei, kas esitatud käsikiri ikka on aval- damisküps või ei. Mis ei takista teda toimetajaga puid-maid jagades oma kord leitud lahendusvariante kaits- mast. (Aga ega toimetajate enamikule ei meeldigi nii väga need ülirahumeel- sed liberaalid, kellele on üksipuha, mis tema käsikirjaga pärast esitamist ja enne avaldamist tehakse.)

Sealjuures on H. Sepamaa tõlked tõepoolest tõlked, ja mitte originaal-

RINGVAADE

teose vabad mugandused või bukvalistlikud ümberpanekud. Tema pegasus ei kappi kunagi kiiremini kui autoril ega sõrgi enamasti ka palju aeglasmalt, nii et jalgsi kõmpiv toimetaja peaks teda tagant togima.

Sellest johtub, et tema tõlked on sisuliselt väga täpsed, autori mõttekäigu pisemaidki detaile fikseerivad, mis sunnib teda emakeele süntaktilisi väljendusvahendeid vahel äärmuseni pingutama (et ta selle probleemiga tegelikus töös kokku on puutunud, kinnitavad mõned tema keealased artiklidki). Suurem osa tõlkijaid läheb säärasel puhul hõlpsamale loetavusele apelleerides kergema vastupanu teed.

Suur sisuline täpsus loomulikult ei välista toimetajaga tekkivaid vaidlusi, sest ilukirjanduse tõlkimine on nii või teisiti interpreteerimine (kuigi tal ei puudu ka käsitöö tunnused), ja konkreetsele interpretatsioonile antav hinnang võib isikuti tublisti erineda, juba sellepärast, et originaalteksti struktuurielementidel ei ole teises keeles harilikult ekvivalente. Misuguse pieteediga H. Sepamaa autori tekstis suhtub, ilmneb kas või sellest, et ta on teravalt välja astunud vanade teatritükkide nüüd moodi läinud vägivaldsete noorenduskuuride vastu, ilma milleta paljud nende lavalettoomist tänapäeval enam ettegi ei kujuta.

Tema tõlgete sõnavara on tempereeritult rikas, aga see rikkus ei ole talle eesmärk iseendas, vaid seisab autori sõnastusstiili edasiandmise teenistuses. Kasvanud klassikute lopsaka rahva-keele baasil, eelistab ta tõlkimisekski tusedaid realiste ega pea suuremat Põhjamaades viiekümnendatel aastatel esilekerkinud elegantsetest vigurdajatest.

SILMAPAISTEV EESTI KIRJANDUSE VAHENDAJA

Eesti kirjanduse üks suuremaid sõpuru Riias, teenekas tõlkija ja läti kirjanik Jānis Žigurs saab 1. märtsil kuuekümneseks. Ta on õieti kahekordne juubilar — käesoleval aastal möödub 40 aastat esimeste tõlgete ilmumisest.

Jānis Žigurs on sündinud 1. märtsil 1915. a. Viljandis lätlastest nahaparkija Robertsi ja tema eestlannast naise Juula pojana. Ta lapsepõlv möödus Viljandis ja vanaema juures Tännasilmila vallas Valma külas. Vanaema

H. Sepamaal on tõlkijale hädavajaliku võimet eri ajastute hõngu ja eri keskcondade mentaliteeti, samuti teose üldist meeleolu, s. t. autori kordumatut eripära tabada (võrreldagu või Jonas Lie «Maise Jonsi», Martin Andersen Nexø «Inimlaps Dittet» ja Tarjei Vesaasi «Jäälossi»), aga tema tõlgetes ei puudu ka oma läbiv sepa-maalikkus, sest isegi kõige tagasihoidlikuma tegija kõige rangema enesedistsipliini korral ei ole vist võimalik oma isiksust päris maha salata.

Ja lõpuks on H. Sepamaa tõlked toimetaja lauale jõudes ikka lõpetatud. (Et see ei olegi nii endastmõistetav, ehkki peaks olema, teavad kõik, kes tegelikku toimetamistööd on teinud, omast käest.) Need on nagu valmishooned, mille konstruktsiooni ei saa oluliselt muuta, lõhkumata kogu ehitust, mistõttu neid on toimetajanaatuurist sõltuvalt kas väga kerge või üpris raske toimetada.

Kõrvuti lektoritegevusega sõjaajal ja tõlkijatööga sõjajärgsel perioodil on Henrik Sepamaa mahti leidnud õpikute ja sõnastike koostamiseks (E. Malmgreniga kahasse kirjutatud ja kolmekümnendatel aastatel mitmes keeles ilmunud esperanto õpik, peale selle rootsi keele õpik ja rootsi-eesti taskusõnastik, väike esperanto-eesti ja eesti-esperanto sõnastik), käsikirjade retsenseerimiseks-redigeerimiseks, nooremate kolleegide juhendamiseks ja paljuku-paljuku muuks. Jät-kugu tal sama väimuvärskust, jõudu ja energiat veel aastakümneteks, sest lõpetamist ootab suurema rootsi-eesti sõnaraamatu toimetamine ja Ibseni näidendite tõlkimine, käsilevõtmist aga mitmed Laxnessi ja Kiellandi, Ponttoppidani ja Hjalmar Bergmani täht-teosed!

A. Ravel

Kadri rääkis, et C. R. Jakobson oli nende kauge sugulane ja käis neid Valmas külastamas. Eredaid lapsepõlvemälestusi Viljandimaalt on J. Žigurs hiljem kasutanud oma romaanis «Rist ja ankur».

Karjapoisipõlv isa sugulaste juures Lätis, kooliaastad Riias, esmalt eesti algkoolis, siis Riia II gümnaasiumis, mille lõpetas 1937. aastal. Keskkoolipäevil kuulus ta ka loenguid Riia Rahvaülikoolis. Mitmed suved veetis J. Žigurs Eestis, näiteks õppis ta

1936.—1937. a. eesti keele kursustel Tartus.

Alates 1939. aastast sai J. Žigursit Riia ringhäälingu diktor, Nõukogude Lätis organiseeris ta raadio lastesaadete toimetuse.

Isamaasõja päevil kuulus ta Ivanov näitlejana Läti NSV Kunstiansamblite koosseisu, ta organiseeris koos luuletaja Mirdza Kempega ansamblite juurde nukuteatri. Riiga tagasi jõudnud, juhtis ta 20 aastat Riiklikku Nukuteatrit. Nukuteatri kõrgest tasemest räägivad menud küllalistendused Poolas ja Rumeenias. Ta on ka nukuteatrite rahvusvahelise organisatsiooni, Prahas asuva UNIMA liige.

Kirjandus köitis J. Žigursit juba koolipäevil, sellest ajast pärinevad ta esimesed värsikatsed nii eesti kui läti keeles. Alates 1933. aastast on ta läti ajakirjanduses avaldanud luuletusi ja proosapalu. 1935. a. ilmus «Läti—Eesti Ühingu kuukirjas» nr. 2 ta luuletus «Emale» läti ja eesti keeles koos märkusega, et mõlemad on originaalid. Samas numbris ilmusid ka esimesed tõlked eesti keelde — E. Virza «Lipp» ja E. Zälite «Vara kevadel». Hiljem järgnesid tõlked eesti kirjandusest ajakirjanduse ja raadio jaoks.

Esimese tõlkeraamatuna ilmub 1939. a. Mait Metsanurga ajalooline romaan «Ümera jõel».

Sõjajärgseil aastail sai J. Žigursit üks kõige nimekamaid ja viljakamaid eesti kirjanduse tõlkijaid ning tutvustajaid Lätis. Ta on meisterlikult vahendanud nii meie klassikat kui kaas-aegset kirjandust. J. Žigursi tõlkes on eri raamatuna ilmunud peaaegu pool-sada teost, peale selle näidendeid teatrite jaoks, arvukalt luuletusi, novelle ja lühiproosat perioodikas ning artikleid ja raadiovestlusi.

Eesti klassikast on J. Žigursi tõlkinud näiteks E. Vilde romaanid «Külmale maale» (1949) ja «Mäeküla piimamees» (1963), jutustustekogud «Jack Brown» (1954) ning «Karikas kihvti» (1958, 1965), O. Lutsu jutustused «Ke-

vade» (1965), «Suvi» (1968) ja «Tagahoovis» (1965), A. H. Tammsaare «Põrgupõhja uus Vanapagan» (1951) ja «Ma armastasin sakslast» (1974). Nõukogude Eesti proosast näiteks A. Beekmani «Väntorel» (1973), V. Grossi «Müüa pooleliolev individuaalelumaja» (1966), A. Hindi «Tuuline rand» I—IV (1951—1966), «Pidalitõbi» (1968), P. Kuusbergi «Enn Kalmu kaks mina» (1971) ja «Andres Lapeteuse juhtum» (1967), L. Metsari «Unistused ei sure» (1962), L. Prometi «Ühe suve akvarelid» (1964), R. Sirge «Maa ja rahvas» (1970), J. Smuuli «Kirjad Sõgedate külast» (1956), «Jäine raamat» (1961), «Jaapani meri, detsember» (1967), O. Toominga «Roheline kuld» (1957), M. Undi «Võlg. Elu võimalikkusest kosmoses» (1968). Mitmed A. Jakobsoni, A. Liivese ja M. Talvesti näidendid. Enamikul teostel on ka tõlkija eessõnad.

Lõpetamisel on J. Smuuli suurema proosavalimiku tõlkimine.

J. Žigursi hinnatavaks teeneks on, et Lätis tuntakse meie kirjandust järjest paremini. Sellest räägivad ka paljude tõlgete suured tiraažid ja nende kiire läbimüük. Näiteks ilmus E. Vilde «Karikas kihvti» kahes trükkis kokku 60 000 eksemplaris. Menud on olnud ka paljud juubilari tõlgitud näidendid — «Kihnu Jõnn» on vastu pidanud 110 etendust, «Mikumärdi» sajas etendus oli 24. jaanuaril 1975. a. Läti kriitikud on eriti esile tõstnud «Tuulise ranna» tõlget. Tahaks veel korrata läti kirjaniku ja silmapaistva tõlkija Valdis Grevinši sõnu — J. Žigursi tõlked kõlavad nii, nagu oleksid teosed kirjutatud läti keeles.

J. Žigurs on nukuteatri jaoks kirjutanud näidendeid ja dramatiseeringuid, avaldanud raamatu «Nukuteater koolis». Ta proosaloomingust on menukaks osutunud romaanisari «Rahvas luidetel» ja miniatuuride kogu «Tilgad».

E. Teder

INDEX LIBRORUM

Tulnud aastal on filosoofia ajaloo alal juba mõnda uut pakku olnud. Seerias «Maailmakultuuri ajalugu» avaldas *Nauka* viljaka teadusloolase, ka loodusteaduste (eriti füüsika) filosoofiliste probleemide ajaloo tundja Boriss Kuznetsovi uusima

uurimuse «Filosoofia ajalugu füüsikute ja matemaatikute tarvis». Seda sissejuhatavalt, ülevaatavalt, edasi siirdutagu teoste juurde, mille haare väiksem. Siin pälviksid tähelepanu artikliraamat «Idamaade religioon ja ühiskondlik mõte» (vast. toim. V. Ga-

RINGVAADE

furov; *Nauka*), Mihhail Kublanovi (eesti keeles 1973 «Uus Testament. Otsingud ja leidud») uus uurimus «Kristluse tekkimine. Epohh. Ideed. Otsingud» (samuti *Nauka*) ning poolakas Józef Borgoszi lühimonoograafia «Aquino Thomas», mille *Mõsl* avaldas teistkordselt (1. — 1966) biblioteegis «Mineviku mõtlejaid». Minskis avaldas *Nauka i Tehnika* S. Podokšini uurimuse «Skarõna ja Budnõ. Essee filosoofiliste vaadete üle» (tead. toim. A. Maihrovitš), milles on kõne all kaks suuremat valgevene valgustajat XVI sajandist. *Mõsl* jätkab dialektika ajaloo käsitluste ilmutamist: äsja tuli kõide «Dialektika ajalugu XIV—XVIII saj.». Pidades silmas, et seni on avaldatud köited «Antiikse dialektika ajalugu» (1972), «Marksistliku dialektika ajalugu. Marksismi tekkimisest leninliku etapini» (1971) ja «Marksistliku dialektika ajalugu. Leninlik etapp» (1973), siis jääb veel üle vaadata vähemalt tuhat aastat keskaega ning saksa klassikaline idealism, mis dialektika seisukohalt ei paku vähem huvi kui juba ülevaadatu. Äsja olemuse poolest liitub eelnevaga säranegi teos nagu ühismonograafia «Subjekti ja objekti probleem filosoofia ajaloo ning tänapäeva teaduses» (vast. toim. B. Pahhomov), mille avaldas Voroneži ülikool. Unustada ei saa Hegelit. *Mõsl* realiseerib imeteldava järjekindlusega oma sekretset taotlust teha uuele põlvkonnale Hegeli filosoofiline pärand hõlpsamini kättesaadavaks, sest 14-kõiteline «Teoste» väljaanne (1929—1959) on oma ülesande täitnud, haruldaseks muutunud, aga võib-olla mõnigi kord päästmatult kadunud antihegeliaanide sügavatesse kappidesse. «Filosoofilise pärandi»-biblioteegis on viimasel ajal kaks korda välja antud «Erinevate aastate töid kahes köites» (1970—1971 ja 1972—1973), «Loogikateadus» (1. — 1970, 2. — 1971, 3. — 1972). Äsja ilmus 1. köide («Loogikateadus», nn. väike «Loogika») Hegeli «Filosoofiliste teaduste entsüklopeediast» (sissejuhatav artikkel J. Sitkovskilt), millest siis jääb tulla veel kaks köidet. Nagu allpool näeme, seisab Hegelit veelgi kavas. Hegeli pärijate juurde minnes viidatagu kõigepealt tarvilikule bibliograafilisele vahendile, milleks on «K. Marxi ja F. Engelsi teoste teise väljaande registrid» (*Politizdat*), sisaldades neid kõigest küll kolm (K. M. ja F. E. nende teoste register, mida nad ise

tsiteerivad või mainivad oma teistes teostes; nimele register; perioodiliste väljaannete register). *Politizdat* avaldas tõlkes saksa keelest ka M. Hundti teose «Kuidas tekkis «Manifest»», s. t. ülevaate tänapäeva kommunismiteooria programmeerimise «Kommunistliku partei manifest» eel- ja pärisloost. Oma seeriaga «Ajaloolise materialismi aktuaalsed probleemid» tõi sama kirjastus uut lisa J. Borodai, V. Kelle ja J. Plimaki raamatu näol «K. Marxi pärand ja majandusliku ühiskonnareformatsiooni teooria probleemid». Moskvas anti välja raamat «Marxi perekonnaliikmete kirjavahetus vene poliitikategelastega» (ikka *Politizdat*). Kogumik sisaldab K. Marxi tütarde Laura Lafargue'i ja Eleanor Marx-Avelingi, samuti Paul Lafargue'i, Charles Longuet', Edward Avelingi kirju ja kirju neile, ka K. Marxi tütrele Jenny Longuet'le. Nende vene kirjasõbrad olid N. Danielson, N. Utin (Outine), P. Lavrov, G. Lopatin, S. Kravtšinski (Stepnjak), V. Zassulitš, G. Plehhanov. Filosoofilise mõtte uurimise seisukohalt sobib siin nüüd viidatagi mõnele sisu poolest Venemaaga seotud raamatule, nagu näiteks I. Štšuprina uurimusele «L. Tolstoi kõlbelis-filosoofilised otsingud 60- ja 70-ndail aastail», mis publitseeriti Saraatovi ülikooli poolt, või V. Krasavini teosele «Sotsiaalse tunnetuse metodoloogilisi probleeme XIX sajandi lõpu vene filosoofilis-sotsioloogilises kirjanduses», mille ilmutas Permi Raamatukirjastus. Juba lahkuva sajandi filosoofia kohta on mainida vaid paar arvestatavamalt raamatut: mitme tegija teos «XX sajandi kodanlik filosoofia» (*Politizdat*), edasi T. Sahharova kriitilised ülevaated kaasaegse prantsuse mittemarksistliku filosoofia vooludest pealkirja all «Eksistentis-filosoofiast strukturalismini» (*Nauka*), siis Elmar Julieri sõjakas «Ei moodne ega marksistlik. Tänapäeva revisionismi Marxi-interpretatsioonist» («Weder modern noch marxistisch. Zur Marx-Interpretation des heutigen Revisionismus»), mis tuli juba 35. numbrina Manfred Buhri käe all internatsionaalselt tagatud seerias «Kodanliku ideoloogia kriitikat» (*Akademie-Verlag Berlin*). Väga aktuaalselt kõlab ka NSVL TA kirjavahetajaliikme Timur Timofejevi brošüüri pealkiri «Ajaloolise optimismi doktriin», pakkudes antipoletaarsete doktriinide kriitikat.

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS, J.
KROSS, P. KUUSBERG (pea-
toimetaja), R. PARVE, J. PEE-
GEL, L. REMMELGAS, P.-E.
RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001,
Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
407-80, 407-81.
Kirjastus «Perioodika», Tal-
linn, Pikk t. 37.
Ladumisele antud 6. I 1975.
Trükkimisele antud 5. II 1975.
Trükjarv 17 500. Trükipaber
nr. 1, 70×100/16. Trükipoog-
naid 11,25 + 2 kleebist. Ting-
trükipoognaid 14,95. Arves-
tuspoognaid 13,85. MB-01726.
Tellimise nr. 42. EKP Kes-
komitee Kirjastuse trükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 2, veebruar
1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
Орган Союза писателей
ЭССР
«Лooming» («Творчество»)
№ 2, февраль 1975.

- 179 B. ALVER
Luuletusi
- 189 R. KAUGVER
Keerdtrepp
- 229 H. ANGERVAKS
Luuletusi
- 236 O. KRUIUS
Pilvehaua
- 247 K. TALVISTE
Luuletusi
- 248 T. VINT
Külaskäik koju
- 258 J. ÜRT
Tõiklemisi
- 259 L. MERI
Punased purjeained
- 290 I. NIKITIN
Luuletusi
- 295 V. GROSS
Autolinnas
- 302 A. PORK
Ajalugu kui taasloomine
- 310 J. PÖLDMÄE
Diskussioon nõukogude vabavärsi ümber ja
vabavärsi tüpoloogia
- 336 E. MAASIK
Kas inspiratsioon oli või inspiratsiooni ei
olnudki?
- 338 A. OJA
Sisu ja skeem
- 339 A. SÄÄRITS
Tulekeeled aastate tagant
- 342 A. PÖLDMÄE
See vammal ei ole (keele)õel
- 345 RINGVAADE

Esikaane siseküljel:

N. KORMAŠOV. Pojad (Õli)

Tagakaane siseküljel:

J. PALM. Tulede vool (Õli)

Kleebistel:

H. ROODE. Autoportree (Õli)

H. ROODE. Rööpad ja rattad (Õli)

JÜRI PALM

Tulede vool (Öli) 1973/74

50 KOP.

73 174